

Hilla Mäkelä

”Ei koskaan enää diktatuuria”

Keskustelu DDR-menneisyydestä Saksan liittopäivillä vuosina 1991–1998

Pro gradu -tutkielma

Yleinen historia

Historian ja etnologian laitos

Jyväskylän yliopisto

Kesäkuu 2011

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Mäkelä, Hilla Miia Irene	
Työn nimi – Title "Ei koskaan enää diktatuuria": Keskustelu DDR-menneisyydestä Saksan liittopäivillä vuosina 1991–1998.	
Oppiaine – Subject Yleinen historia	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year Kesäkuu 2011	Sivumäärä – Number of pages 115 + 3 liitettä (6 sivua)
Tiivistelmä – Abstract <p>Saksa jälleenyhdistyi 3. lokakuuta vuonna 1990, kun Saksan demokraattinen tasavalta (DDR) liitettiin osaksi Saksan liittotasavaltaa. Samalla DDR käytännössä lakkasi olemasta. Saksalaiset olivat joutuneet jo toisen maailmansodan jälkeen käsittelemään vaikeaa kansallissosialistista menneisyyttään. Yhdistymisen jälkeen Saksassa syntyi tarve käsitellä myös DDR-menneisyyttä ja hyvittää DDR:ssä tapahtuneita vääryyksiä. DDR-menneisyyden käsittelyssä olivat keskeisessä asemassa Saksan liittopäivät, jotka perustivat 1990-luvun kuluessa kaksi poliittista tutkimuskomissiota (<i>Enquete-Kommission</i>) selvittämään ja työstämään DDR-menneisyyttä ja sen seurauksia yhdistyneelle Saksalle. Komissiot perustettiin Helmut Kohlin johtaman kristillisdemokraattien (CDU/CSU) ja liberaalien (FDP) koalition hallituskausilla (1990–1994, 1994–1998). Ensimmäinen komissio ”SED-diktatuurin historian ja seurausten työstämisen komissio” työskenteli vuosina 1992–1994 ja toinen komissio ”SED-diktatuurin seurausten voittaminen Saksan yhtenäisyyden prosessissa” vuosina 1995–1998. Tutkin työssäni, miten DDR-menneisyydestä keskusteltiin vuosina 1991–1998 Saksan liittopäivien täysistuntodebateissa, jotka koskivat tutkimuskomissioiden perustamista, työskentelyä ja raportteja. Mukana on vertailukohtana myös muita DDR-menneisyyden käsittelyyn liittyviä debatteja. Analysoin liittopäivien keskusteluja historian poliittisen käytön eli historiapolitiikan näkökulmasta. Tutkimusmenetelmä on parlamenttiaineiston käsitehistoriallinen analyysi. Analysoin keskusteluja jäsentävien, historiapolitiittisten avainkäsitteiden vääryyden, oikeusvaltion vastakohtan, diktatuurin, totalitarismin sekä yhtenäisyyden saamia merkityksiä ja käyttöä edustajien argumentoinnissa omien poliittisten päämäärien ajamiseksi. Tarkastelen, millaisia eroja käsitteiden käytössä oli toisaalta puolueiden välillä ja toisaalta itä- ja länsisaksalaisten edustajien välillä. DDR-menneisyydestä käyty keskustelu Saksan liittopäivillä on malliesimerkki historiankäsitteiden poliittisuudesta. Kaikki puolueet pyrkivät liittopäivien keskusteluissa luomaan DDR-menneisyydestä oman puolueensa poliittisten näkemysten mukaisen sekä ajankohtaisia tavoitteita palvelevan kuvan. Puolueet myös pyrkivät oikeuttamaan harjoittamaansa politiikka DDR-menneisyyden määrittelyllä. Keskeisten käsitteiden kautta DDR-menneisyydestä käydyt keskustelut kytkeytyivät myös kylmän sodan aikaisiin vastakkainasetteluihin. Nämä vastakkainasettelut olivat sekä länsisaksalaisten keskinäisiä että Saksan liittotasavallan ja DDR:n välisiä, ja laajemmin idän ja lännen välisiä. Keskustelussa DDR-menneisyydestä oli myös kysymyksiä, joissa menneisyyden tulkinta tehtiin lähes yksimielisyydessä eri puolueiden edustajien kesken. Keskustelut ilmensivät siten myös yhdistyneen Saksan historiakulttuuria, jota leimasi erityisesti vaikea suhde menneisyyteen sekä kansallisen yhteenkuuluvuuden rakentaminen itä- ja länsisaksalaisten välille yhteisen menneisyyden kautta.</p>	
Asiasanat – Keywords Parlamentit, käsitehistoria, historiakulttuuri, historiapolitiikka, Saksa, 1990-luku	
Säilytyspaikka – Depository Historian ja etnologian laitos	
Muita tietoja – Additional information	

Sisällys

1. Johdanto	1
1.1 Tutkimusasetelma ja alkuperäislähteet	1
1.2 Metodit ja keskeiset käsitteet	4
1.3 Tutkimuskirjallisuus	10
1.4 Saksan poliittinen järjestelmä ja puolueet yhdistymisen jälkeen.....	12
2. Yhdistyneen Saksan tie DDR-menneisyyden selvittämiseen	16
2.1 Saksalaisten tarve tehdä tiliä menneisyytensä kanssa.....	16
2.2 DDR-menneisyyttä selvittävät poliittiset komissiot	18
3. Epäoikeudenmukaisuuden historiaa?	24
3.1 DDR:n määrittely oikeusvaltion vastakohtaksi CDU/CSU:n, FDP:n, SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen puheenvuoroissa.....	24
3.2 Elämä ja ihmiset DDR:ssä	33
3.3 PDS:n argumentointi epäoikeudenmukaisuuspuhuntaa vastaan.....	40
4. DDR osana Saksan totalitaarista menneisyyttä	49
4.1 Käsitteet ”diktatuuri” ja ”totalitarismi” liittopäivien keskusteluissa	49
4.2 Sosialismi – totalitaarinen vai demokraattinen ideologia?	58
4.3 Totalitaaristen menneisyyksien muistaminen ja antitotalitaarinen konsensus	65
5. Yhtenäisyys – Saksan historian ikuisuuskyseminen?	76
5.1 Kiistely Saksan liittotasavallan DDR-politiikasta	76
5.2 Saksalaisten yhtenäisyyden edistäminen DDR-menneisyyden käsittelyllä.....	85
5.3 Yhdistymisen jälkeiset ongelmat ja puuttuva sisäinen yhtenäisyys	92
6. Päätäntö	101
Lähdeluettelo	108
LIITTEET	116

1. Johdanto

1.1 Tutkimusasetelma ja alkuperäislähteet

Itäsaksalainen teologi Rainer Eppelmann (CDU/CSU) ja Saksan liittotasavallan entinen liittokansleri Willy Brandt (SPD, kanslerina 1969–1974) totesivat Saksan DDR-menneisyyden merkityksestä saksalaisille liittopäivillä vuonna 1992:

Lassen sie uns die wichtigste Lehre unseres Jahrhunderts für uns Deutsche formulieren: Nie wieder Diktatur.¹

Es kann jetzt schon gar nicht angehen, dass die Landsleute in den mißverständlich so genannten neuen Ländern alleingelassen werden, wo es darum geht, das ihnen unter sowjetischer Herrschaft und kommunistischer Diktatur auferlegte bedrückende Kapitel deutscher Geschichte aufzuarbeiten und so ordentlich wie möglich hinter sich zu bringen.²

Lainaukset tiivistävät Saksan yhdistymisen jälkeisen tunnelman liittopäivien DDR-menneisyyden selvittämisestä käydyissä keskusteluissa. Saksa oli jälleenyhdistynyt 3. lokakuuta vuonna 1990, kun Saksan demokraattinen tasavalta (DDR) liitettiin osaksi Saksan liittotasavaltaa. Samalla DDR käytännössä lakkasi olemasta. DDR:n romahdus oli osa vuonna 1989 itäisessä Euroopassa Neuvostoliiton hajoamisen myötä alkaneita vallankumouksia, jotka johtivat kommunististen järjestelmien romahdukseen ja kylmän sodan päättymiseen. Saksalaiset olivat joutuneet jo toisen maailmansodan jälkeen käsittelemään vaikeaa kansallissosialistista menneisyyttään. Yhdistymisen jälkeen Saksassa syntyi tarve jo toisen kerran varsin lyhyen ajan sisällä tulla sinuiksi menneisyyden kanssa.

DDR-menneisyyden käsittelyssä olivat keskeisessä asemassa Saksan liittopäivät (*Bundestag*), jotka perustivat 1990-luvun kuluessa kaksi tutkimuskomissiota³ (*Enquete-Kommission*) selvittämään ja työstämään DDR-menneisyyttä ja sen seurauksia

¹ Deutscher Bundestag (DB) 1992, 12. Wahlperiode, 82. Sitzung, 12.3.1992, 6731. ”Muotoilkaamme tämän vuosisadan tärkein opetus meille saksalaisille: Ei koskaan enää diktatuuria.”. Kun debattiin viitataan ensimmäisen kerran, on merkitty koko viite, mutta sen jälkeen lyhennetty muoto.

² DB 1992, 82. Sitzung, 6714–6715. ”Se ei voi mennä ollenkaan niin, että maanmiehemme harhaanjohtavasti nimetyissä niin sanotuissa uusissa osavaltioissa jätetään yksin työstämään ja pääsemään yli neuvostoherruuden ja kommunistisen diktatuurin määräämästä ahdistavasta kappaleesta Saksan historiassa.”

³ Käytän tässä tutkimuksessa käsitteitä tutkimuskomissio ja komissio synonyymeinä kuvaamaan liittopäivien perustamia komissioita.

yhdistyneelle Saksalle. Lisäksi DDR-menneisyyden käsittelyyn liittyi muun muassa oikeudenkäyntejä DDR:n viranomaisia vastaan, korvausten maksamista diktatuurin uhreille sekä liittopäivien keskustelua DDR-menneisyyden ja sen uhrien muistamisesta.

Tässä pro gradu -tutkielmassani tutkin, miten DDR-menneisyydestä keskusteltiin Saksan liittopäivillä vuosina 1991–1998 erityisesti liittopäivien tutkimuskomissioihin liittyvissä debateissa. DDR-menneisyyttä selvittävät tutkimuskomissiot tarjoavat erityisen hyvän kontekstin tutkittaessa sitä, miten DDR-menneisyydestä Saksan parlamentissa puhuttiin, koska niissä otettiin suoraan kantaa menneisyyteen. Parlamentin keskusteluissa tuli myös ilmi, mikä komissioiden työssä oli keskeisintä ja poliittisesti kiistanalaisinta. DDR-menneisyydestä käyty keskustelu Saksan parlamentissa on myös malliesimerkki historiankäsitusten poliittisuudesta. Tässä tutkimuksessa tarkastelu ei rajoitu vain komissioihin liittyviin keskusteluihin, vaan mukana on myös muita aiheeseen liittyviä parlamenttikeskusteluja. Tutkimukseni aikarajaus käsittää siis vuodet 1991–1998, joihin sisältyy kaksi vaalikautta. Saksan parlamentin vaalikausi on neljä vuotta. Tutkimukseni kohteena on keskusteluja 12. vaalikaudelta (vuodet 1990–1994) ja 13. vaalikaudelta (vuodet 1994–1998).⁴ Ensimmäiset keskustelut yhdistyneen Saksan liittopäivillä käytiin vuoden 1991 alussa. Molemmilla vaalikausilla toimi liittopäivien asettama DDR-menneisyyttä selvittävä komissio. Aikarajaus loppuu vuoteen 1998, jolloin myös toinen komission lopetti työnsä.

Tarkastelen, miten edustajat keskusteluissa käsitteellistivät DDR-menneisyyttä, eli mitkä olivat ne käsitteet, joilla DDR:stä ja DDR-menneisyydestä sekä sen merkityksestä yhdistyneelle Saksalle keskusteltiin. Lisäksi tutkin, miten käsitteet niitä käyttämällä tai eksplisiittisesti määriteltiin, miten ne ymmärrettiin sekä, millaisia sisältöjä ja arvoituksia eri puhujat käsitteille antoivat. Olen kiinnostunut siitä, miten käsitteitä käytettiin rakentamaan DDR-menneisyydestä tietynlainen, kunkin edustajan ja hänen puolueensa poliittisiin tarkoituksiin sopiva kuva. Tutkin siis, miten eri käsitteitä käytettiin poliittisessa argumentaatiossa. Kiinnostavaa on, että keskusteluun osallistui parlamentissa ensimmäistä kertaa sekä itä- että länsisaksalaisia edustajia. Pyrin

⁴ Tästä lähtien käytän yksinkertaisuuden vuoksi vaalikausista termejä ensimmäinen vaalikausi (1990–1994) ja toinen vaalikausi (1994–1998). Tämä on mielestäni perusteltua myös siksi, että kyseessä on jälleenyhdistyneen Saksan ensimmäinen ja toinen vaalikausi.

selvittämään, oliko entisestä DDR:stä tulevien kansanedustajien ja länsisaksalaisten edustajien DDR-menneisyydestä käyttämissä käsitteissä ja puhetavoissa ratkaisevia, erilaisen historiallisen kokemuksen selittämiä eroja. Ei kuitenkaan voida olettaa, että jakolinjat keskustelussa olisivat olleet vain idän ja lännen välisiä. Tarkastelen myös, millaisia eroja eri puolueiden edustajien käyttämissä DDR-menneisyyttä arvottavissa käsitteissä oli ja, oliko myös puolueiden sisällä jakolinjoja.

Alkuperäislähteinä tutkimuksessani käytän Saksan liittopäivien täysistuntopöytäkirjoja, joista tutkin DDR-menneisyyden käsittelyyn liittyviä täysistuntodebatteja vuosina 1991–1998.⁵ Tarkastelen siis DDR-menneisyyttä tutkivien komissioiden perustamista, niiden loppuraportteja sekä komissioiden toimintaa koskevia keskusteluja. Komissioihin liittyvät keskustelut ovat analyysin keskiössä. DDR-menneisyyteen otettiin kuitenkin parlamentissa kantaa myös muissa keskusteluissa. Olen ottanut käsittelyyn mukaan vertailukohteeksi myös molempien vaalikausien hallitusohjelmista käytyt keskustelut. Tarkastelen myös ensimmäisellä vaalikaudella käytyjä muistomerkkeihin liittyvät keskusteluja, sillä aihetta käsiteltiin myös komissioihin liittyvissä keskusteluissa. Olen jättänyt tarkastelusta pois keskustelut, jotka liittyvät esimerkiksi DDR:n valtiollisen poliisin Stasin (*Ministerium für Staatssicherheit*) arkistojen avaamiseen sekä DDR:n uhrien rehabilitointiin, sillä kaikkien DDR-menneisyyden käsittelyyn liittyvien keskustelujen tarkastelu ei tämän työn puitteissa ole mahdollista. Myös DDR-menneisyyteen liittyvän, parlamentin ulkopuolisen julkisen keskustelun tarkastelu laajentaisi tutkimusta liikaa.

Tutkimallani ajanjaksolla Saksan liittopäivät kokoontuivat vielä Bonnissa⁶. Keskustelupöytäkirjat löytyvät sähköisenä liittopäivien Internet-sivuilta. Keskustelupöytäkirjoihin on merkitty puheenvuorojen yhteydessä esitetyt suosionosoitukset, välihuudot sekä tilanteet, joissa joku sanottu asia aiheuttaa rauhattomuutta istuntosalissa. Pöytäkirjoista eivät luonnollisesti käy ilmi esimerkiksi puhujien ilmeet ja äänenpainot, mutta ne eivät ole tämän tutkimuksen tutkimuskysymysten kannalta välttämättömiä. Parlamentaarinen puhe on instituutiossa tapahtuvaa poliittista puhetta, jota määrittävät tietyt säännöt, rajoitukset sekä

⁵ Kronologia tässä työssä tutkituista debateista ja niiden aiheista ks. LIITE 1.

⁶ Liitopäivät muuttivat Bonnista Berliiniin vuonna 1999.

institutionalisoituneet puhekäytännöt ja vuorovaikutusrituaalit.⁷ Cornelia Ilie tarkastelee artikkelissaan ”Parliamentary Discourses” erityisesti poliittista keskustelua Britannian parlamentissa, mutta hänen parlamentaarista puheestaan esittämänsä näkemykset pätevät myös muualla. Hänen mukaansa parlamentaarikkojen vuorovaikutusta parlamentissa säätelevät heidän institutionaalisiin rooleihinsa perustuvat sitoumukset, dialogin muotoinen institutionaalinen kohtaaminen sekä tietoisuus siitä, että he toimivat monitasoisen yleisön edessä ja sen puolesta. Parlamentaarikkojen kannustimena osallistua aktiivisesti keskusteluun on jatkuva tarve edistää omaa imagoaan kilpailullisessa ja suoritusorientoituneessa institutionaalisisessa vuorovaikutuksessa. Parlamentaarisen puheen tavoitteena on kyseenalaistaa vastustajan poliittinen uskottavuus ja moraalit, ja samalla lisätä omaa poliittista uskottavuutta vetoamalla tasapuolisesti kuulijoiden järkeen ja tunteisiin.⁸ Liitopäivädebattien luonne parlamentaarisina puheina onkin olennaista tutkimusmenetelmäni kannalta.

1.2 Metodit ja keskeiset käsitteet

Kuten tutkimuskysymyksistä jo käy ilmi, tämän tutkimuksen metodisen rungon muodostavat käsitehistorian metodit. Analysoin parlamentin keskustelijoiden käyttämiä käsitteitä ja sitä, miten puhujat käyttivät käsitteitä argumentoinnissaan. Tässä keskeisiä teorioita ovat siten saksalainen käsitehistoria (*Begriffsgeschichte*), Quentin Skinnerin käsitteiden ja puhetekojen tutkimuksesta esittämät näkemykset sekä Kari Palosen ja Pasi Ihalaisen hahmottelema parlamenttiaineistojen käsitehistoriallinen analyysi. Melvin Richterin mukaan yhteistä erityisesti Reinhart Koselleckin edustaman saksalaisen käsitehistorian sekä Skinnerin kontekstuaalisen aatehistorian välillä on ajatus, että poliittista ajattelua ja toimintaa ei voida ymmärtää tarkastelematta toimijoiden kielenkäyttöä ja sanastoa tietyssä kontekstissa⁹.

Tutkimukseni kannalta tärkein saksalaisen käsitehistorian edustaja on Reinhart Koselleckin, Otto Brunnerin ja Werner Conzen toimittama teossarja *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. *Geschichtliche Grundbegriffe* -teossarjan käsitehistoria tarkastelee saksan kielen

⁷ Ilie 2006, 188–197. Burkhardt 2003, 8.

⁸ Ilie 2006, 188–197.

⁹ Richter 1995, 124.

poliittisesti ja sosiaalisesti tärkeiden käsitteiden merkityksiä ja niiden muutoksia pitkällä aikavälillä. Tämän tapahtuu saksalaisen käsitehistorian teorian mukaan asettamalla käsitteet osaksi historiallista kontekstia ja suhteuttamalla muutokset niiden merkityksissä yhteiskunnan rakenteelliseen muutokseen. Käsitteet vaikuttavat poliittiseen ja sosiaaliseen muutokseen, koska käsitteiden kautta muodostuu se horisontti, jota vasten rakenteelliset muutokset ymmärretään, niitä arvioidaan ja niihin reagoidaan.¹⁰ *Geschichtliche Grundbegriffe* -teossarjassa käsitteiden muutosta tarkastellaan kuitenkin lähinnä aikakauden sanakirjojen ja keskeisten kirjoittajien tekstien kautta. Poliittisen kielen käsitteiden, niiden merkitysten ja muutoksen tutkimuksessa olisi kuitenkin tärkeää tarkastella aikakauden poliittisia keskusteluja, sillä niissä käsitteet esiintyvät todellisissa puhetilanteissa.¹¹

Koselleckin käsitehistorian ohjelmassa tutkimukseni kannalta olennaista on, että se on kiinnostunut yhteydestä yksittäisessä tilanteessa käytetyn sanan ja edeltävän, pidemmällä aikavälillä syntyneen kielen välillä. Ainutkertaiset tapahtumat ovat Koselleckin mukaan aina suhteessa pitkän aikavälin kehityksenä syntyneeseen sosiaaliseen tilanteeseen. Uudetkin käsitteet saavat merkityksensä jo olemassa olevassa kielellisessä kontekstissa.¹² Tarkastelen tutkimuksessani käsitteitä, jotka jäsentävät parlamentin keskustelua DDR-menneisyydestä. En tarkastele näiden käsitteiden merkitysten kehittymistä pitkällä aikavälillä saksalaisen käsitehistorian tapaan, vaan olen kiinnostunut siitä, miten puhujat käyttivät käsitteitä tietyssä rajatussa tilanteessa. Pyrin kuitenkin olemaan tietoinen käsitteisiin historiallisen kehityksen tuloksena kasautuneista merkityksistä. Käsitteiden merkityksen ymmärtämisen kannalta olennaista on myös käsitteiden kontekstualisointi niiden käyttötilanteessa, jota erityisesti Quentin Skinner on korostanut.

Skinnerin metodologian ydin on, että jokaisen lausahduksen merkitys, olipa se puhuttu tai kirjoitettu, on ymmärrettävä tekona, jonka tarkoituksena on toteuttaa lausujan intentio. Skinnerin teorian mukaan kielelliset konventiot ja kielipelit ovat avain tunnistettaessa, mitä puhujan tai kirjoittajan oli mahdollista tarkoittaa sanoessaan tai kirjoittaessaan jotain. Skinner kehottaa myös kiinnittämään huomiota puheen

¹⁰ Richter 1995, 41–42, 44.

¹¹ Ihalainen & Palonen 2009, 18.

¹² Koselleck 1986/1998, 30–31.

sosiaaliseen kontekstiin, johon kuuluvat muun muassa yhteiskunnassa vallitsevat arvot ja käytänteet.¹³ Skinnerin teoriassa puhujan kielellisten käytänteiden tunteminen on myös edellytys käsitteellisen innovoinnin, konfliktien ja kumouksellisuuden tunnistamiselle.¹⁴ Jotta käsitettä voidaan ymmärtää, on ymmärrettävä, mitä kaikkea sillä voidaan tehdä. Käsitteet onkin nähtävä myös aseina tai työkaluina.¹⁵

Skinnerin mukaan on myös otettava huomioon, ettei puhuja aina tarkoita, mitä sanoo, vaan saattaa käyttää tarkoituksellisesti joitain retorisia keinoja, kuten ironiaa. Skinnerin mukaan ihmisillä on tarve selittää tekonsa jonkin hyväksytyin moraalisen periaatteen motivoimiksi, vaikka he eivät edes olisi periaatteen kannalla. Heidän on siis oikeutettava tekonsa vetoamalla yhteiskunnassa hyväksytyyn moraalisiin. Skinner katsookin, että on tärkeä tutkia niitä periaatteita, joiden mukaan puhujat väittävät toimivansa, jos halutaan selittää heidän toimintaansa. Hän kehottaa kiinnittämään huomiota ns. kuvaileviin ja arvottaviin termeihin.¹⁶

Kari Palonen hahmottelee vuonna 2011 ilmestyvässä artikkelissaan ”Begriffsdebatten und Debattenbegriffe. Zur Begriffsgeschichte der parlamentarischen Politik” parlamenttiaineiston retorista käsitehistoriallista analyysiä. Hänen lähtökohtanaan on Skinnerin ajatus lukea Thomas Hobbesin *Leviathan* -teosta ikään kuin se olisi parlamentaarista puhetta. Palonen katsoo, että parlamenttipuheet tarjoavat hyvän lähteen analysoitaessa poliittisten kiistojen käsitteellisyttä (*Begrifflichkeit*) ja retoriikkaa.¹⁷ Myös Ihalainen ja Palonen katsovat vuonna 2009 ilmestyneessä artikkelissaan, että toistuvat parlamentaariset debaattit ovat tukeneet muutosta poliittisessä kielessä ja poliittisessä kulttuurissa tarjoamalla foorumin poliittisten mielipiteiden ilmaisulle kieltä ja käsitteitä käyttämällä. Argumentit puolesta ja vastaan väistämättä paljastivat erilaisia poliittisen todellisuuden käsitteellistyksiä parlamentin jäsenten keskuudessa. Palonen ja Ihalainen ehdottavat, että historiallisissa tutkimuksissa nämä parlamentaariset puheteot olisi otettava analyysin kohteeksi.¹⁸ Näin aion myös tässä tutkimuksessa tehdä.

¹³ Richter 1995, 131; Skinner 2002/2006, 142.

¹⁴ Hampsher-Monk 1998, 43–44.

¹⁵ Richer 1995, 133.

¹⁶ Skinner 2002/2006, 155–156. Kyseenalaista toimintaansa retorisesti oikeuttamaan pyrkivä kielenkäyttäjä on Skinnerin teoriassa ns. innovatiivinen ideologi. Skinner 2002/2006, 148–156.

¹⁷ Palonen 2011 (ilmestymässä).

¹⁸ Ihalainen & Palonen 2009, 23.

Palosen mukaan parlamenttidebatit on nähtävä vahvasti poliittisina. Hänen lähtökohtanaan on ennen kaikkea parlamentaarinen keskustelu malliesimerkkinä deliberatiivisesta retoriikasta eli puhumisesta puolesta ja vastaan, jossa rakennetaan vaihtoehtoja ja punnitaan niitä toisiaan vastaan. Oman tutkimukseni kannalta olennaista on Palosen ehdotus debattien analysoimisesta niiden avainkäsitteiden näkökulmasta, mitä Skinnerkin on esittänyt. Silloin käsitteet näyttäytyvät debattien historiallisina ja poliittisina saumakohtina. Nämä ovat käsitekiistoja (*Begriffskontroversen*) käsitteiden tulkinnasta ja arvottamisesta. Käsitteen ei tarvitse Palosen mukaan edes olla vastakkainasettelun keskiössä, kun tutkitaan käsitteen ja debatin suhdetta. Keskeistä Palosen ehdottamassa retorisesti painottuneessa käsitehistoriassa on käsitteiden ja debatin yhdessä muodostama kokonaisuus.¹⁹

Omassa tutkimuksessani sovellan Palosen ja Ihalaisen hahmottelemaa, Skinneriltä ja saksalaisesta käsitehistoriasta vaikutteita saanutta parlamenttidebattien avainkäsitteiden retorista analyysiä. Pyrin Skinnerin metodin mukaan tarkastelemaan käsitteiden käyttöä parlamentissa puhetekoina. Analysoin, mikä oli parlamentin puhujien intentio eli mitä he halusivat tehdä, kun he käyttivät käsitteitä siten kuin käyttivät. Melvin Richter ehdottaa, että *Geschichtliche Grundbegriffe* -teoksen ja Skinnerin menetelmiä voisi yhdistää muun muassa tuomalla *Geschichtliche Grundbegriffe* -teoksessa käytetyn vastakäsitteiden analyysin mukaan käsitteen käytön analyysiin. Näillä vastakäsitteillä on hänen mukaansa yleensä toisten poliittisten ryhmien käyttämiä kilpailevia käsitteitä kyseenalaistava tehtävä.²⁰ Kiinnitän tutkimuksessani huomiota myös tarkastelemieni käsitteiden vastakäsitteisiin. Kun pyritään ymmärtämään, mitä puhujat halusivat puheellaan tehdä, on olennaista tietää myös puhujien taustat, sillä ne ovat osa puheen kontekstia.

Tässä tutkimuksessa tarkastelemani käsitteet ovat myös Koselleckin, Conzen ja Brunnerin toimittamassa *Geschichtliche Grundbegriffe* -teossarjassa käsiteltyjä saksan kielen sosiaalisesti ja poliittisesti keskeisiä käsitteitä tai johdettavissa näistä käsitteistä. Käsitteillä onkin siten jo pidemmän aikavälin merkitystä poliittisessa kielessä Saksassa. Tässä tutkimuksessa tarkastelen menneisyyspolitiikan kannalta keskeisten käsitteiden

¹⁹ Palonen 2011 (ilmestymässä).

²⁰ Richter 1995, 140.

”vääräys” ja ”oikeusvaltion vastakohta” (*Unrecht, Unrechtstaat*²¹, luku 3), ”diktatuuri” ja ”totalitarismi” (*Diktatur, Totalitarismus*, luku 4) ja ”yhtenäisyys” (*Einheit*, luku 5) saamia merkityksiä ja käyttöä liittopäivien keskusteluissa. Lisäksi tarkastelen myös käsitteen ”historia” (*Geschichte, Vergangenheit*,) saamia merkityksiä näiden muiden käsitteiden yhteydessä. Käsitteet vääräys, oikeusvaltion vastakohta, diktatuuri ja totalitarismi liittyivät DDR:n valtion luonteesta käytyyn keskusteluun, kun taas yhtenäisyyden käsite kertoi enemmän Saksan poliittisesta tilanteesta yhdistymisen jälkeen. Saksa ei ollut toisen maailmansodan jälkeen ollut yhtenäinen valtio, ja valtiollinen yhtenäisyys oli muutenkin poikkeuksellista Saksan historiassa. Tarkastelen myös tapahtuiko käsitteiden käytössä muutoksia tutkimallani ajanjaksolla. En tässä vielä määrittele käsitteitä tämän tarkemmin, sillä tutkimukseni käsittelyluvut ovat näiden käsitteiden saamien merkitysten analyysiä.

Tarkastelemani käsitteet toistuvat keskusteluissa, ja keskustelut rakentuvat näiden käsitteiden ympärille. Tosin myös muut keskusteluissa esiintyvät historiaan viittaavat käsitteet on syytä huomioida. Ne ovat myös käsitteitä, joiden käyttöä tarkastelemalla eri puolueiden ja edustajien näkemykset erottuivat toisistaan ja joiden avulla he ajoivat päämääriään keskustelussa DDR-menneisyydestä. Osa tarkasteltavista käsitteistä on jo sinällään arvottavia; jo käsitteen käyttö paljastaa jotakin puhujan intentioista. Toisaalta samoja käsitteitä saatettiin käyttää täysin vastakkaisten kantojen perustelemisessa riippuen siitä, mitä käsitteellä haluttiin kussakin puhetilanteessa tehdä. Kaikki käsitteiden ympärillä käytävässä keskustelussa ilmenneet kiistat eivät liittyneet käsitteiden käyttöön, vaan osa käytiin ennemmin käsitteiden ympärillä. Tällainen käsite oli erityisesti ”yhtenäisyys”, jonka merkityksestä ja tärkeydestä vallitsi lähes yksimielisyys.

Keskeinen analyttinen käsite tutkimusmenetelmäni kannalta on myös historiapolitiikka eli historian poliittinen käyttö. Seppo Hentilä on käsitellyt historiapolitiikkaa Saksassa erityisesti suhteessa Saksan kansallissosialistiseen menneisyyteen. Vuonna 2001 julkaistussa artikkelissaan ”Historiapolitiikka – Holocaust ja historian julkinen käyttö” Hentilä toteaa, että menneisyyteen vetoava retoriikka on erittäin moninaista ja että sen

²¹ Saksankieliselle käsitteelle *Unrechtstaat* ei löydy suomenkielistä vastinetta. Sanatarkka suomennos olisi ”epäoikeusvaltio”. Käytän käsitteestä kuitenkin suomennoksia oikeusvaltion vastakohta, oikeusvaltiosta poikkeava valtio ja epäoikeudenmukainen valtio sen mukaan, mikä merkitys kyseisessä kontekstissa korostuu.

avulla ajetaan tiettyjä asioita tai koetetaan estää joidenkin asioiden toteutumista. Hentilän mukaan Saksan liittotasavallan 1980-luvun historiakeskustelujen tuloksena syntyi ja vakiintui kielenkäyttöön uutta käsitteistöä, jonka avulla menneisyysuhteen poliittisuutta, historiapolitiikkaa ja historian julkista käyttöä voidaan tutkia ja eritellä. Hentilä erottaa Jürgen Habermasilta 1980-luvulta peräisin olevan historiapolitiikan (*Geschichtspolitik*) sekä historiakulttuurin (*Geschichtskultur*) käsitteet. Sitä kulttuurin aluetta, jolla ihmiset kohtaavat menneisyyden ja tekevät tiliä sen kanssa, voidaan kutsua historiakulttuuriksi. Se käsittää kaikki mahdolliset mekanismit ja areenat, joilla menneisyyttä koskevaa tietoa voidaan yhteiskunnassa tuottaa, välittää, esittää, kokea ja käyttää. Historiapolitiikasta puhuttaessa tärkeitä ovat historian käyttöä ohjaavat intressit ja tavoitteet. Historiakulttuurissa on kyse enemmänkin historian käytön foorumeista ja historiankäsitteissä niiden käyttöä ohjaavista ja aktivoivista arvostuksista. Historiapolitiikka on selvästi tietoista ja aktiivista toimintaa, kun taas historiankäsitteet voivat olla myös tiedostamattomia ja passiivisia. Menneisyys on tärkeä osa poliittista kulttuuria ja kansallista identiteettiä. Saksalaisten historiakulttuurissa menneisyys ei kuitenkaan ole kansallinen ylpeydenaihe, vaan saksalaisilla on vaikea suhde erityisesti lähimenneisyyteensä.²²

Jouni Tilli tarkastelee vuonna 2009 ilmestyneessä artikkelissaan ”Tiloja, linjauksia, retoriikkaa – historiapolitiikan ulottuvuuksia” historiakulttuurin ja -politiikan suhdetta. Hän katsoo, että myös historiassa on aina kyse kamppailusta vallasta, koska menneisyystulkintojen ja totuuskäsitysten avulla vaikutetaan nykyhetkeen ja tulevaisuuteen. Hän katsoo, että historian poliittisuus liittyy toisaalta historia-käsitteeseen: Kaikkea mennyttä ei haluta tunnustaa tai hyväksyä historiaksi, koska ei ole yhdentekevää, minkälainen menneisyys määritellään kuuluvaksi kansan, valtion tai ”meidän” historiaan. Toisaalta se liittyy politiikkaan eli historiapolitiikka voi olla historian käyttöä poliittisena argumenttina. Liittopäivien keskusteluissa pyrittiin arvioimaan DDR-menneisyyttä poliittisesti ja moraalisesti, ja keskusteluissa onkin löydettävissä molempia historian poliittisen käytön tapoja. Historiapolitiikka retoriikkana voi olla esimerkiksi asioiden uudelleennimeämistä, vähättelyä,

²² Hentilä 2001, 28–33, 34–37.

kyseenalaistamista tai provokaatiota. Historiakulttuurissa on myös aina tiettyjä latautuneita avainkäsitteitä, joiden ympärille retoriikkaa voidaan rakentaa.²³

Hentilä katsoo, että historiapolitiikan tarkastelussa on tärkeää kiinnittää huomiota historian käytön tarkoitukseen ja päämääriin²⁴. Tämä ajatus on hyvin yhdistettävissä Skinnerin puhetekojen analyysiin, jossa pyritään ymmärtämään, mitä puhuja halusi tehdä sanomalla jotakin. Keskityn pro gradu -työssäni erityisesti historian poliittisen käytön analysointiin, mutta kiinnitän huomiota myös parlamentin keskusteluista ilmenevään historiakulttuuriin ja -ymmärrykseen, kun se on tarpeen keskustelujen ymmärtämisen kannalta. Kiinnitän erityisesti huomiota historiaymmärryksessä oleviin eroihin itä- ja länsisaksalaisten välillä sekä DDR-menneisyyden vaikutukseen historiakulttuuriin.

1.3 Tutkimuskirjallisuus

DDR-menneisyyttä selvittäviä komissiota on kommentoitu laajasti aikanaan ja sen jälkeenkin. Tutkimuskirjallisuutta löytyy itse komissioiden toiminnasta sekä Saksan kansallissosialistisen ja DDR-menneisyyden käsittelystä yleisesti. Saksan parlamentin DDR-menneisyydestä käymiin keskusteluihin keskittyvää, keskusteluissa käytettyjen käsitteiden näkökulmasta tehtyä historiantutkimusta ei ole tehty. Ensimmäinen osittain englannin kielellä julkaistu teos komissioista on Peter Barkerin toimittama, alun perin vuonna 1994 ja uudelleen vuonna 2000 julkaistu teos *The GDR and its history: Rückblick und Revision: Die DDR im Spiegel der Enquete-Kommissionen*, jossa on artikkeleita komissioon osallistuneilta poliitikoilta ja historioitsijoilta. Artikkeleissa arvioidaan erityisesti komissioiden merkitystä Saksan jälleenyhdistymisen jälkeisissä historiakeskusteluissa sekä komissioiden tulkintaa joistakin yksittäisistä teemoista.

Aiemmista tutkimuksista tärkeimpänä tutkimuskirjallisuutena kontekstoinnissa ja komissioiden toiminnan taustoituksessa toimii Andrew Beattien vuonna 2008 ilmestynyt teos *Playing Politics with History. Bundestag Inquiries into East Germany*. Beattien tutkimus keskittyy komissioiden toimintaan ja selvittää, miten eri puolueet pyrkivät komissioiden avulla käyttämään DDR-menneisyyttä nykyisen ja menneen

²³ Tili 2009, 280–286.

²⁴ Hentilä 2001, 28.

politiikkansa oikeuttamiseen. Beattie ei ole tutkimuksessaan keskittynyt parlamentin keskustelujen analysointiin. Beattien tutkimus on myös kokonaisesitys tutkimuskomissioiden toiminnasta, joten en itse aio sellaista tehdä, vaan keskityn parlamentin keskusteluihin ja käytän Beattien tutkimusta oman tutkimukseni kontekstualisoinnissa. Toinen työni kannalta tärkeä tutkimus on vuonna 2001 ilmestynyt A. James McAdamsin *Judging the Past in Unidied Germany*. McAdams tarkastelee tutkimuksessaan yhdistyneen Saksan pyrkimyksiä tehdä tiliä DDR-menneisyyden kanssa 1990-luvulla. Hän käsittelee takautuvan oikeuden käyttöä DDR:n viranomaisia vastaan käydyissä rikosoikeudenkäynneissä, itäsaksalaisten Stasi-yhteyksien selvittämisessä, DDR:n menneisyyttä arvioivissa tutkimuskomissioissa sekä kollektivoidun yksityisomaisuuden palauttamisessa. Myös McAdams argumentoi, että poliitikot, viranomaiset, tuomarit jne. pyrkivät oikeuttamaan toimensa käyttämällä DDR-menneisyyttä poliittisesti hyväkseen. McAdams ei analysoi komissioiden osalta parlamentin keskusteluita, vaan lähinnä komissioiden tulkintaa muutamasta yksittäisestä kysymyksestä. Sosiaalitieteilijä Jürgen Schraten on tutkinut komissioon liittyviä liittopäivien keskusteluita diskurssianalyysin avulla vuonna 2006 ilmestyneessä väitöskirjassaan *Die kollektive Erinnerung von Staatsverbrechen. Eine qualitative Diskursanalyse über die parlamentarische Bewertung der SED-Diktatur*. Kyseessä ei ole historian tutkimus, joten siitä puuttuu täysin historian tutkimuksessa olennainen parlamentin puhujien ja debattien konteksti. Schraten tutkii vain keskusteluiden todellisuutta ja selvittää sen avulla, mitkä piirteet DDR-menneisyydestä hyväksyttiin parlamentin keskusteluissa osaksi kollektiivista diskursiivista muodostelmaa. Hän tulkitsee keskusteluita kollektiivisena oppimisprosessina. Schraten on rekonstruoinut tarkasti keskustelujen etenemisen puheenvuoro kerrallaan ja tarkastellut yksittäisiä puheenvuoroja keskusteluissa muodostuvassa todellisuudessa, joten tässä tutkimuksessa voidaan keskittyä keskustelujen käsitteellisyysanalyysiin. Myös Seppo Hentilän menneisyyden poliittiseen käyttöön ja erityisesti kansallissosialistisen menneisyyden käsittelyyn Saksan kontekstissa liittyvät teokset ja artikkelit ovat tutkimukseni kannalta keskeisiä.

1.4 Saksan poliittinen järjestelmä ja puolueet yhdistymisen jälkeen

Yhdistymisen myötä Länsi-Saksan poliittinen järjestelmä pysyi lähes ennallaan ja oli pohjana yhdistyneen Saksan poliittiselle järjestelmälle. Käytännössä systeemiä vain laajennettiin entisen DDR:n alueelle. Yhdistymisen jälkeen muodostettiin parlamentin eri puolueista ja osavaltioiden edustajista perustuslakikomissio pohtimaan muutoksia perustuslakiin, mutta ajatus yhteissaksalaisesta perustuslaista hylättiin. Liittotasavallan perustuslaki tuli yhdistyneen Saksan perustuslaiksi pienin muutoksin.²⁵

Saksan liittotasavallan hallitusmuoto vuodelta 1949 muodostaa edelleen perustan Saksan poliittiselle järjestelmälle. Saksa on liberaali parlamentaarinen demokratia, jonka poliittinen järjestelmä muodostuu kansaa edustavasta parlamentista eli liittopäivistä (*Bundestag*) ja osavaltioita edustavasta parlamentin toisesta kamarista, liittoneuvostosta (*Bundesrat*). Lainsäädäntö kuuluu liittopäiville, mutta osavaltioiden intressejä koskevat päätökset vaativat liittoneuvoston vahvistuksen. DDR-menneisyyttä tutkivat komissiot kuuluivat liittopäivien toimivaltaan ja niistä keskusteltiin ainoastaan liittopäivillä. Liittovaltion hallituksen muodostavat liittokansleri ja hänen ministerinsä. Liittokansleri on ainoa parlamentin valitsema liittohallituksen jäsen ja ainoa, joka on vastuussa parlamentille. Saksan järjestelmää onkin luonnehdittu kansleridemokratiaksi.²⁶ Armin Burkhardt on teoksessaan *Das Parlament und seine Sprache. Studien zu Theorie und Geschichte parlamentarischer Kommunikation* luonnehtinut Saksan parlamentaarisen historian eri vaiheita. Saksan liittotasavallan ja yhdistyneen Saksan parlamenttia Burkhardt kutsuu vapailla vaaleilla valituksi, demokraattiseksi puolue- tai näyteikkunaparlamentiksi (*Parteien- oder Schaufensterparlament*).²⁷

Saksassa puolueilla on merkittävä asema poliittisina toimijoina, ja kansanedustajien oletetaan olevan lojaaleja puolueen hallitukselle ja ministereille. Saksassa on monipuoluejärjestelmä, joten hallituksen muodostaminen edellyttää koalitiota. Puolueiden on oltava perustuslain mukaan demokraattisesti järjestettyjä ja demokratiaan

²⁵ Glaessner 2005, 8, 37–42.

²⁶ Glaessner 2005, 8, 71, 72, 95.

²⁷ Burkhardt 2003, 6–7. Tällä Burkhardt tarkoittaa sitä, että varsinaiset päätökset valmistellaan jo etukäteen puolueyhmissä ja valiokunnissa. Hänen mukaansa parlamenttia voisi perustellusti kutsua myös mm. puolueyhmäparlamentiksi (*Fraktionsparlament*).

sitoutuneita, muuten ne voidaan kieltää. Tutkimallani ajanjaksolla Saksan liittopäivillä oli viisi puolueyhmittymää. Kristillisdemokraatit (*Christlich Demokratische Union Deutschlands* ja *Christlich-Soziale Union in Bayern*, CDU/CSU) ja liberaalit (*Freie Demokratische Partei*, FDP) muodostivat hallituskoalition vaalikausilla 1990–1994 ja 1994–1998. Liittokanslerina oli kristillisdemokraattien Helmut Kohl²⁸, joka oli ollut myös merkittävässä asemassa Saksojen jälleenyhdistymisessä. Oppositiossa olivat sosiaalidemokraatit (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, SPD), Liittouma 90/Vihreät (*Bündnis 90/Die Grünen*) sekä DDR:n valtapuolueen, Sosialistisen yhtenäispuolueen (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*, SED) raunioille perustettu Demokraattisen sosialismin puolue (*Partei des Demokratischen Sozialismus*, PDS).²⁹

CDU ja sen baijerilainen sisarpuolue CSU ovat syntyneet toisen maailmansodan jälkeen ja ovat Saksassa keskustaoikeistolaisen politiikan edustajia. Vuonna 1948 perustettu FDP yhdisti toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan saakka hajallaan olleet Saksan liberaalit. Liberaalit ovat olleet toisen maailmansodan jälkeen tärkeä voima politiikassa, sillä puoluetta on useimmiten tarvittu hallituskoalition muodostamiseen. Sosiaalidemokraattinen puolue perustettiin Liittotasavallassa uudelleen toisen maailmansodan jälkeen. Puolue hylkäsi sosialismin vuonna 1959 ja oli siitä lähtien kannattanut sosiaalista markkinataloutta ja taloudellista kilpailua. DDR:ssä oli muodostunut vuosina 1989–1990 Saksan liittotasavallan poliittista kenttää vastaava poliittinen järjestelmä. DDR:ssä oli ollut virallisesti monipuoluejärjestelmä, mutta kaikki puolueet olivat olleet alisteisia valtapuolue SED:lle. Näistä puolueista muodostui vuoden 1990 DDR:n ainoiden vapaiden vaalien myötä Länsi-Saksan puolueita vastaavat puolueet CDU, FDP ja SPD, jotka yhdistyivät länsisaksalaisiin vastineisiinsa jälleenyhdistymisen myötä.³⁰

Itäsaksalainen Liittouma 90 (*Bündnis 90*) oli muodostettu kolmesta itäsaksalaisesta ihmis- ja kansalaisoikeusliikkeestä (*Neues Forum*, *Initiative Frieden und Menschenrechte* ja *Demokratie Jetzt*). Puolueessa olikin edustajina itäsaksalaisia

²⁸ DB Web-Archiv. Helmut Kohl (s.1930) on ollut CDU:n jäsen vuodesta 1957 ja liittopäivien jäsen vuodesta 1976. Hän oli vuosina 1976–1982 CDU/CSU-puolueyhmittymän puheenjohtaja ja 1.10.1982 lähtien liittokansleri.

²⁹ Glaessner 2005, 88, 91, 94, 103, 117; Karjalainen 1993, 134. Kaikkien puolueiden paikkamäärät liittopäivillä ks. LIITE 2 ja puolueiden kannatus osavaltioittain LIITE 3.

³⁰ Glaessner 2005, 108, 110–111, 113, 116–117.

kansalisoikeusaktivisteja, jotka olivat aktiivisia myös keskustelussa DDR-menneisyydestä. Puolueen politiikassa kansalais- ja ihmisoikeudet sekä sosiaaliset oikeudet ovat olleet tärkeitä. Liittouma 90 yhdistyi vuonna 1992 länsisaksalaiseen vihreään puolueeseen (*Die Grünen*) ja uuden puolueen nimeksi tuli Liittouma 90/Vihreät. Vuoden 1990 liittopäivävaaleissa länsisaksalaisen vihreän puolueen pääsy parlamenttiin oli kaatunut 5 prosentin äänikynnykseen eli parlamentissa ei ollut länsisaksalaisia vihreitä ensimmäisellä tutkimallani vaalikaudella.³¹

PDS pääsi vuoden 1990 vaaleissa liittopäiville erityisjärjestelyiden vuoksi, mutta se valittiin parlamenttiin vielä vuosina 1994 ja 1998. PDS pyrki pääsemään pois menneisyyden varjosta ja esiintymään modernina sosialistisena puolueena. Puolue on pyrkinyt esiintymään itäsaksalaisten äänenä ja sen on sanottu edustavan lähes ainoastaan itäsaksalaisten intressejä. Sen kannattajat ovatkin olleet pääosin itäsaksalaisia. Vaikka puolue ei noussut liittovaltion tasolla merkittäväksi, se oli Itä-Saksassa paikallisesti merkittävä puolue.³²

DDR ja Saksan liittotasavalta olivat edustaneet kylmässä sodassa kahta vastakkaista poliittista ja sosio-ekonomista järjestystä ja poliittista kulttuuria. Liittotasavalta edusti liberaalia demokratiaa ja vapaata markkinataloutta, ja DDR oli omalaatuinen yhdistelmä perinteisen saksalaisen autoritaarisuuden ja marxismi-leninismien piirteitä. DDR:n liittäminen Saksan liittotasavaltaan ja sen järjestelmän siirtäminen DDR:ään helpotti Itä-Saksan siirtymistä demokratiaan ja markkinatalouteen. Valtiot olivat kuitenkin olleet erillään 40 vuotta, ja niissä oli kehittynyt omanlaisensa identiteetit ja poliittiset kulttuurit.³³ Saksan historiassa yhtenäisyys on myös ollut poikkeuksellista ja alueelliset identiteetit ovat olleet historiallisesti ainakin yhtä vahvoja kuin kansallinen identiteetti³⁴. Yhteisen kansallisen identiteetin ja poliittisen kulttuurin kehittyminen ovatkin olleet yhdistymisen jälkeisessä Saksassa haasteellisia.

³¹ Glaessner 2005, 89, 115, 116, 117, 120. Glaessnerin mukaan Saksojen jälleenyhdistymisen aika oli tappiollinen länsisaksalaisille vihreille, koska he suhtautuivat epäillen ja negatiivisesti yhdistymiseen. Hän katsoo, että liitto itäsaksalaisen Liittouma 90:n kanssa pelasti Länsi-Saksan vihreät poliittisena puolueena. Glaessner 2005, 115–116.

³² Glaessner 2005, 118, 121. James 1998, 58. Vaalikaudella 1990–1994 PDS muodosti liittopäivillä muun vasemmiston kanssa puolueyhjymän PDS/Linke Liste.

³³ Glaessner 2005, 6, 163–165.

³⁴ Hancock & Welsh 1994, 314.

Michael Minkenberg on todennut Saksan poliittisten kulttuurien yhdistämistä tarkastelevassa artikkelissaan, että jälleenyhdistymisen myötä tilanne idän osavaltioissa muistutti Länsi-Saksan tilannetta toisen maailmansodan jälkeen: tapahtui dramaattinen kontekstuaalinen muutos, jossa kulttuuriset jatkuvuudet kyseenalaistuvat ja käyttäytymistavat sekä normit oli opittava uudelleen.³⁵ Itä- ja länsisaksalaisten välillä oli myös eroja jopa kielenkäytössä, jotka näkyivät mm. kommunikatiivisissa toimintakäytännöissä³⁶.

Enemmistö itäsaksalaisista tuki yhdistymistä, mutta monet eivät halunneet sen tapahtuvan niin nopeasti ja tavalla, jolla se tapahtui. DDR:ssä ihmisten usko sosialistiseen järjestelmään ja sen mahdollisuuksiin kapitalismin vaihtoehtona oli ollut vahvempi kuin muissa itäisen Euroopan sosialistisissa maissa. Itäsaksalaisilla ei ollut kokemusta parlamentaarista demokratiasta, demokraattisista instituutioista, autonomiasta ja kansalaisyhteiskunnasta, eikä uuteen järjestelmään sopeutuminen siten käynyt hetkessä. Itäsaksalaisten pettymykset yhdistymisen jälkeen ovat aiheuttaneet kaipuuta takaisin sosialistiseen järjestelmään, ja siitä on tullut mytologisoinnin kohde.³⁷ Yhdistymisen jälkeiset ongelmat tiedostettiin myös parlamentissa jo ensimmäisellä vaalikaudella ja ne ovat tärkeässä osassa myös DDR-menneisyyden käsittelyssä, kuten myöhemmin tullaan näkemään.

³⁵ Minkenberg 1993, 63.

³⁶ Dittmar & Bredel 1999, 11–14. Tämän tutkimuksen puitteissa on mahdollista erottaa vain selkeimmät keskeisten käsitteiden käytössä ilmenevät erot itä- ja länsisaksalaisten poliitikkojen välillä.

³⁷ Minkenberg 1993, 64; Glaessner 2005, 175; Bauer-Kaase 1994, 291. Vuonna 1989 oli useita vaihtoehtoja, miten DDR:n liikehdintään suhtaudutaan, eikä Saksojen yhdistyminen ollut heti itsestään selvä vaihtoehto. Aluksi DDR:n liittämistä liittotasavaltaan ilman erityisstatusta olivat kannattaneet vain liittotasavallan hallituskoalition (CDU/CSU ja FDP) edustajat. Itäsaksalaisten enemmistö oli halunnut DDR:n uudistamista ja SED:n valtamonopolin poistamista. Ks. esim. Rießig, 2005, 293–294.

2. Yhdistyneen Saksan tie DDR-menneisyyden selvittämiseen

2.1 Saksalaisten tarve tehdä tiliä menneisyytensä kanssa

On tärkeä ymmärtää ne historialliset tapahtumat, jotka ovat johtaneet siihen, että Saksassa syntyi jälleenyhdistymisen jälkeen tarve käsitellä DDR-menneisyyttä julkisesti ja ennen kaikkea poliittisesti. Taustan Saksan tarpeelle käsitellä menneisyyttään muodostavat erityisesti toinen maailmansota ja kansallissosialistinen menneisyys, joiden seurausta oli myös kahden Saksan olemassaolo. Seppo Hentilän mukaan Saksassa oli ollut kylmän sodan aikana kaksi valtiota, kaksi historiatiedettä ja kaksi vastakkaista historiatulkintaa³⁸. Myös DDR:n ja Saksan liittotasavallan tavat käsitellä kansallissosialistista menneisyyttä toisen maailmansodan jälkeen poikkesivat toisistaan huomattavasti.

Saksan liittotasavallassa tietoinen yritys unohtaa oli aluksi vallitseva tapa suhtautua kolmannen valtakunnan muistoihin. Toisen maailmansodan jälkeen saksalaiset kiistivät syyllisyytensä natsien julmuuksiin ja sysäsivät vastuun Adolf Hitlerin ja hänen lähimpien apureidensa niskaan. Vaikean menneisyyden käsittelyä Saksassa tutkineen Hentilän mukaan vasta 1960-luvun alussa Saksan liittotasavallassa oli riittävästi valmiuksia Saksan kipeän lähimenneisyyden uudelleenarviointiin, kun seuraava sukupolvi alkoi kritisoida vanhempiensa tekoja. Natsi-menneisyyden käsittely on ollut prosessi, joka saksalaisten on ollut pakko käydä läpi tullakseen sinuiksi menneisyytensä kanssa. Hentilän mukaan Saksan liittotasavallan politiikassa ei ole tehty periaatteellisesti merkittäviä poliittisia päätöksiä ottamatta huomioon sen mahdollisia kosketuskohtia holokausti-problematiikkaan. Länsi-Saksassa 1970-luvulta alkaen nousseessa historiakeskustelussa oli kuitenkin alettu jo vaatia saksalaisten vapauttamista kolmannen valtakunnan menneisyyden taakasta ja syyllisyydestä, jotta positiivisen kansallisen identiteetin rakentaminen historian kautta tulisi mahdolliseksi.³⁹

DDR:n virallinen historiantulkinta taas perustui täydelliselle irrottautumiselle natsi-Saksan rikoksista, ja kolmannen valtakunnan historian kriittinen käsittely oli tukahdutettu. DDR:ssä historiankirjoitus oli SED-puolueen ideologinen työkalu. SED

³⁸ Hentilä 1994, 12.

³⁹ Hentilä 1994, 158; Hentilä 2001, 35–36, 47; Wolfrum 2005, 500–504.

valikoi DDR:lle Saksan historiasta myönteisen ja edistyksellisen menneisyyden ja samalla kielsi DDR:n vastuun Saksan historian synkistä vaiheista. DDR:n historiankirjoituksessa itäinen osa oli se osa Saksaa, joka toteutti vuosina 1945–1949 antifasistis-demokraattisen vallankumouksen. DDR:n virallisen näkemyksen mukaan Länsi-Saksa oli yksin kolmannen valtakunnan perillinen ja jatkaja. Tällä perusteella DDR myös kieltäytyi korvauksista kolmannen valtakunnan uhreille. DDR:ssä oli luotu myös kuvaa, että kommunistit ja neuvostokansa kärsivät natsi-terrorista enemmän kuin juutalaiset. Itä-Saksan väestön enemmistö ei kuitenkaan Hentilän mukaan ottanut DDR:n virallista historiapropagandaa tosissaan.⁴⁰ DDR-menneisyyden käsittelyä motivoi osittain se, että molempien Saksojen katsottiin jossain määrin epäonnistuneen natsi-menneisyyden käsittelyssä toisen maailmansodan jälkeen. Aikaisempi Saksan lähihistoriasta käyty keskustelu myös tarjosi taustan yhdistymisen jälkeen käydylle debatille DDR-menneisyydestä.⁴¹

Saksat olivat käyneet kylmän sodan aikana myös historiasotaa. Seppo Hentilän mukaan Saksan liittotasavalta ja DDR olivat kiistelleet neljä vuosikymmentä siitä, kumpi oli Saksan historiallisen perinnön oikea omistaja ja oikeutettu jatkaja. Saksojen jälleenyhdistymisen jälkeen 40 vuotta erilaista historiankirjoitusta oli sulautettava johdonmukaiseksi tarinaksi.⁴² DDR-menneisyydestä liitopäivillä käydyt keskustelut olivat osa tällaista menneisyyden merkityksen poliittista arviointia.

DDR:n demokratisoitumiseen liittyi jo ennen jälleenyhdistymistä tarve tulla sinuiksi menneisyyden kanssa. SED-valtion rikosten julkistaminen ja juridinen jälkiselvittely alkoivat DDR:ssä jo syksyllä 1989, ja Saksan yhdistymisen jälkeen asia siirtyi Länsi-Saksan viranomaisten hoidettavaksi. Kollektiivinen menneisyyden tukahduttaminen ei ollut mahdollista, kun SED:n ja DDR:n valtiollisen turvallisuuselimen Stasin asiakirjat tulivat julki ja paljastivat, kuinka täydellisesti poliitikot ja tavalliset kansalaiset olivat olleet mukana epäoikeudenmukaisuuksissa. Itä-Saksassa menneisyyden käsittely poikkesikin muista entisistä kommunistisista maista, sillä Saksan liittotasavaltaan

⁴⁰ Hentilä 1994, 182, 184, 190, 260, 269.

⁴¹ Ks. esim. Beattie 2008, 2; Faulenbach 1994/2000, 21.

⁴² Hentilä 2001, 30; Markovits 2001, 515.

liittymisen myötä käytettävissä oli paremmat resurssit ja kokemusta vaikean menneisyyden käsittelystä.⁴³

DDR-menneisyyden juridista selvitystyötä tutkineen James McAdamsin mukaan yhdistyneen Saksan menneisyyden käsittely erosi muista kommunistisista maista myös menettelytapojen laajuudessa sekä perusteellisuudessa. 1990-luvun loppuun mennessä syyttäjät olivat käyneet läpi 62 000 tapausta epäillyistä DDR-vääryyksistä ja asettaneet yli 1000 syytettyä. Ihmisiä tuomittiin vakavista rikkomuksista, kuten esimerkiksi ampumisista DDR:ää rajaavalla muurilla, mutta myös pienemmistä rikkeistä. DDR:n hallintoon tai vääryyksiin sekaantuneilta ihmisiltä myös estettiin työskentely yhdistyneen Saksan julkisessa hallinnossa. Näihin oikeudenkäynteihin ja toimiin liittyi paljon epäselvyyttä, joka liittyi erityisesti siihen, ettei voitu tarkkaan tietää, oliko ihmisillä mahdollisuutta välttää osallistumista hallinnon vääryyksiin. Useimmat DDR-diktatuurin uhrit eivät McAdamsin mukaan kuitenkaan halunneet rangaistuksia tai kosta. Pikemminkin he halusivat selvittää, mitä kommunistisen hallinnon alaisuudessa oli tapahtunut ja mitä näistä kokemuksista voisi oppia. Tässä tarkoituksessa liittopäivät perustivat ensimmäisen DDR-menneisyyttä tutkivan komission vuonna 1992. Komission oli tarkoitus täyttää aukkoja julkisessa ymmärryksessä DDR:stä sekä helpottaa Itä-Saksan siirtymistä demokratiaan.⁴⁴ Komissioon osallistuneen kristillisdemokraattisen poliitikon Dorothee Wilmsin mukaan⁴⁵ aloite historiallis-poliittisen komission perustamisesta oli tullut itäsaksalaisilta kansalaisoikeusaktiiviteilta, vastarinta-aktiiveilta ja mielenosoituksiin osallistuneilta ihmisiltä⁴⁶.

2.2 DDR-menneisyyttä selvittävät poliittiset komissiot

Tutkimuskomissio (*Enquete-Kommission*) on Saksan liittopäivien asettama poliittinen työryhmä, joka käsittelee merkittäviä yhteiskunnallisia kysymyksiä ja punnitsee niitä erilaisista näkökulmista. Komissio koostuu parlamentissa edustettuna olevien

⁴³ Cooke 2005, 27; Glaessner 2005, 177; Hentilä 1993, 240–241.

⁴⁴ McAdams 2001, 1–3, 12.

⁴⁵ Uni-Protokolle. Dorothee Wilms (s. 1929) on länsisaksalainen kristillisdemokraattien poliitikko, joka on kuulunut vuodesta 1961 CDU:hun ja ollut liittopäivien jäsen vuosina 1976–1994. Wilms oli viimeinen liittovaltion Saksojen välisistä suhteista vastaava ministeri (1987–1991). Hän oli mukana ensimmäisessä komissiossa puolueensa edustajana.

⁴⁶ Wilms 1994/2000, 10.

puolueiden kansanedustajista parlamentin voimasuhteiden mukaan sekä ulkopuolisista asiantuntijoista. Komissio voi järjestää suljettuja tai avoimia istuntoja sekä kuulemisia. Komission tehtävä on antaa liittopäiville toimenpide-ehdotuksia tutkimistaan aiheista.⁴⁷ Molemmassa DDR-menneisyyttä tutkivissa komissioissa itäsaksalaisilla oli parlamentin edustajien lukumäärään suhteutettuna yliedustus, mutta asiantuntijajäsenistä länsisaksalaisia oli suhteellisesti enemmän. Asiantuntijat komissioissa olivat enimmäkseen historioitsijoita.⁴⁸

Jo vuonna 1990 oli ehdotettu mm. totuuskomission perustamista DDR:n aikaa tutkimaan, mutta ajatus oli torjuttu.⁴⁹ Liittopäivien komission perustamisesta ehdotuksen tekivät sosiaalidemokraatit vuonna 1992. Liittouma 90/Vihreät sekä PDS tekivät esitykselle omat vastaehdotuksensa. Lopulta kristillisdemokraatit, sosiaalidemokraatit ja liberaalit tekivät vielä uuden yhteisen ehdotuksen komission perustamisesta. Ehdotuksia käsiteltiin liittopäivillä 12.3.1992 ja komission perustamisesta päätettiin hyväksymällä kristillisdemokraattien, sosiaalidemokraattien ja liberaalien yhteinen esitys. Nämä puolueet saavuttivat siten konsensuksen komission käsiteltäväksi määritellyistä teemoista.

Tutkimuskomission tehtävistä keskusteltiin vielä 29.5.1992. Ensimmäinen komissio oli nimeltään ”SED-diktatuurin historian ja seurausten työstämisen komissio” (*”Enquete-Kommission der Aufarbeitung der Geschichte und der Folgen der SED-Diktatur”*). Komission tehtäväksi määriteltiin perustamisedotuksessa avoin dialogi DDR-menneisyydestä, joka vahvistaisi demokraattista tietoisuutta ja edistäisi yhteisen poliittisen kulttuurin kehittymistä sekä antaa panoksensa DDR-menneisyyden poliittis-historialliseen ja -moraaliseen analyysiin ja arvotukseen. Komission ei siis ollut tarkoituskaan tuottaa tieteellistä tietoa DDR-menneisyydestä tai korvata tieteellistä tutkimusta. Komissiossa käsiteltävät teemat liittyivät erityisesti DDR:n ja SED:n valtarakenteisiin ja -instrumentteihin, ideologiaan, sortoon ja ihmisoikeuksien loukkauksiin, vastarintaan, kirkkojen rooliin, Saksan liittotasavallan ja DDR:n suhteisiin sekä Saksan historian jatkuvuuteen 1900-luvulla.⁵⁰ Ensimmäisen komission

⁴⁷ Deutscher Bundestag 2004, 6, 10. Wilms, 1994/2000, 14.

⁴⁸ Beattie 2008, 41.

⁴⁹ Beattie 2008, 27. Ehdotuksista tarkemmin ks. Wilms 1994/2000, 13–14.

⁵⁰ DB, 12. Wahlperiode, Drucksache 12/2597, 14.5.1992, Beschlussempfehlung und Bericht der Enquete-Kommission ”Aufarbeitung der Geschichte und Folgen der SED-Diktatur”. 4–6.

työskentelymahdollisuuksista, erityisesti pääsystä Saksan liittotasavallan hallinnon arkistoihin, keskusteltiin 14.4.1994 vain pari kuukautta ennen kuin komission oli määrä jättää loppuraporttinsa. Komissio työskenteli siis vuoteen 1994 asti, ja sen loppuraportista keskusteltiin liittopäivillä 17.6.1994. Ensimmäisellä vaalikaudella keskusteltiin viisi kertaa myös muistomerkeistä Saksan menneisyyden uhreille⁵¹.

Toisella vaalikaudella liittopäivät päättivät vielä toisen tutkimuskomission perustamisesta, sillä ensimmäisen komission katsottiin epäonnistuneen sille kuuluneessa tehtävässä tehdä toimenpide-ehdotuksia siitä, miten parlamentti voisi lainsäädännöllä ja muilla toimillaan edistää DDR-menneisyyden onnistunutta käsittelyä⁵². Tämä asetettiin toisen komission keskeiseksi tehtäväksi. Toisen komission nimeksi tuli ”SED-diktatuurin seurausten voittaminen Saksan yhtenäisyyden prosessissa“ (*„Überwindung der Folgen der SED-Diktatur im Prozeß der deutschen Einheit“*). Toisen komission perustamishdotuksessa sen tehtäväksi asetettiin erityisesti SED-diktatuurin seurausten ja jälkivaikutusten arvioiminen yhdistyneessä Saksassa. Komission pääteemoiksi asetettiin koulutus, tiede ja kulttuuri DDR:ssä, talous-, sosiaali- ja -ympäristöpolitiikka sekä jaetun Saksan asema jaetussa Euroopassa.⁵³

Toinen komissio perustettiin liittopäivillä 22.6.1995 ja se työskenteli vuoteen 1998. Sen tuloksena syntyi 336-sivuinen raportti, jota käsiteltiin parlamentissa 17.6.1998. Komissioita tutkinut Andrew Beattie on todennut, ettei toinen komissio ollut yhtä merkittävä eikä se saanut yhtä paljon huomiota kuin ensimmäinen⁵⁴. Komissio ehdotti väliraportissaan 8.10.1997 liittovaltion säätiön (*Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur*, Säätiö SED-diktatuurin työstämiseksi⁵⁵) perustamista jatkamaan DDR-

⁵¹ Keskustelujen aiheet ja päivämäärät ks. LIITE 1.

⁵² Ks. esim. DB 1994, 12. Wahlperiode, 234. Sitzung, 17.6.1994, 20443.

⁵³ DB, 13. Wahlperiode, Drucksache 13/1535, 31.5.1995, Antrag der Fraktionen CDU/CSU, Bündnis 90/Die Grünen und F.D.P., Einsetzung einer Enquete-Kommission „Überwindung der Folgen der SED-Diktatur im Prozess der deutschen Einheit“, 2–5. SPD:llä ja PDS:llä oli omat ehdotuksensa komission perustamisesta. PDS vaati omassa ehdotuksessaan riippumattomista asiantuntijoista koostuvan komission perustamista. DB, 13. Wahlperiode, Drucksache 13/1615, 1.6.1995, Einsetzung einer unabhängigen Experten-Kommission zur Geschichte der DDR, der Bundesrepublik Deutschland und des deutschen Einigungsprozesses seit 1990.

⁵⁴ Beattie 2008, 63.

⁵⁵ Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur. Säätiö on toiminut DDR-menneisyyden työstämisen tukemisessa komissioiden jälkeen ja se toimii edelleen. Se on pyrkinyt edistämään muistamista, ja toiminut yhteistyössä mm. museoiden, muistomerkkien, historyayhdistysten, arkistojen, uhrien yhdistysten, osavaltioiden ja kuntien, tieteen ja poliittisen kasvatuksen jne. kanssa. Säätiö myös ylläpitää kirjastoa ja arkistoa sekä tarjoaa informaatiota DDR-menneisyyteen ja sen käsittelyyn liittyvistä aiheista.

menneisyyden käsittelyä⁵⁶. Komission ehdotuksesta keskusteltiin liittopäivillä kaksi kertaa: ensin 13.11.1997 ja toisen kerran 2.4.1998, jolloin hyväksyttiin sisäasiainvaliokunnan lakiehdotus säätiön perustamisesta. Säätiötä pidettiin komission loppuraportista vuonna 1998 käydyssä keskustelussa yhtenä komission tärkeimmistä saavutuksista⁵⁷.

Beattie on todennut, että komissioissa eliitit keskustelivat menneisyydestä ja ne olivat halukkaampia kuulemaan poliitikkojen, historioitsijoiden ja yhteiskuntatieteilijöiden näkemyksiä kuin tavallisten itäsaksalaisten kertomuksia. Itäsaksalaisten enemmistön näkemykset eivät siten näkyneet komissioissa. Beattie näkee komissioiden merkityksen lähinnä symbolisena ja erityisesti ensimmäinen komissio tuotti erittäin poliittisen analyysin DDR:stä. Beattie arvioikin komissioiden merkityksen vähäiseksi. Myös se, etteivät komissiot pystyneet löytämään yhteistä ymmärrystä menneisyydestä on usein nähty niiden epäonnistumiseksi.⁵⁸ Komissioiden toiminnassa mukana ollut historioitsija Berndt Faulenbach on todennut, että komissiot olivat osa yhdistymisenjälkeistä historiadebattia, jota käytiin mediassa, tieteessä ja parlamentissa. Hän on todennut, että erityisesti 1990-luvun puolivälissä keskustelu oli politisoitunutta ja puolueet kiistelivät siitä, kuka oli tehnyt menneisyydestä oikeat tulkinnat.⁵⁹ DDR-menneisyydestä oli kuitenkin yhdistymisen jälkeen keskusteltava ja komissiot olivat merkittävä foorumi tälle keskustelulle, vaikka ne olivat poliittisten kiistojen leimaamia, eikä niissä ei päästy yhteisymmärrykseen Saksan menneisyydestä.

Ensimmäisen komission perustamisesta vuonna 1992 käydyssä keskustelussa puhujat korostivat liittovaltion ja parlamentin velvollisuutta ja vastuun kantamista menneisyydestä ja sen muistamisesta. Kaikki puolueet olivat tästä yhtä mieltä. Esimerkiksi itäsaksalainen Gerd Poppe⁶⁰ (Liittouma 90/Vihreät) totesi vuonna 1992

⁵⁶ DB, 13. Wahlperiode, Drucksache 13/8700, 8.10.1997, Teilbericht zum Thema „Errichtung einer selbständiger Bundesstiftung des öffentlichen Rechts zur Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“.

⁵⁷ DB 1998, 13. Wahlperiode, 240. Sitzung, 17.6.1998, 22118, 22122, 22124.

⁵⁸ Beattie 2008, 41, 61–62, 69, 73, 232–234.

⁵⁹ Faulenbach 1994/2000, 22, 28.

⁶⁰ DB Web-Archiv. Gerd Poppe (s. 1941) on itäsaksalainen fyysikko ja toisinajattelija, joka oli vuodesta 1968 lähtien toiminut eri DDR-oppositioryhmissä. Hän oli vuosina 1985–1986 perustamassa *Initiative Frieden und Menschenrechte* -liikettä. Hän kuului demokraattisesti valittuun DDR:n kansanedustuselimeen kansankamariin (*Volkskammer*) ja oli ministerinä DDR:n viimeisissä hallituksissa. Hän oli ensimmäisessä komissiossa Liittouma 90/Vihreät -puolueen edustaja ja toisessa komissioissa ulkopoliittikkaa käsittelevän valiokunnan jäsen.

komission perustamisesta käydyssä keskustelussa, että menneisyyden työstäminen on tärkeää myös Saksan kansainvälisen maineen kannalta. Hän katsoi, että saksalaiset ovat sitä uskottavampia, mitä avoimemmin ja johdonmukaisemmin he käsittelevät menneisyyttään⁶¹. Liittopäivien keskusteluissa tuli voimakkaasti esille vaatimus, että menneisyydestä oli tehtävä jonkinlainen yhteinen tulkinta ja, että oli olemassa oikeanlainen tai vähintään korrekti tapa muistaa ja ymmärtää menneisyys. Esimerkiksi itäsaksalainen Angela Merkel⁶² (CDU/CSU) totesi vuonna 1992, että on löydettävä yhteiset arviointikriteerit sille, mitä menneisyydessä oli tapahtunut⁶³. Tähän liittyi myös parlamentissa vuonna 1992 toisteltu vaatimus, ettei menneisyyttä ja sitä selvittävää komissiota saanut käyttää poliittisiin tarkoituksiin⁶⁴. Vuoden 1992 keskustelussa erityisesti PDS:n poliitikot syyttivät muita puolueita toistuvasti DDR-menneisyyden käyttämisestä poliittisena välineenä⁶⁵. Nämä vaatimukset osoittautuvat poliittiseksi retoriikaksi parlamentin keskusteluja tarkasteltaessa, sillä kaikki puolueet pyrkivät käyttämään menneisyyttä jotenkin hyväkseen tai ainakin ajamaan läpi oman puolueensa tarkoituksiin sopivan kuvan DDR-menneisyydestä. Menneisyysaiheen arkuudesta kertoo kuitenkin se, että poliitikoilla oli tarve pyrkiä irrottautumaan poliittisen pelin pelaamisesta ja asettaa menneisyyden selvitystyö lähtökohtaisesti politiikan yläpuolelle ja siitä erilleen.

Saksan erityisestä suhteesta menneisyyteen kertovat myös menneisyyden käsittelyä kuvaavat käsitteet, jotka olivat keskeisessä asemassa myös parlamentin keskusteluissa. Termi menneisyyden hallinta (*Bewältigung/bewältigen*) on yksi Saksan kieleen vakiintuneista menneisyyden käsittelyyn liittyvistä käsitteistä. Hentilä on määritellyt käsitteen vaikean menneisyyden kanssa toimeen tulemiseksi ja sinuiksi pääsemiseksi siten, että menneisyyttä voidaan tavallaan hallita⁶⁶. Tähän pyrkimykseen tähtäsi myös liittopäivien itselleen ottama DDR-menneisyyden käsittelytyö. Menneisyyttä on työstettävä (*aufarbeiten*), jotta sen kanssa voidaan tulla sinuiksi (*bewältigen*)

⁶¹ DB 1992, 82. Sitzung, 6722.

⁶² DB Web-Archiv. Angela Merkel (s. 1954) on itäsaksalainen fyysikko ja CDU:n poliitikko vuodesta 1990. Merkel oli jäsenenä *Demokratischer Aufbruch* -liikkeessä ja oli de Maizierin hallituksen varapuhujana vuonna 1990. Merkel toimi vuodet 1991–1994 nais- ja nuorisoasioista vastaavana ministerinä ja vuodesta 1994 ympäristö-, luonnonsuojelu- ja reaktoriturvallisuusministerinä. Tuleva liittokansleri.

⁶³ DB 1992, 82. Sitzung, 6752.

⁶⁴ Ks. esim. DB 1992, 82. Sitzung, 6720, 6732,

⁶⁵ DB 1992, 82. Sitzung, 6738, 6768.

⁶⁶ Hentilä 2001, 34.

tulevaisuudessa. Tämä näkemys menneisyyden työstämisestä tulevaisuuden kannalta tuli usein ilmi parlamentin komissioihin liittyvissä keskusteluissa esitetyissä puheenvuoroissa. Stepan Hilsberg⁶⁷ (SPD) totesi ensimmäisen komission loppuraportista käydyssä keskustelussa vuonna 1994: ”Menneisyyden työstäminen on tulevaisuuden muodostamista.”⁶⁸.

Nämä käsitteet kertovat saksalaisten vaikeasta suhteesta menneisyyteen. Jouni Tillin mukaan menneisyyden hallintaprojektit, kuten (totuus)komissiot implikoivat, että menneisyys tulisi jotenkin ottaa haltuun – useimmiten luomalla virallinen narratiivi, jota voidaan ”sietää”⁶⁹. Siitä, mitä tähän menneisyyden viralliseen narratiiviin haluttiin hyväksyä, oli puolueiden välillä ja joskus jopa sisällä erimielisyyksiä. Tulevissa luvuissa käsitellään sitä, millaisia asioita DDR-menneisyydestä puolueet ja poliitikot halusivat Saksan historiakulttuuriin liittää.

⁶⁷ DB Web-Archiv. Stepan Hilsberg (s. 1956) on itäsaksalainen informaatikko ja SPD:n poliitikko. Hän oli mukana perustamassa lokakuussa 1989 Sosiaalidemokraattista puoluetta DDR:ään ja edusti puoluetta demokraattisesti valitussa kansankamarissa vuonna 1990. Hilsberg oli jäsenenä toisessa komissiossa.

⁶⁸DB 1994, 12. Wahlperiode, 205. Sitzung, 20.1.1994, 20457. Ks. myös DB 1992, 12. Wahlperiode, 93. Sitzung, 29.5.1992, 7652; DB 1994, 234. Sitzung, 20442, 20445. DB 1998, 240. Sitzung, 20879.

⁶⁹ Tilli 2009, 285.

3. Epäoikeudenmukaisuuden historiaa?

3.1 DDR:n määrittely oikeusvaltion vastakohtaksi CDU/CSU:n, FDP:n, SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen puheenvuoroissa

Saksassa DDR-menneisyydestä käydyssä poliittisessa keskustelussa useiden puolueiden edustajien pyrkimyksenä oli komissioita aiemmin tutkineiden historioitsijoiden mukaan DDR:n olemassaolon oikeutuksen kieltäminen⁷⁰. Tämä pyrkimys näkyi selvästi myös liittopäivien DDR-menneisyyteen liittyvissä keskusteluissa tutkimillani vaalikausilla. Tässä pyrkimyksessä parlamentin puhujat käyttivät DDR:ää kuvaillaan käsitteitä, joilla DDR-menneisyys saatiin näyttämään epäoikeudenmukaisuuden ja sarron määrittämältä ajanjaksolta Saksan historiassa. Tämä tapahtui korostamalla ja kuvailemalla erityisesti vääryyttä, epäoikeudenmukaisuutta ja sortoa (*Unrecht, Ungerechtigkeit, Unterdrückung*), jota DDR:ssä oli tapahtunut. Näiden käsitteiden käytöllä pyrittiin argumentoimaan, ettei DDR täyttänyt oikeusvaltion kriteereitä (*Unrechtsstaat*) ja että sen hallinto pohjautui epäoikeudenmukaisuuteen (*Unrechtsregime*).

Ensimmäisen vaalikauden aikana tutkimuskomissioon liittyvissä liittopäivien istunnoissa keskusteltiin paljon DDR:n valtion luonteesta, ja se oli keskeinen tema myös ensimmäisen komission tutkimuksissa. Ensimmäisen komission perustamiseen liittyvissä keskusteluissa suuren osan puheenvuoroista saivat käytettäväkseen puolueiden itäsaksalaiset edustajat, jotka kuvailivat DDR:ssä tapahtuneita vääryyksiä. Heidän silminnäkijäkertomuksensa vahvistivat kantaa DDR:stä epäoikeudenmukaisena valtiona ja kansalaisiaan sortavana järjestelmänä. Saksankielinen käsite ”oikeusvaltion vastakohta” (*Unrechtsstaat*) ja siihen liittyvät käsitteet olivat osa tätä DDR:n valtion ja hallinnon luonteesta käytyä keskustelua, ja niillä pyrittiin argumentoimaan, että DDR oli laitton ja epäoikeutettu. Hallituskoalition puolueiden, sosiaalidemokraattien ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen edustajat jakoivat tämän käsityksen.

Hallituskoalition puolueiden CDU/CSU:n ja FDP:n kansanedustajat olivat kaikkein kriittisimpiä suhteessa DDR-menneisyyteen. Hallituskoalition edustajat pyrkivät

⁷⁰ Ks. esim. Beattie 2008, 35.

argumentoimaan, ettei DDR ollut missään vaiheessa oikeutettu ja hyväksyttävä valtio. DDR:n hallinnosta puhuminen epäoikeudenmukaisuuteen perustuvana hallintona voidaan nähdä osana tätä pyrkimystä kiistää DDR:n legitimitetti. Hallituskoalition puheenvuoroissa argumentoitiin, ettei DDR:n valtapuolue SED tai sen sosialistinen ideologia missään vaiheessa DDR:n historiassa nauttinut kansalta saatua oikeutusta⁷¹. Esimerkiksi itäsaksalainen Heinz Eggert⁷² (CDU/CSU) totesi vuoden 1992 komission perustamista koskevassa keskustelussa:

Unter der Parole "Wir sind ein Volk!" erhob sich die Bevölkerung der ehemaligen DDR gegen ein Unrechtsregime, das die Menschen im östlichen Teil Deutschlands über 40 Jahre lang bevormundet, ausgeutzt und unterdrückt hat.⁷³

Tällaiset puheenvuorot osoittavat, että erityisesti hallituskoalition edustajat katsoivat DDR:n olleen alusta asti rikollinen valtio, joka holhosi, riisti ja sorti kansalaisiaan.

Myös sosiaalidemokraattien edustajat käyttivät epäoikeudenmukaisuuden ja vääryyden käsitteitä. Esimerkiksi entinen Saksan liittotasavallan liittokansleri Willy Brandt⁷⁴ (SPD) käytti DDR:n hallinnosta toistuvasti käsitettä "epäoikeudenmukainen hallinto", mikä on osa DDR:n poliittisen oikeutuksen kieltävää puhetta⁷⁵. Hänkään ei kuitenkaan pyrkinyt määrittelemään tai perustelemaan käsitettä puheenvuorossaan. Itäsaksalainen Markus Meckel⁷⁶ (SPD) puolestaan totesi vuonna 1992, että DDR-valtio pystyi säilymään niin kauan vain vääryyden avulla⁷⁷.

⁷¹ DB 1992, 82. Sitzung, 6734; DB 1994, 234. Sitzung, 20461.

⁷² Wikipedia. Heinz Eggert (s. 1946) on itäsaksalainen teologi ja vuodesta 1990 kristillisdemokraattien poliitikko. Hän toimi Saksin osavaltion sisäministerinä vuosina 1991–1995.

⁷³ DB 1992, 82. Sitzung, 6734. "Iskulauseella "Me olemme yksi kansa!" entisen DDR:n väestö nousi epäoikeushallintoa vastaan, joka oli 40 vuotta holhonnut, käyttänyt hyväkseen ja sortanut ihmisiä Saksan itäisessä osassa." Ks. myös DB 1992, 82. Sitzung, 6765.

⁷⁴ Brockhaus Enzyklopädie. Willy Brandt (s. 1913) on Saksan liittotasavallan entinen liittokansleri (1969–1974). Hän oli toisen maailmansodan aikana maanpaossa Norjassa ja palasi sodan jälkeen Saksaan ja liittyi uudelleen SPD:hen. Toteutti kanslerina ollessaan ns. uutta idänpolitiikkaa (*Neue Ostpolitik*) ja liennytyistä. Erosi kanslerinvirasta vuonna 1974 sen jälkeen, kun kanslerinviraston työntekijä oli paljastanut DDR:n vakoojaksi. Band 3, 613–614.

⁷⁵ DB 1992, 82. Sitzung 6715. Ks. myös DB 1992, 82. Sitzung, 6745.

⁷⁶ DB Web-Archiv. Markus Meckel (s. 1952) on itäsaksalainen pappi ja teologi. Hän oli tehnyt vastarintaa DDR:ssä 1970-luvulta lähtien ja osallistunut useisiin vastarinta-aloitteisiin ja yrityksiin verkostoida oppositioryhmiä. Hän oli DDR:n SPD:n perustajajäsen ja edusti puoluetta myös demokraattisesti valitussa kansankamarissa ja oli DDR:n viimeinen ulkoministeri. Hän oli ensimmäisessä komissiossa SPD:n puhuja ja mukana myös toisessa komissiossa.

⁷⁷ DB 1992, 82. Sitzung, 6731.

Vääryydellä on aina oltava myös syyllinen. Käsitteet, kuten epäoikeushallinto, paikansivat vääryyden SED-puolueeseen, jonka jäsenet olivat vastuussa rikollisesta valtiosta. Samassa tarkoituksessa DDR:stä puhuttaessa moniin käsitteisiin yhdistettiin SED:n nimi ja puhuttiin esimerkiksi SED-valtiosta. Näiden käsitteiden käyttö osoittaa, että hallituskoalition puolueiden, SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen edustajat samaistivat SED-puolueen ja DDR:n eli katsoivat, että SED-puolue oli yhtä kuin DDR. Esimerkiksi itäsaksalainen Markus Meckel (SPD) totesi: ”Puolue, valtio ja Stasi olivat läpinäkymätön ykseys, käsitteet vaihdettavissa keskenään [...]”⁷⁸. Itäsaksalaisten kansalaisoikeusaktivistien Liittouma 90 -puolueen Gerd Poppe ei käyttänyt ensimmäisen vaalikauden komissioon liittyvissä keskusteluissa käsitteitä, kuten epäoikeudenmukainen valtio tai hallinto. Hänen puheenvuorostaan käy kuitenkin ilmi, että myös Poppe hyväksyi nämä määritelmät ja korosti SED:n syyllisyyttä sortoon ja vääryyksiin⁷⁹.

Ensimmäiset yhdistymisen jälkeiset julkiset keskustelut DDR-menneisyydestä olivat keskittyneet erityisesti Stasin vääryyksiin⁸⁰. Parlamentissa jo vuoden 1992 debatista alkaen SED katsottiin pääsyylliseksi DDR:n epäoikeudenmukaisuuteen. Stasin rooli nähtiin vain osana SED:n väkivaltakoneistoa ja sortomekanismeja. Esimerkiksi Meckel (SPD) kuvaili Stasin roolia vuoden 1992 keskustelussa:

Gewiß verdichtete sich in ihr der absolute Wahrheits- und Machtanspruch der Partei. Sie war Schild und Schwert der Partei und hatte eine doppelte Funktion: Sie sollte den Herrschenden Sicherheit durch Bedrohung und Angst und den Beherrschten den Eindruck der Allmacht und Allwissenheit der Herrschenden geben, [...]. In ihr wird die menschenverachtende Entmündigung dieses Systems besonders deutlich.⁸¹

Parlamentissa myös argumentoitiin, ettei DDR ollut samanlainen valtio kuin muut, erityisesti demokraattiset eurooppalaiset, valtiot. Vuonna 1994 ensimmäisen komission loppuraporttia käsittelevässä liittopäivien istunnossa esimerkiksi itäsaksalainen Rainer

⁷⁸ DB 1992, 93. Sitzung, 7633.

⁷⁹ DB 1992, 82. Sitzung, 6724.

⁸⁰ Cooke 2005, 28.

⁸¹ DB 1992, 82. Sitzung, 6733. ”Varmasti siinä tiivistyi puolueen absoluuttinen todellisuus- ja valtavaatimus. Se oli puolueen kilpi ja miekka ja sillä oli kaksoisfunktio: Sen oli tarkoitus antaa hallitseville turvaa uhan ja pelottelun kautta sekä antaa hallittaville vaikutelma hallitsevien kaikkivaltiuudesta ja kaikkitietävyydestä, [...]. Se ilmentää tämän järjestelmän ihmisiä halventavaa holhousta.” Ks. myös esim. DB 1994, 234. Sitzung, 20459.

Eppelmann⁸² (CDU/CSU), joka toimi myös molempien tutkimuskomisssioiden puheenjohtajana, kuvaili DDR:ää:

Das Haus, das sich DDR nannte, konnte auf flüchtige Betrachter wie ein ganz normales Haus zwischen den anderen europäischen Häusern wirken. Wer allerdings genauer hinschaute, dem fiel auf: Der SED-Staat war ein Haus mit zugemauerten Fenstern sowie mit bewachten und verminten Türen. Seit dem 13. August 1961 sperrten die selbtherrlichen und unmenschlichen Mitglieder des Politbüros der SED das ganze Volk ein – lebenslänglich Knast.⁸³

Tässä puheenvuorossaan Eppelmann vertasi Berliinin muurin rakentamista vuonna 1961 sekä elämää DDR:ssä elinkautiseen vankeuteen. Hän käytti DDR:n kuvaamiseen talon metaforaa myös myöhemmin.

Kuvailut DDR:ssa tapahtuneista vääryyksistä ja epäoikeudenmukaisuudesta olivat siis *Unrechtstaat*-käsitteen määrittelyä ja DDR:n valtion epäoikeudenmukaisuuden perustelua. Ensimmäisen vaalikauden komissioon liittyvissä keskusteluissa otettiin kantaa myös DDR:n oikeusjärjestelmään. Erityisesti saksankielistä *Unrechtstaat*-käsitettä käyttämällä CDU/CSU:n, FDP:n, SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen jäsenet korostivat DDR:n eroa oikeusvaltioiksi⁸⁴ (*Rechtstaat*) katsottuihin valtioihin, erityisesti Saksan liittotasavaltaan. Liittotasavallan oikeusvaltio oli ollut tulos tuskallisista poliittisen mielivallan, epäoikeudenmukaisuuden ja vääryyden kokemuksista kansallissosialistisen diktatuurin ajalta. Oikeusvaltioperiaate oli ja on edelleen Saksan liittotasavallan poliittisen järjestelmän tärkeimpiä maksiimeja.⁸⁵ Tässä valossa on ymmärrettävää, että keskustelussa tartuttiin juuri DDR:n oikeusjärjestelmän epäoikeudenmukaisuuteen.

⁸² DB Web-Archiv. Rainer Eppelmann (s. 1943) on itäsaksalainen teologi ja toisinajattelija. *Demokratischcer Aufbruch* -vastarintaryhmän perustajajäsen DDR:ssä. Hän oli DDR:n demokraattisen kansankamarin jäsen ja toimi ministerinä sekä Modrown että de Maizierin hallituksissa. Hän oli myös molempien komisssioiden puheenjohtaja.

⁸³ DB 1994, 234. Sitzung, 20439. ”Talo, joka nimitti itseään DDR:ksi, saattoi nopeasti katsottuna vaikuttaa normaalilta talolta muiden eurooppalaisten talojen välissä. Jos katsoi tarkemmin, huomasi: SED-valtio oli valtio, jossa oli kiinnimuuratut ikkunat sekä vahditut ja miinoitetut ovet. Elokuun 13. päivästä 1961 alkaen itsevaltaiset ja epäinhimilliset SED-puoluetoimiston jäsenet sulkiivat koko kansan – elinkautiseen vankeuteen.” Ks. myös esim. DB 1992, 82. Sitzung, 6756.

⁸⁴ Aikalaistietosanakirja määrittelee oikeusvaltion valtioksi, jonka toimintaa määrää ja rajoittaa laki. Historiallisista kokemuksista ja yhteiskunnallisista vaatimuksista johtuen siihen liitettiin aikalaisymmärryksessä myös turvallisuus, rauha, suoja valtiolliselta mielivallalta, oikeudenmukainen tasauspolitiikka sekä lainmukaiset menettelyt. Brockhaus Enzyklopädie, Band 18, 156.

⁸⁵ Sontheimer, Bleek 1971/2004, 342.

Käsite ”oikeusvaltio” oli erityisesti länsisaksalaisten poliitikkojen puheenvuoroissa Saksan liittotasavallan kuvaamiseen käytetty käsite, jolla Liittotasavalta asetettiin vastakkain DDR:n kanssa. Jo vuonna 1991 yhdistyneen Saksan ensimmäiseen hallitusohjelmasta käydyssä keskustelussa useat edustajat näistä puolueista korostivat DDR:n vääryyksien ja oikeudenrikkomusten tuomitsemista oikeusvaltion keinoin⁸⁶. Tämä vaatimus tuli useasti esille myös myöhemmissä DDR-menneisyyteen liittyvissä liittopäivien keskusteluissa. Esimerkiksi Willy Brandt (SPD) totesi vuonna 1992 komission perustamisesta käydyssä keskustelussa:

Wer zurechenbares Unrecht begangen hat, muß dafür geradestehen. [...] Er muß sich jetzt in einem Rechtsstaat verantworten, der keine wie auch immer vom Recht abgehobene Legitimität zu beanspruchen hat.⁸⁷

Tällaista vastakkainasettelua esiintyi lähes yksinomaan länsisaksalaisten poliitikkojen puheenvuoroissa. Vastakkainasettelulla pyrittiin asettamaan Saksan liittotasavallan oikeusvaltio eräänlaiseksi hyvän normiksi. Tässä länsisaksalaisille edustajilla näytti olevan yhteinen agenda. Schraten on todennut, että debateissa oli perusteltava Saksan liittotasavallan oikeusjärjestelmän suorituskykyä, koska se oli Liittotasavallan oikeusvaltioperiaatteen oikeutuksen kannalta tärkeää⁸⁸. Komissioihin liittyvissä debateissa länsisaksalaisten edustajien keskuudessa ei esiintynyt juurikaan Saksan liittotasavallan oikeusjärjestelmän tai oikeusvaltion kritiikkiä. Ainoa Liittotasavallan oikeusjärjestelmän kritiikiksi tulkittava oli oppositiopuolue SPD:n länsisaksalaisten edustajien esittämä kritiikki yhdistymisen jälkeistä oikeuspolitiikkaa kohtaan⁸⁹. Tämä kritiikki kuitenkin kohdistui ennen kaikkea hallituskoalition politiikkaan DDR:ssä tapahtuneiden vääryyksien juridisessa käsittelyssä, eikä Liittotasavallan oikeusvaltion periaatteiden toimivuuteen.

DDR määrittelemiseen oikeusvaltiosta poikkeavaksi ja vääryyden leimaamaksi valtioksi liittyi myös DDR:n oikeuden määrittelemisen hallitsevan puolueen SED:n vallan välineeksi. Parlamentissa argumentoitiin, ettei DDR:ssä ollut oikeutta (*Recht*) ainakaan

⁸⁶ Ks. esim. DB 1991, 12. Wahlperiode, 5. Sitzung, 30.1.1991, 79.

⁸⁷ DB 1992, 82, Sitzung, 6717. ”Sen, joka on tehnyt vääryyttä, on otettava siitä vastuu. [...] Hänen on nyt vastattava siitä oikeusvaltiossa, jonka ei tarvitse, kuten ei koskaan aiemminkaan, vaatia oikeudesta irrallista legitimitettä.” Ks. myös DB 1992 82. Sitzung, 6747, 6748; DB 1995, 13. Wahlperiode, 44. Sitzung, 22.6.1995, 3529, 3538.

⁸⁸ Schraten 2006, 144–145.

⁸⁹ Ks. esim. DB 1994, 234. Sitzung, 20469.

oikeudenmukaisuuden merkityksessä. Itäksalainen sosiaalidemokraatti Markus Meckel kuvaili vuonna 1992 DDR:n oikeutta:

Recht im wirklichen Sinne gab es nicht. Ein feudales System von Privilegien sollte die Menschen lenken, was vielfach auch gelang. Recht war [...] das Instrument der herrschenden Klasse.⁹⁰

Meckel käytti DDR:n järjestelmästä menneisyyden esimodernia feodaalista yhteiskuntaa ja luokkayhteiskuntaa kuvaavia käsitteitä kuten ”privilegiot”, ”feodaalinen” sekä ”hallitseva luokka”. Hän kuvasi DDR:ää sellaiseen järjestelmään liitettävillä käsitteillä, josta DDR:ssä ja muissa sosialistisissa maissa oli niiden oman käsityksen mukaan pyritty pois. Meckel pyrki puheenvuorollaan osoittamaan, että DDR oli ollut ”hallitsevan luokan” eli SED-puolueen johtamana sosialistisen ihanteen vastakohta ja ennemmin takapajuinen kuin edistyksellinen yhteiskunta. Sitaatissa Meckel totesi myös, ettei DDR:ssä ollut oikeutta todellisessa mielessä, millä hän perusteli DDR:n puutteita oikeusvaltiollisuudessa.

DDR:n epäoikeudenmukaista luonnetta erityisesti oikeusjärjestelmän näkökulmasta pohdittiin enemmän vuoden 1994 liittopäivien istunnossa, jossa käsiteltiin ensimmäisen tutkimuskomission loppuraporttia. Länsisaksalainen Margot von Renesse⁹¹ (SPD) totesi istunnossa, että DDR-oikeus oli komissiossa tema, josta ei ollut puolueiden välillä riitaa⁹². Hän kuvaili DDR:n oikeusvaltiosta erottavia piirteitä:

Recht war im SED-Staat ein Mittel zur Durchsetzung und zur Festigung unbegrenzter Herrschaft der Staatspartei. Diesem Ziel waren Recht und Justiz, auch alle, die darin arbeiteten, untergeordnet. [...] Das Rechtssystem verfehlte vom Ansatz her seine zivilisatorische Aufgabe in einem modernen Staat, nämlich im Konflikt des einzelnen mit der Macht dieser zugunsten des Ohnmächtigen Schranken zu setzen. Das DDR-Recht half nicht nur den Opfern, es machte Opfer.⁹³

⁹⁰ DB 1992, 82. Sitzung, 6734. ”Oikeutta ei ollut todellisessa mielessä. Feodaalisen privilegioiden järjestelmän oli tarkoitus johtaa ihmisiä, mikä myös monesti onnistui. Oikeus oli [...] hallitsevan luokan instrumentti.”

⁹¹ DB Web-Archiv. Margot von Renesse (s. 1940) on länsisaksalainen tuomari ja poliitikko. Hän on kuulunut vuodesta 1968 SPD:hen ja ollut vuodesta 1976 jäsenenä SPD:n oikeus- ja sisäpoliittisessa komiteassa. Von Renesse oli ensimmäisen komission toinen puheenjohtaja.

⁹² DB 1994, 234. Sitzung, 20468.

⁹³ DB 1994, 234. Sitzung, 20468. ”Oikeus oli SED-valtiossa väline valtiopuolueen rajoittamattoman herruuden vakiinnuttamiseen ja vahvistamiseen. Tälle tavoitteelle oikeus ja oikeudenkäyttö, ja myös kaikki, jotka siinä työskentelivät, olivat alistettu. [...] Oikeusjärjestelmältä puuttui alusta asti sivilisoiva

Von Renessenkin puheenvuorossaan käyttämä käsite ”DDR-oikeus” (*DDR-Recht*) antoi ymmärtää, että DDR:ssä oli oikeusnormeja, joiden mukaan on mahdollista jälkepäin tuomita vääryyden tekijöitä. Puheenvuorosta voi kuitenkin päätellä, ettei DDR:n oikeudenkäyttö edustanut todellista, jopa universaaliksi katsottua, oikeuskäsitystä ja oikeudenmukaisuutta, vaan oli vain vallanpitäjien instrumentti. Lainaus osoittaa, että von Renesse katsoi DDR-oikeuden eroavan oikeusvaltiosta erityisesti, kun oli kyse konfliktista yksilön ja vallanpitäjien välillä. Hän katsoi, ettei oikeusjärjestelmä rajoittanut vallanpitäjien valtaa, vaan oli sen väline.

McAdamsin mukaan yhdistyneessä Saksassa DDR:n oikeusvaltiosta poikkeavaksi valtioksi luonnehtivien yhteinen kanta oli, ettei vääryyksiä voitu jättää tuomitsematta eikä tapahtuneita ihmisoikeuksien loukkauksia oikeuttaa sillä, että tekijät olivat toimineet vain maansa lakien mukaan. Kohlin hallinnon oli osoitettava, että se otti DDR-vääryyksien käsittelyn tosissaan. Se pystyi kuitenkin toimimaan vain Liittotasavallan oikeusnormien pohjalta. Näihin kuului, ettei oikeusvaltiossa voitu tuomita rikoksista, jotka eivät olleet tekohetkellä laissa rangaistavia. Siksi oikeusistuimissa oli pakko etsiä DDR:n laista todisteita siitä, että teot olivat olleet tekohetkellä laittomia. Tämä puolestaan tarkoitti McAdamsin mukaan, että DDR:n laki oli nähtävä monimutkaisempana kokonaisuutena kuin laittomana ja epäoikeudenmukaisuutta tuottavana järjestelmänä. Muuten takautuvan oikeuden käyttö olisi vaarantanut oikeusvaltion uskottavuuden.⁹⁴

DDR:ää ei siis voitu pitää vain oikeusvaltion vastakohtana, jossa ei olisi ollut mitään oikeusnormeja tai lakeja. Voidaan päätellä, että näillä parlamentissa esitetyillä DDR:n oikeuden määrittelyillä pyrittiin osaltaan oikeuttamaan 1990-luvun aikana käynnissä olleita oikeusprosesseja DDR:n viranomaisia vastaan. Siksi olikin tärkeää, että DDR:n järjestelmän luonnetta pohtinut poliittinen komissio tuli lopputulokseen, joka tuki käynnissä olevia oikeustoimia. Tämä tulos oli tarpeen ilmaista myös poliittisessa keskustelussa parlamentissa. Keskusteluista on myös nähtävissä, että poliitikot olivat tietoisia ongelmista, joita aiheutui yrityksestä tuomita DDR:n vääryyksiä jälkikäteen ja saattaa tekijät oikeuden eteen.

tehtävä modernissa valtiossa, nimittäin yksilön ja vallan konfliktissa mielettömyyden rajan asettaminen edellisen hyväksi. DDR-oikeus ei vain auttanut uhreja, se teki uhreja.”

Ks. myös esim. DB 1994, 234. Sitzung, 20467.

⁹⁴ McAdams 2001, 26–30.

Erityisesti itäsaksalaiset edustajat eri puolueista nostivat keskusteluissa esille näitä taannehtivaan oikeuteen liittyviä ongelmia. Esimerkiksi itäsaksalainen Heinz Eggert (CDU/CSU) totesi vuoden 1992 keskustelussa, että lännen oikeusvaltion ongelma oli, että se suojeli tekijöitä enemmän kuin DDR:n oikeus olisi tehnyt⁹⁵. Itäsaksalaiset poliitikot eivät siis parlamentissa esittäneet Liittotasavallan oikeusvaltiota niin positiivisessa valossa ja ihannoiden kuin heidän länsisaksalaiset kollegansa. Lännen oikeusvaltio oli Liittotasavallan saavutus, johon itäsaksalaisilla ei ollut osuutta. Itäsaksalaisten edustajien puheenvuoroissa Liittotasavallan oikeusvaltio ei myöskään ollut synonyymi oikeudenmukaisuudelle. Kaikki itäsaksalaiset kansalaisoikeusaktivistit eivät olleet halunneet DDR:n lakkauttamista ja liittymistä Saksan liittotasavaltaan, vaan demokraattisen ja oikeudenmukaisen sosialistisen DDR:n rakentamista SED-hallinnon syrjäyttämisen jälkeen⁹⁶. Tämä selittää osaltaan itäsaksalaisten poliitikkojen varauksellista suhtautumista Liittotasavallan järjestelmään.

Toisen vaalikauden keskusteluissa erityisesti hallituskoalition puolueiden ja SPD:n itäsaksalaiset edustajat kuvailivat edelleen DDR-menneisyyden epäoikeudenmukaisuutta. Esimerkiksi itäsaksalaisen kristillisdemokraatin Vera Lengsfeldin⁹⁷ puheenvuoro vuoden 1998 toisen komission loppuraportista käydyssä keskustelussa oli kokonaan omistettu DDR:ssä tapahtuneiden vääryyksien kuvailulle. Hän kertoi lukuisia esimerkkitapauksia mm. ampumisista muurilla ja pakkoadoptioista⁹⁸. Toisella vaalikaudella ja erityisesti vuoden 1998 komission loppuraportista käydyssä keskustelussa ei kuitenkaan enää oikeastaan keskusteltu DDR:n valtion luonteesta, eikä DDR-menneisyyden vääryyksien selvittäminen noussut yhtä keskeiseksi teemaksi kuin ensimmäisen vaalikauden keskusteluissa. Ehkä DDR:n luonne epäoikeudenmukaisena ja rikollisena valtiona oli jo niin itsestään selvä, ettei siitä tarvinnut enää keskustella. Voisi sanoa, että tästä asiasta oli syntynyt konsensus, jonka piiriin kuuluivat kaikki puolueet PDS:ää lukuun ottamatta, kuten myöhemmin tullaan näkemään.

⁹⁵ DB 1992, 82. Sitzung, 6735–6736. Ks. myös 6731–6732; DB 1994, 234. Sitzung, 20469; DB 1995, 44. Sitzung, 3631; DB 1998, 13. Wahlperiode, 227. Sitzung, 2.4.1998, 20880-20881.

⁹⁶ Glaessner 2005, 174.

⁹⁷ DB Web-Archiv. Vera Lengsfeld (s. 1952) on itäsaksalainen filosofi ja vuodesta 1996 CDU:n poliitikko (sitä ennen Liittouma90/Vihreät -puolueen jäsen). Lengsfeld oli erotettu SED:stä ja asetettu DDR:ssä ammatinharjoittamiskieltoon. Hän oli joutunut syytteeseen, kun oli vastustanut ydinohjusten sijoittamista DDR:ään, minkä vuoksi hänet oli myös karkotettu maasta.

⁹⁸ DB 1998, 240. Sitzung, 22106–22109.

Huomio oli keskustelussa kääntynyt menneisyydestä nykyaikaan ja yhdistymisen jälkeisiin ongelmiin. Myös syyllisistä puhuminen oli vaihtunut muiden puolueiden puheenvuoroissa SED:stä sen seuraajaan PDS:ään, jota pidettiin nyt DDR:stä periytyvän syyllisyyden ja vastuun kantajana. Muut puolueet kritisoivat PDS:ää siitä, ettei se tunnustanut DDR:n luonnetta epäoikeudenmukaisena oikeusvaltion vastakohtana. Esimerkiksi itäsaksalainen Liittouma 90/Vihreät -puolueen Gerd Poppe kritisoi PDS:ää hyökkäyksestä oikeutta ja oikeusvaltiota vastaan:

Sie reden von Willkürjustiz bzw. von politischer Strafverfolgung in Ostdeutschland. Aber Sie meinen damit nicht etwa die DDR-Justiz, sondern die heute in Ostdeutschland tätigen Gerichte und Staatsanwaltschaften. [...] mit ihrem Angriff auf den Rechtsstaat verhöhnern Sie die Opfer der Diktatur ein weiteres Mal. [...] Sie verwischen ganz bewußt den Unterschied zwischen den Entscheidungen der politischen Strafjustiz in der DDR und den Entscheidungen unabhängiger Gerichte in einem demokratischen Staat.⁹⁹

PDS:n siis katsottiin jatkavan yhdistyneessä Saksassa SED:n mielipiteitä ja jopa politiikkaa.

CDU/CSU:n, SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen edustajat käyttivät epäoikeudenmukaisen valtion ja hallinnon käsitteitä sekä DDR:ssä tapahtuneiden vääryyksien kuvailua parlamentin keskusteluissa perustellessaan DDR:n luonnetta laittomana ja rikollisena valtiona. Käsitettä ”epäoikeudenmukainen hallinto” (*Unrechtsregime*) käytettiin itsestään selvästi kuvaamaan SED-puolueen hallintoa, eikä käsitteen käyttöä tarvinnut perustella. Maan oikeusjärjestelmän rooli nähtiin näiden puolueiden puheenvuoroissa vain johtavan puolueen SED:n vallankäytön välineenä. Käsite ”epäoikeusvaltion vastakohta” (*Unrechtstaat*) ei liittynyt ainoastaan DDR:n oikeusjärjestelmän epäoikeudenmukaisuuteen, vaan käsite toimi myös iskusanana, joka tiivistä DDR:ää kohtaan tunnetun vastenmielisyyden. DDR:n määrittely tällä käsitteellä oli siis myös eräänlainen moraalinen tuomio DDR:n järjestelmästä.

Saksankielistä *Unrechtstaat*-käsitettä ei käytetty yhtä paljon kuin *Unrechtsregime*-käsitettä, mutta sen käyttäminen oli tietoinen valinta. Saksan kielessä olisi ollut myös

⁹⁹ DB 1998, 240. Sitzung, 22113. ”Te puhutte mielivaltaisesta oikeudesta eli poliittisesta syyttämisestä Itä-Saksassa. Te ette kuitenkaan tarkoita sillä DDR:n oikeutta, vaan tänä päivänä Itä-Saksassa toimivia tuomioistuimia ja asianajajia. Hyökkäyksellänne oikeusvaltiota vastaan te pilkkaatte diktatuurin uhreja lisää. [...] Te sotkette tarkoituksellisesti eron DDR:n poliittisen rangaistus-oikeuden ja demokraattisen valtion riippumattomien tuomioistuinten päätösten välillä.”. Ks. myös 22109.

vaihtoehtoinen käsite, jota olisi voitu käyttää kuvaamaan valtiota, joka ei täytä oikeusvaltion kriteereitä. Tällainen käsite olisi ollut ”ei-oikeusvaltio” (*Nicht-Rechtstaat*). Tätä käsitettä käytti vain itäsaksalainen Reiner Ortleb¹⁰⁰ (FDP) vuonna 1998 säätiön perustamisesta käydyssä keskustelussa¹⁰¹. Beattie ei ole tutkimuksessaan käsitellyt *Unrechtstaat*-käsitteen käyttöä, mutta hän on tulkinut sen yhdeksi pyrkimykseksi rinnastaa DDR ja natsi-Saksa¹⁰². Liittopäivien keskusteluissa käsite ei kuitenkaan liittynyt järjestelmien vertailuun, vaan DDR:n vääryyksien ja oikeusjärjestelmän kuvailuun. Epäoikeudenmukaisen valtion vastakäsite, oikeusvaltio oli puolestaan Saksan liittotasavallan kuvaamiseen käytetty käsite, jolla Liittotasavallan osoitettiin olevan DDR:n vastakohta. DDR:n määrittelemiseen epäoikeudenmukaiseksi valtioksi liittyi myös sen kansalaisten kuvaaminen kollektiivisesti vääryyden uhreina ja heidän elämäkokemuksensa tuon vääryyden määrittäminä. Tätä tematiikkaa parlamentin keskusteluissa käsitellään seuraavaksi.

3.2 Elämä ja ihmiset DDR:ssä

Parlamentissa ja komissioissa keskusteltiin myös DDR-kansalaisten elämäkokemuksista sekä heidän suhteistaan SED-hallintoon. McAdams on todennut, että erityisesti ensimmäisen komission raportista puuttui kokonaan DDR-kansalaisten enemmistön näkökulma ja kansan ja hallinnon suhde kuvattiin yksinomaan dominoinnin termein. McAdams katsoo, ettei raportti myöskään antanut kovin positiivista kuvaa itäsaksalaisten enemmistöstä.¹⁰³ Parlamentin komissioihin liittyvissä debateissa CDU/CSU:n, FDP:n, SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen puheenvuoroissa vääryyden ja epäoikeudenmukaisuuden käsitteitä käytettiin myös kuvaamaan näitä ihmisten elämäkokemuksia sekä arkielämää DDR:ssä. Tämä oli osa DDR:n valtion epäoikeudenmukaisuuden perustelua.

Ensimmäisellä vaalikaudella itäsaksalaisten rooli tuli esille ennen kaikkea Stasista ja vääryyden uhreista puhuttaessa. McAdamsin mukaan heti yhdistymisen jälkeen alettiin

¹⁰⁰ DB Web-Archiv. Rainer Ortleb (s. 1944) on itäsaksalainen elektroniikan professori ja liberaalien ministeri (erityistehtävien ministeri vuosina 1991–1994 ja koulutus- ja tiedeministeri vuosina 1994–1998). Hän kuului itäsaksalaiseen LDPD-puolueryhmään vuodesta 1968. Vuodesta 1990 hän oli FDP:n puolueryhmän puheenjohtaja. Oli mukana toisen komission toiminnassa.

¹⁰¹ DB 1998, 227. Sitzung, 20880–81.

¹⁰² Beattie 2008, 119.

¹⁰³ McAdams 2001, 111, 113.

tutkia itäsaksalaisten yhteyksiä Stasiin. Stasin vakoojiksi todetut menettivät pätevyyden ja mahdollisuuden työskennellä julkisen hallinnon tehtävissä. Monet epäilivät, ettei DDR:n valtion turvallisuusministeriön kaltaisen organisaation asiakirjoista saanut totuudenmukaista kuvaa olosuhteista, joissa ihmiset olivat joutuneet Stasin kansioihin.¹⁰⁴ Tähän kysymykseen otettiin epäsuorasti kantaa myös liittopäivien keskusteluissa, kun pohdittiin itäsaksalaisten enemmistön roolia DDR:ssä.

Vuonna 1991 hallitusohjelmaa käsittelevissä istunnoissa DDR-menneisyyteen liittyvät kommentit keskittyivät Stasin vääryyksien ympärille, eikä näissä keskusteluissa vielä vaadittu poliittista menneisyyden selvittämistä. Näkemykset itäsaksalaisten roolista DDR:n vääryyksissä vaihtelivat. Hallituskoalition, SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät - puolueen edustajien enemmistö näki itäsaksalaiset ennen kaikkea diktatuurin uhreina. Erityisesti itäsaksalaiset toisinajattelijat korostivat kuitenkin itäsaksalaisten osallistumista vääryyksiin Stasin vakoojina.¹⁰⁵ Esimerkiksi Liittouma 90/Vihreät - puolueen itäsaksalainen edustaja ja kansalaisyhteiskuntaaktivisti Ingrid Köppe¹⁰⁶ argumentoi, ettei DDR:ssä ollut vain vähän tekijöitä ja enimmäkseen uhreja, vaan koko yhteiskunta oli Stasin kautta mukana vääryyksissä¹⁰⁷. Vuoden 1991 hallitusohjelmasta käydystä keskustelusta on löydettävissä tällaisia viitteitä itäsaksalaisten toisinajattelijoiden vähemmän positiivisesta suhtautumisesta itäsaksalaiseen enemmistöön.

Komissioihin liittyvissä keskusteluissa Stasiin liittyvä vääryys ei kuitenkaan ollut enää pääosassa. Vaikka McAdams toteaa, ettei komissiossa suhtauduttu kovin positiivisesti itäsaksalaiseen enemmistöön, useimmat puhujat ainakin parlamentin komissioon liittyvissä keskusteluissa olivat kuitenkin sitä mieltä, ettei kaikkia itäsaksalaisia tullut syyllistää. Tähän kysymykseen kantaa ottaneet edustajat myös katsoivat, että todelliset vääryyksien tekijät oli erotettavissa, eikä kaikkia itäsaksalaisia saanut leimata¹⁰⁸. Tämä kannan edustajina oli CDU/CSU:n, FDP:n, SPD:n ja Liittouma

¹⁰⁴ McAdams 2001, 55–57. Stasilla oli koko historiansa aikana vuodesta 1950 läntien 180 000 kokoaikaista urkkijaa ja 600 000 epävirallista tiedonantajaa. McAdams 2001, 70.

¹⁰⁵ DB 1991, 7. Sitzung, 240. Ks. myös DB 1991, 5. Sitzung, 80, DB 1991, 7. Sitzung, 229,236, 253.

¹⁰⁶ Cronik der Wende. Ingrid Köppe (s. 1956) on itäsaksalainen Liittouma 90/Vihreät -puolueen poliitikko ja *Neues Forum* -liikkeen kansalaisyhteiskuntaaktivisti DDR:ssä.

¹⁰⁷ DB 1991, 12. Wahlperiode, 7. Sitzung, 1.2.1991, 240.

¹⁰⁸ DB 1994, 234. Sitzung, 20440, 20456; 1995 44. Sitzung, 3528, 3532, DB 1998 240. Sitzung, 22107–22108.

90/Vihreät -puolueen sekä itä- että länsisaksalaisia edustajia. Esimerkiksi Liittouma90/Vihreät -puolueen edustaja Gerd Poppe totesi vuoden 1992 keskustelussa: ”Me emme olleet vastarintataistelijoiden kansa, mutta vielä vähemmän olimme ilmiantajien kansa.”¹⁰⁹. Tällaiset puheenvuorot voidaan nähdä myös yhteisen kansallisen identiteetin rakentamiseksi.

Erityisesti komissioon liittyvissä keskusteluissa oli tyypillistä kuvailla itäsaksalaisia kollektiivisesti vääryyden uhreina. Esimerkiksi itäsaksalainen Rainer Eppelmann (CDU/CSU) vaati komissiolta:

Bei ihrer Arbeit darf die Enquete-Kommission vor allem aber die Opfer der DDR-Diktatur niemals aus den Augen und aus dem Herzen verlieren. Wer ist denn alles Opfer des Unrechts und Unmenschlichkeit der DDR-Diktatur gewesen? Nach Meiner Meinung sehr viel mehr DDR-Bürger, als man im ersten Moment denkt. Sehr viele von uns sind überwiegend Opfer [...].¹¹⁰

Eppelmann katsoi, että suurin osa itäsaksalaisista oli järjestelmän uhreja. Tällainen vääryydestä ja sen uhreista puhuminen oli osa pyrkimystä esittää DDR oikeusvaltion vastakohtana. Myös muiden hallituspuolueiden jäsenten puheenvuoroissa epäoikeudenmukaisuus kuvailtiin DDR:ssä eläneiden jokapäiväistä elämää leimanneeksi kokemukseksi. Esimerkiksi länsisaksalainen CDU/CSU-puolueyhjmän puheenjohtaja Wolfgang Schäuble¹¹¹ kuvaili vuoden 1992 keskustelun puheenvuorossaan DDR:n epäoikeudenmukaisuutta:

Deshalb dürfen wir nach meiner Überzeugung über den noch spektakulären Einzelschicksalen die nach Hunderttausenden zählenden Fälle der Unterdrückung, Benachteiligung und Diffamierung nicht vergessen werden, die sich im täglichen Leben abspielten, das Hunderttausendfache alltägliche Unrecht unter diesem Regime.¹¹²

¹⁰⁹ DB 1992, 82. Sitzung, 6724.

¹¹⁰ DB 1992, 82. Sitzung, 6712–6713. ”Ennen kaikkea Enquete-komissio ei saa työskennellessään koskaan kadottaa näköpiiristään ja sydämestään DDR-diktatuurin uhreja. Ketkä sitten ovat olleet DDR-diktatuurin epäoikeudenmukaisuuden ja epäinhimillisyyden uhreja? Minun mielestäni useampi DDR-kansalainen kuin ensin tulee mieleen. Todella monet meistä ovat etupäässä uhreja [...]”. Ks. myös 6732, 6719.

¹¹¹ DB Web-Archiv. Wolfgang Schäuble (s. 1942) on länsisaksalainen asianajaja ja vuodesta 1965 lähtien CDU:n jäsen. Hän on ollut liittopäivillä vuodesta CDU:n edustajana vuodesta 1972. Vuosina 1989–1991 liittotasavallan sisäministeri ja vuodesta 1991 alkaen CDU/CSU:n puolueyhjmän puheenjohtaja.

¹¹² DB 1992, 82. Sitzung, 6727. ”Siksi olen vakuuttunut, että emme saa dramaattisten yksittäisten kohtaloiden johtaa satojen tuhansien sotton, syrjinnän ja halventamisen tapausten unohtamiseen, jotka tapahtuivat päivittäisessä elämässä, sadoin tuhansin jokapäiväistä epäoikeudenmukaisuutta tämän hallinnon alla.”.

Parlamentissa hallituskoalition, SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen edustajat katsoivat, että menneisyyden käsittely voisi osaltaan hyvittää tätä menneisyydessä koettua vääryyttä. Länsisaksalainen Dorothee Wilms (CDU/CSU) totesi vuoden 1992 komission tehtävänasettelua koskevassa keskustelussa, että itäsaksalaisille oli yritettävä antaa takaisin itsetunto, kunnia ja identiteetti, jotka rajatonta valtaa käyttävä valtio oli brutaalisti yrittänyt heiltä viedä¹¹³. Tässä puheenvuorossaan Wilms esitti itäsaksalaisten identiteetin olleen sidoksissa valtioon tai yhteiskunnan järjestykseen. Itäsaksalainen Markus Meckel (SPD) puolestaan totesi vuoden 1992 komission tehtävienasettelusta käydyssä keskustelussa: ”Saksa tarvitsee kunnioitettavaa toimintaa 45-vuotisen sortohistorian uhrien kanssa.”¹¹⁴ Käsitteiden, kuten sortohistoria (*Repressiosgeschichte, Unterdrückungsgeschichte*¹¹⁵), käyttö oli osa DDR:n epäoikeudenmukaisena valtiona esittävää puhetta parlamentissa.

Itäsaksalaiset poliitikot olivat puolueesta riippumatta valmiimpia näkemän elämän ja ihmisten kokemukset DDR:ssä laajemmin kuin länsisaksalaiset, jotka korostivat vääryyttä ja sortoa elämää hallinneina kokemuksina. Itäsaksalaisille edustajille DDR-menneisyys oli heidän ja muiden itäsaksalaisten henkilökohtaista menneisyyttä. He argumentoivat, että itäsaksalaisilla oli oltava oikeus arvottaa DDR-menneisyyttä omista lähtökohdistaan ja huomioida niin positiivisia kuin negatiivisiakin puolia.¹¹⁶ Itäsaksalaiset poliitikot tiedostivat itäsaksalaisten erilaisen suhteen DDR-menneisyyteen. Esimerkiksi itäsaksalainen Wolfgang Thierse¹¹⁷ (SPD) totesi jo vuoden 1991 hallitusohjelmakeskustelussa:

Die DDR war neben allem, was in den Mülleimer der Geschichte gehört [...], auch ein Geflecht menschlicher Beziehungen, ein System von Alltagsverhalten und Alltagsverhältnissen, in denen

¹¹³ DB 1992, 93. Sitzung 7652.

¹¹⁴ DB 1992, 93. Sitzung, 7653.

¹¹⁵ SPD:n itäsaksalaisen Rolf Schwanitzin käyttämä käsite. DB 1992, 82. Sitzung, 6745.

¹¹⁶ Ks. esim. DB 1992, 82. Sitzung, 6711, 6731–6732, 6766.

¹¹⁷ DB Web-Archiv. Wolfgang Thierse (s. 1943) on itäsaksalainen kulttuuritieteilijä ja germanisti. Toiminut DDR:ssä erilaisissa tieteellisissä ja kulttuuriin liittyvissä viroissa, mutta ei vuoteen 1989 asti kuulunut mihinkään puolueeseen. Vuonna 1989 hän liittyi *Neues Forum* -kansalaisliikkeeseen ja vuonna 1990 SPD:hen. Kuului demokraattisesti valittuun kansankamariin ja toimi vaalikaudella 1994–1998 SPD:n puolueyhymän varapuheenjohtajana.

wir uns zurechtgefunden und als Menschen unsere – gewiss problematische – Identität gefunden haben.¹¹⁸

Myös länsisaksalainen sosiaalidemokraatti Jürgen Schmude¹¹⁹ myönsi, että ihmiset olivat DDR:ssä eläneet jokseenkin tyytyväisinä ja heillä oli ollut oma kansallinen tietoutensa¹²⁰. Schmuden puheenvuoro oli kuitenkin poikkeuksellinen, sillä yleensä suurten puolueiden länsisaksalaiset edustajat eivät olleet valmiita myöntämään, että DDR-kansalaiset olisivat tunteneet jonkinlaista kansallista ylpeyttä ja kuuluvuutta maahansa. Myös itäsaksalainen kristillisdemokraatti Angela Merkel vaati vuoden 1992 ensimmäisessä komission perustamisesta käydyssä keskustelussa, että on nähtävä myös DDR-kansalaisten identifioituminen maahansa¹²¹. Tätä vaatimusta ei esitetty juurikaan muiden kuin PDS:n puheenvuoroissa. Kysymyksessä DDR-kansalaisten identifioitumisesta valtioonsa rajalinjat näyttävätkin olleen ennemmin itä- ja länsisaksalaisten kuin puolueiden välisiä. Itäsaksalaiset edustajat eivät kuitenkaan katsoe, että DDR-kansalaiset olisivat identifioituneet SED-vallanpitäjiin.

Vuoden 1994 komission loppuraporttia käsittelevässä keskustelussa kävi ilmi, ettei osa poliitikoista ollut tyytyväisiä ensimmäisen komission kuvaukseen elämäntodellisuudesta DDR:ssä¹²². Tässä debatissa erityisesti itäsaksalaiset sosiaalidemokraatit vaativat, että arkielämä DDR:ssä oli pidettävä erillään itse diktatuurista, sortavasta järjestelmästä ja hallinnosta. He vaativat myös sen tunnustamista, että DDR:ssä oli voinut olla onnellista ja normaalia elämää. Esimerkiksi itäsaksalainen sosiaalidemokraatti Markus Meckel argumentoi:

Wenn wir die DDR-Vergangenheit betrachten, müssen wir unterscheiden zwischen dem SED-System und dem in dieser Diktatur gelebten Leben. [...] Insofern müssen wir ehemalige DDR-Bürger uns auch nach unserer eigenen Verantwortung fragen lassen; ähnlich wie alle Deutschen für die Diktatur davor, von der uns – anders als bei der DDR – andere befreien mussten. Doch

¹¹⁸ DB 1991, 7. Sitzung, 245. ”DDR oli sen kaiken, mikä joutaa historian roskakoriin [...], ohella myös inhimillisten suhteiden verkko, arkielämän käyttäytymisen ja suhteiden järjestelmä, jossa tulimme toimeen ja jossa ihmiset löysivät – varmasti ongelmallisen – identiteettinsä.”.

¹¹⁹ Uni-Protokolle. Jürgen Schmude (s. 1936) on länsisaksalainen asianajaja ja vuodesta 1957 SPD:n jäsen. Hän oli liittopäivien jäsen vuosina 1969–1994. Hän on ollut liittotasavallassa ministerinä SPD:n johtamissa hallituksissa mm. sisäministerinä, oikeusministerinä sekä koulutus- ja tiedeministerinä.

¹²⁰ DB 1992, 82. Sitzung, 6749.

¹²¹ DB 1992, 82. Sitzung, 6752.

¹²² Ks. esim. 1994, 234. Sitzung, 20472.

ist ein Leben in der Diktatur nicht einfach ein falsches Leben. Das Leben in der DDR war normaler, als es für viele heute vom Westen aus möglich erscheint.¹²³

Itäsaksalaiset sosiaalidemokraatit olivat DDR:n virallisen järjestelmän tuomitsemisen kannalla. He esittivätkin onnellisen elämän irrallisena virallisen järjestelmän ja hallinnon tasosta, eli onnellinen elämä ei heidän puheenvuoroissaan ollut järjestelmän ansiota, vaan olemassa sen ulkopuolella. Itäsaksalaiset sosiaalidemokraatit Markus Meckel ja Wolfgang Thierse pitivät kiinni tästä vaatimuksesta myös jälkimmäisen vaalikauden komissioon liittyvissä keskusteluissa. Thierse jopa totesi, että SPD pidättäytyi äänestämästä CDU/CSU:n, FDP:n ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen muotoilemaa toisen komission perustamishdotusta, koska se ei riittävästi huomioonnut itäsaksalaisten saavutuksia ja positiivisia kokemuksia¹²⁴.

Monet hallituskoalition edustajat eivät halunneet myöntää, että DDR:ssä olisi voinut olla onnellista ja normaalia elämää irrallaan vääryyksistä. Itäsaksalainen Maria Mischalk¹²⁵ (CDU/CSU) argumentoikin vuoden 1994 ensimmäisen komission loppuraporttia käsittelevässä keskustelussa, että tyytyväisyys johtui siitä, etteivät kaikki itäsaksalaiset olleet ymmärtäneet, millaisessa valtiossa olivat eläneet tai olivat ummistaneet silmänsä todellisuudelta:

Wer nicht mit dem SED-Regime kollidierte, wer die Augen von den Bedrängnissen der Nachbarn verschloß, wer nicht die Freiheit vermißte und vielleicht sogar Privilegien hatte, wird ungerne daran erinnert werden wollen, in einem Unrechtsstaat gelebt zu haben.¹²⁶

Tämä voidaan nähdä osana ns. totalitarismimallin mukaista DDR:n kuvaamista. Mary Fulbrookin mukaan erityisesti Länsi-Saksassa käytettiin historiantutkimuksessa ja politiikassa DDR:n kuvaamiseen ns. totalitarismimallia. Mallin mukaisesti DDR ymmärrettiin ja kuvattiin erittäin yksipuolisesti ja ylhäältä valtarakenteiden

¹²³ DB 1994, 234. Sitzung, 20443. ”Kun tarkastelemme DDR-menneisyyttä, meidän on tehtävä ero SED-järjestelmän ja tässä diktatuurissa eletyn elämän välillä. Sikäli meidän entisten DDR-kansalaisten on annettava kysyä meidän vastuutamme; samoin kuin kaikkien saksalaisten aiemmassa diktatuurissa, josta – toisin kuin DDR:stä – muiden oli meidät vapautettava. Silti elämä diktatuurissa ei ole vain väärää elämää. Elämä DDR:ssä oli normaalimpaa kuin se tänään monelle lännestä katsottuna näyttää mahdolliselta.”

¹²⁴ DB 1995 44. Sitzung, 3529–3531.

¹²⁵ Maria Mischalkin kotisivu. Maria Mischalk (s. 1946) on itäsaksalainen CDU:n poliitikko. Hän on ollut CDU:n jäsen vuodesta 1972. Hän oli mukana demokraattisesti valitussa kansankamarissa ja vaalikaudella 1990–1994 toimi CDU/CSU-puolueryhmän varapuheenjohtajana.

¹²⁶ DB 1994, 234. Sitzung, 20466. ”Joka ei asettunut poikkiteloin SED-hallinnon kanssa, joka sulki silmänsä naapureiden ahdingolta, joka ei kaivannut vapautta, ja jolla oli ehkä jopa etuoikeuksia, ei mielellään halua hänelle muistutettavan, että on elänyt oikeusvaliosta poikkeavassa valtiossa.”

näkökulmasta, koska sen katsottiin olevan totalitaarinen valtio.¹²⁷ DDR-menneisyyden ja -järjestelmän kaikkien osa-alueiden kuvaaminen epäoikeudenmukaisuuden näkökulmasta voidaan nähdä tällaisen totalitarismimallin mukaisen ajattelun ilmentymänä parlamentin keskusteluissa. Parlamentissa tämä näkyi erityisesti kristillisdemokraattien ja liberaalien edustajien tavassa kuvailla elämää DDR:ssä vääryyden ja epäoikeudenmukaisuuden käsitteillä. Myös se, ettei hallinnosta irrallisen onnellisen elämän mahdollisuutta haluttu myöntää, voidaan nähdä noudattavan tätä ajattelua. Fulbrookin mukaan DDR-kansalaiset eivät löytäneet itseään näistä vallan, terrorin ja sorron kuvauksista¹²⁸. Edellä käsitellyt itäsaksalaisten sosiaalidemokraattien vaatimukset itäsaksalaisten elämäkokemusten tarkastelusta irrallaan diktatuurista voidaan nähdä tällaisen yksipuolisuuden kritiikkinä.

Toisen komission loppuraporttia käsittelevässä keskustelussa vuonna 1998 jaettiin enemmän omia elämäkertatarinoita ja kokemuksia DDR:stä kuin keskusteltiin itse raportin sisällöstä. Vaikka komission yhtenä keskeisenä teemana piti olla elämäntodellisuus DDR:ssä, siitä ei ainakaan tässä keskustelussa puhuttu. McAdams toteaa tutkimuksessaan, että toisenkin komission antama kuva arkielämästä DDR:ssä jäi yksipuoliseksi. Raportissa todettiin, ettei elämä DDR:ssä ollut menetettyjä vuosia, mutta tekijöitä, jotka mahdollistivat tämän normaalin elämän, ei tarkasteltu.¹²⁹ Näihin kysymyksiin ei otettu kantaa myöskään liittopäivien keskustelussa toisen komission raportista. Liittopäivien istunnon keskustelun perusteella kuitenkin näyttäisi siltä, että nyt myös sosiaalidemokraattien ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen edustajat katsoivat, että toinen komissio oli onnistunut kuvaamaan riittävästi ihmisten elämäkokemuksia DDR:ssä¹³⁰. Se, että itäsaksalaiset olisivat itse saaneet määritellä menneisyyttään, näyttäisi jääneen retoriikaksi, jolla pyrittiin ehkä estämään PDS:n mahdollisuus esiintyä yksin itäsaksalaisten puolustajana menneisyyden käsittelyssä.

Parlamentissa itäsaksalaisten elämä DDR:ssä määritettiin erityisesti hallituskoalition poliitikkojen puheenvuoroissa epäoikeudenmukaisuuden ja vääryyden käsitteillä. Tämä oli osa pyrkimystä esittää DDR yksiselitteisesti rikollisena ja oikeusvaltiosta poikkeavana valtiona. Lisäksi se liittyi ns. totalitarismimalliin, jonka mukaan

¹²⁷ Fulbrook 1994/2000, 35–36.

¹²⁸ Fulbrook 1994/2000, 42.

¹²⁹ McAdams 2001, 121.

¹³⁰ Ks.esim. DB 1998, 240. Sitzung, 22110, 22113, 22122.

totalitaarisessa valtiossa kaikki, myös ihmisten arkielämä, nähtiin vain hallinnon tason kautta. Voidaan myös ajatella, että keskustelussa, jossa yhteiskunnan eliittiin kuuluvat poliitikot pyrkivät määrittelemään menneisyyttä, ei katsottu tarpeelliseksi korostaa arkielämän positiivisia kokemuksia, sillä järjestelmään liittyvillä negatiivisilla puolilla oli enemmän poliittista käyttöarvoa. Myös parlamentissa oltiin kiinnostuneita kuulemaan vain DDR:n vääryyksiin liittyviä ja DDR:n rikollista luonnetta osoittavia kokemuksia ja silminnäkijäkertomuksia. Positiivisten kuvausten esittäminen nostatti yleensä vastalauseita, varsinkin jos niiden esittäjinä oli PDS puoleen jäsen, kuten seuraavassa luvussa tullaan näkemään. PDS:n edustajien suhtautuminen DDR-menneisyyteen poikkesi niin paljon muista puolueista, että sen näkemyksiä on tarkoituksenmukaista tarkastella omassa luvussaan. Puolue oli myös ainoa, joka pyrki retoriikassaan oikeuttamaan DDR:n olemassaoloa.

3.3 PDS:n argumentointi epäoikeudenmukaisuuspuhuntaa vastaan

Demokraattisen sosialismin puolue (PDS) oli perustettu DDR:n valtapuolueen SED:n seuraajaksi. Puolueen edustajissa oli siis DDR:n valtakoneistoon kuuluneita henkilöitä.¹³¹ PDS:n edustajat eivät hyväksyneet muiden puolueiden edustajien käyttämiä käsitteitä, joilla DDR-menneisyys määriteltiin epäoikeudenmukaisuuden historiaksi, ja DDR epäoikeudenmukaiseksi valtioksi ja oikeusvaltion vastakohtaksi. PDS:n edustajat käyttivät retoriikassaan kyseisiä käsitteitä, kuten *Unrechtstaat*, mutta heidän pyrkimyksensä oli niiden avulla todistella DDR:n oikeutusta ja osoittaa PDS:ää vastaan hyökänneiden edustajien argumentit tarkoitushakuisiksi. Liittopäivien debateissa muiden puolueiden negatiiviset luonnehdinnat DDR:stä oli usein suunnattu lähes yhtä paljon PDS:ää kuin jo menneisyyttä olevaa SED-hallintoakin kohtaan, mikä kärjisti osaltaan keskustelua.

¹³¹ Glaessner 2005, 117. SED puolue oli jäsenten enemmistön vaatimuksesta ensin demokratisoinut itsensä, valinnut uudet johtajat ja muuttanut nimensä SED/PDS:ksi ja tammikuussa 1990 PDS:ksi. PDS kannatti ohjelmassaan yhdistettyä julkista ja yksityistä omistamista, mutta ei luopunut sosialismin ideasta. Puolue tunnusti ohjelmassaan 40-vuotisen sosialismin ajan sosiaaliset saavutukset. PDS hyväksyi Saksojen yhdistymisen vastahakoisesti, ja olisi halunnut Itä-Saksan erillisyyden ja autonomian tunnustamista ainakin määrittelemättömäksi siirtymäajaksi. Richter 1994, 115, 124. PDS:llä oli myös parlamentin tutkimuskomissioista erillisiä pyrkimyksiä käsitellä DDR-menneisyyttä. Barker 1994/2000, 81.

Sosialistit argumentoivat, että parlamentissa esitetty tulkinta DDR-menneisyydestä epäoikeudenmukaisuushistoriana (*Unrechtsgeschichte*) pelkisti DDR-menneisyyden monimuotoisuutta¹³². Tämä argumentti, jonka mukaan DDR-menneisyyden käsittelyssä ei tullut rajoittua vain negatiivisiin puoliin, olikin puolueen edustajien vaatimus koko tutkitun ajanjakson. Se voidaan nähdä vastalauseena niiden edustajien argumentteihin, joissa DDR haluttiin esittää vain epäoikeudenmukaisuuden näkökulmasta.

Puolueen äänekkäin edustaja Uwe-Jens Heuer¹³³ myönsi jo ensimmäisen vaalikauden alusta alkaen, että DDR:n sosialismi oli ollut epäonnistunut kokeilu, jonka kuitenkin vain yksittäiset ihmiset veivät virheelliseen suuntaan¹³⁴. Tällaisilla puheenvuoroilla puolueen edustajat pyrkivät argumentoimaan PDS:n olevan kriittinen edeltäjänsä SED:ä kohtaan ja irrottautuneensa sen politiikasta. Tämä tapahtui tunnustamalla, että DDR:ssä oli myös negatiivisia puolia. Sosialistit eivät kuitenkaan hyväksyneet DDR:n epäonnistumista todisteeksi sosialistisen ideologian virheellisyydestä, kuten luvussa 4.2 tullaan myös näkemään.

PDS:n edustajat pyrkivät keskusteluissa todistelemaan DDR:n oikeutusta ja hyväksyntää kansalaistensa keskuudessa. Uwe-Jens Heuer sanoi vuonna 1992 ensimmäisen komission perustamiskeskustelussa, että DDR-menneisyyden tarkastelussa olisi otettava huomioon DDR:n edistys erityisesti yhteiskunnallisten konfliktien ratkaisussa sekä sosiaali-, kulttuuri-, asunto- ja koulutuspolitiikan alueilla.¹³⁵ Länsisaksalainen kommunisti Andrea Lederer¹³⁶ puolestaan perusteli DDR:n oikeutusta mm. naisten asemalla vuoden 1992 komission tehtävienasettelusta käydyssä debatissa:

¹³² DB 1992, 82. Sitzung, 6738.

¹³³ DB Web-Archiv. Uwe-Jens Heuer (s. 1927) on itäksalainen oikeustieteilijä ja professori. Hän työskenteli DDR:ssä erilaisissa oikeustieteellisissä tehtävissä ja instituutioissa, ja hän on julkaissut useita marxistisia teoksia DDR:ssä. Hän oli ollut SED:n jäsen vuodesta 1948. Hän oli PDS:n demokraattisesti valitussa kansankamarissa vuonna 1990 ja sen jälkeen liittopäivillä.

¹³⁴ DB 1992, 82. Sitzung, 6739.

¹³⁵ DB 1992, 82. Sitzung, 6741.

¹³⁶ DB Web-Archiv. Andrea Lederer (myöhemmin Gysi) (s. 1957) on länsisaksalainen asianajaja ja PDS:n poliitikko. Hän liittyi PDS:ään vuonna 1990. Hän oli liittopäivien jäsenenä vuodesta 1990 ja toimi PDS:n ulkopoliittisena puhujana.

Das DDR-System beruhte eben auch oft auf zumindest partieller Zustimmung, z.B. wegen der sozialen und materiellen Sicherung von Frauen, wegen eines wesentlich geringeren Einkommensgefälles als in der BDR. Zur Lebenswirklichkeit gehörte auch das.¹³⁷

Sosialistit siis argumentoivat, että DDR:llä oli kansalta saatu oikeutus erityisesti siellä harjoitetun sosiaalipolitiikan ja sosiaalisen turvallisuuden kautta. Sosialistit myös argumentoivat DDR:n oikeutusta sen kansainvälisesti tunnustetun aseman perusteella. Uwe-Jens Heuer totesi vuonna 1992: ”DDR oli kansainvälisoikeudellisesti suvereeni valtio, jolla oli oma oikeusjärjestelmä.”¹³⁸ PDS sivuutti kysymyksen kansan vaaleissa antaman demokraattisen oikeutuksen puuttumisesta, josta erityisesti kristillisdemokraatit SED-hallintoa kritisoivat. Sosialistit perustelivat DDR:n oikeutusta sen sijaan muilla argumenteilla. Näiden argumenttien tarkoitus oli myös todistella, ettei DDR ollut ainakaan pelkästään epäoikeudenmukainen valtio.

PDS:n jäsenet myös arvostelivat jo etukäteen perustettavan komission tulkintaa DDR-menneisyydestä. Heuer kritisoi, että muiden puolueiden esitysten ja puheenvuorojen pohjalta komission tulos oli jo ennalta määrätty voittajan eli Saksan liittotasavallan ehdoilla¹³⁹. Tähän argumenttiin, jonka mukaan Länsi-Saksa harjoitti voittajan oikeutta suhteessa voitettuun DDR:ään, PDS:n edustajat vetosivat toistuvasti parlamentin keskusteluissa. Puolueen edustajat myös korostivat muiden puolueiden pyrkimystä tulkita DDR-menneisyyttä itselleen edullisella tavalla, johon kuului DDR:n pitäminen rikollisena valtiona. Heuerin mukaan esityksissä DDR oli jo ennen tutkimuksia määritelty rikolliseksi valtioksi:

Der Enquete-Kommission erwächst hier eine sehr fragwürdige Funktion: die Kriminalisierung der DDR-Geschichte, den nachträglichen Ausschluss der DDR aus der Völkerrechtsgemeinschaft und der Hinweis auf ihrer Charakter als Unrechtstaat.¹⁴⁰

¹³⁷ DB 1992, 93. Sitzung, 7660. ”DDR-järjestelmä perustui usein vähintään osittaiselle hyväksynnälle esimerkiksi naisten sosiaalisen ja materiaalsen turvaamisen takia, huomattavasti pienempien tuloerojen kuin liittotasavallassa takia. Myös se kuului elämäntodellisuuteen.”

¹³⁸ DB 1992, 92. Sitzung, 6741. Ks. myös DB 1994, 234. Sitzung, 20449.

¹³⁹ DB 1992, 82. Sitzung, 6738.

¹⁴⁰ DB 1992, 82. Sitzung, 6741. ”Enquete-komissiolla on erittäin kyseenalainen tarkoitus: DDR-historian kriminalisointi, DDR:n ulossulkeminen jälkikäteen kansainvälisoikeudellisesta yhteisöstä ja viittaus sen luonteeseen epäoikeudenmukaisena valtiona.”. Ks. myös 6738.

PDS:n edustajat käyttivät kaikista parlamentin puhujista eniten käsitettä *Unrechtstaat*, mutta käsitteen käytön pyrkimyksenä oli osoittaa muiden puolueiden argumentit DDR:stä epäoikeudenmukaisena valtiona vääriksi.

PDS yritti jo vuoden 1991 hallitusohjelmaa koskevista keskusteluista alkaen vähentää DDR:n epäoikeudenmukaisuuden saamaa huomiota, pyrkimällä kiinnittämään huomiota Saksojen yhdistymiseen liittyviin ja sen jälkeisiin ongelmiin. Esimerkiksi Hans Modrow¹⁴¹ argumentoi, ettei Saksojen jälleenyhdistymisessä ollut kyse todellisesta yhdistymisestä, vaan DDR:n liittamisestä Liittotasavaltaan (*Anschlußpolitik*)¹⁴². Termi *Anschluß* viittaa Itävallan liittämiseen kolmanteen valtakuntaan vuonna 1938. Käsite onkin Saksan historiakulttuurissa negatiivisesti latautunut käsite.¹⁴³ Heuer puolestaan kysyi provosoivasti vuoden 1992 komission perustamisesta käydyssä keskustelussa, miksi Saksan historian vääryyden työstämisen pitäisi rajoittua vain DDR:n historiaan, jonka vääryys loppui valtion tuhon myötä. Hän myös argumentoi, että DDR:n vääryyksillä oli vastineensa yhdistymisen jälkeen. Tällaisena yhdistymisen jälkeisenä oikeuden loukkauksena hän mainitsi DDR:n elämäntavan tuhoamisen.¹⁴⁴ Tämä oli osa PDS:n pyrkimystä suhteellistaa ja vähätellä DDR:ssä tapahtunutta vääryyttä vertaamalla sitä itäsaksalaisten yhdistymisen jälkeen kokemiin ongelmiin. Tällä PDS pyrki myös vihjaamaan, että myös Saksan liittotasavalta oli kaukana oikeusvaltiosta.

Kuten aiemmin on todettu, DDR-menneisyyden käsittelyssä oikeusvaltion keinoin oli ongelmia. PDS pyrki käyttämään hyväkseen erityisesti itäsaksalaisten Stasi-yhteyksien selvittämisen aiheuttamia vaikeuksia. Vuoden 1994 ensimmäisen komission loppuraportista käydyssä keskustelussa Uwe-Jens Heuer hyökkäsi komission tekemää tulkintaa vastaan toteamalla:

Der Bericht und der Entschließungsantrag sind in meinen Augen überwiegend nicht ein wissenschaftliches Dokument, sondern eine politische Kriminalisierung der DDR, die all das

¹⁴¹ Hans Modrow oli ollut yksi harvoista SED-poliitikoista, jotka olivat olleet valmiita mittaviin uudistuksiin DDR:ssä. Vuoden 1990 kansankamarivaalien jälkeen pääministerinä toimineen Modrown ja hänen hallituksensa tavoitteena oli ollut pelastaa DDR:stä, mitä pelastettavissa oli, mutta se epäonnistui, kun DDR liitettiin liittotasavaltaan. Glaessner 2005, 153–154.

¹⁴² DB 1991, 12. Wahlperiode, 6. Sitzung, 31.1.1991, 118.

¹⁴³ Aikalaistietosanakirjan mukaan termi on tästä valtiollisesta yhdistymisestä iskusanana käytetty poliittis-historiallinen ilmaisu. Brockhaus Enzyklopädie, Band 1, 615.

¹⁴⁴ DB 1992, 82. Sitzung, 6738, 6740.

legitimieren soll, was sich in Ostdeutschland an Diskriminierung und politischer Verfolgung gegenwärtig vollzieht.¹⁴⁵

Heuer käytti tätä argumenttia komission kritisointiin, vaikka komission ei ollutkaan tarkoitus tuottaa tieteellistä tietoa. Tämä voidaan nähdä myös osana PDS:n edustajien pyrkimystä esittää yhdistynyt Saksa yhtä epäoikeudenmukaisena kuin DDR käyttämällä sen kuvailuun muiden puolueiden DDR:stä käyttämiä käsitteitä. Tällaisia käsitteitä olivat esimerkiksi ”poliittinen vaino” ja ”syrjintä”.

Peter Barker on todennut, että PDS:n sisällä oli erimielisyyksiä DDR-menneisyyden tulkinnasta¹⁴⁶. Tämä näkyi myös parlamentissa. Kaikki PDS:n edustajat eivät nimittäin olleet yhtä kriittisiä komission saavuttamaa menneisyyden tulkintaa kohtaan. Puolueen edustaja Dietmar Keller¹⁴⁷ pyysi vuoden 1994 ensimmäisen komission raporttia käsittelevässä keskustelussa anteeksi SED-diktatuurin uhreilta¹⁴⁸. Hänen asennoitumisensa oli kuitenkin poikkeuksellinen hänen puolueessaan. Kellerkään ei kuitenkaan hyväksynyt epäoikeudenmukaisuutta ainoaksi elämää DDR:ssä määrittäneeksi tekijäksi, eikä esimerkiksi CDU:n Rainer Eppelmannin tulkintaa DDR:stä elinkautisena vankeutena¹⁴⁹. PDS jätti Kellerin kirjoittaman 28-sivuisen eriävän mielipiteensä ensimmäisen komission raportista. Keller perusteli puheenvuoroissaan erityisesti DDR:n historiallista ja moraalista oikeutusta:

Die Mitglieder der Enquete-Kommission haben in einem Entschließungsantrag meine Auffassung [...] kritisiert, daß beide deutsche Entwicklungswege historisch wie völkerrechtlich, moralisch wie politisch legitim gewesen sind. [...] Die historische Legitimität eines neuen Anfangs, eines anderen Anfangs nach 1945 abzuweisen heißt letztendlich auch, die historische Legitimität des Ausgangs der Stalingrader Schlacht in Frage zu stellen, und heißt auch, die Legitimität des Ergebnisses des Zweiten Weltkriegs in Frage zu stellen.¹⁵⁰

¹⁴⁵ DB 1994, 234. Sitzung, 20474. ”Kertomus ja päätösehdotus eivät ole minun silmissäni tieteellisiä dokumentteja, vaan DDR:n poliittinen kriminalisointi, jonka tarkoitus on oikeuttaa kaikki se, mitä Itä-Saksassa toteutetaan syrjintänä ja poliittisena vainona.”.

¹⁴⁶ Barker 1994/2000, 89.

¹⁴⁷ Chronik der Wende. Dietmar Keller (s. 1942) on itäsaksalainen PDS:n poliitikko. Hän oli ollut aktiivinen SED:n johtamassa hallinnossa. Keller toimi DDR:n kulttuuriministerinä vuodet 1989–1990 Modrowin hallituksessa ja maaliskuusta 1990 PDS:n kansanedustajana demokraattisesti valitussa kansankamarissa. Keller oli mukana ensimmäisessä komissiossa. Hän erosi PDS:stä vuonna 2003.

¹⁴⁸ DB 1994, 234. Sitzung, 20449.

¹⁴⁹ DB 1994, 234. Sitzung, 20449.

¹⁵⁰ DB 1994, 234. Sitzung, 20449. ”Enquete-komission jäsenet ovat päätösehdotuksessaan kritisoineet näkemystäni [...], että molemmat saksalaiset kehitystiet olivat historiallisesti ja kansainvälisoikeudellisesti, moraalisesti ja poliittisesti oikeutettuja. [...] Uuden alun, toisen alun vuoden

Keller argumentoi, että DDR:n historiallisen ja moraalisen oikeutuksen kiistäminen tarkoitti toisen maailmansodan lopputuloksen oikeutuksen kiistämistä. Andrew Beattien mukaan PDS oli pyrkinyt perustelemaan DDR:n moraalista ja historiallista legitimitteettiä toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa erityisesti vaihtoehtoisena alkuna¹⁵¹. Edeltävä Kellerin lainaus on osoitus tästä pyrkimyksestä.

Kysymyksessä DDR-kansalaisten toiminnan ja elämäkokemusten arvioimisesta, PDS:n edustajat katsoivat, ettei vääryys leimannut enemmistön koko elämää. Esimerkiksi Dietmar Keller korosti puheenvuorossaan, ettei DDR-historia ollut vain uhreja ja tekijöitä, vaan miljoonien ihmisten elämäkulkua, jotka eivät olleet kumpaakaan¹⁵². Tämä argumentti oli vastaus niille poliitikoille, jotka määrittivät DDR-kansalaiset yksipuolisesti uhreiksi ja tekijöiksi. McAdamsin mukaan komission loppuraporttiin muotoillusta näkemyksestä, jonka mukaan DDR:ssä ei ollut mitään pelastamisen arvoista, oli etu PDS:lle, sillä se antoi sille mahdollisuuden esiintyä niiden itäsaksalaisten etujen ajajana, joiden muistot DDR:stä eivät olleet niin selkeitä. Joakim Ekmanin mukaan Saksassa poliittisessa retoriikassa esitetty kuva, jonka mukaan DDR oli epäoikeudenmukaisuuteen perustuva valtio, ei vastannut mielipidetiedusteluiden perusteella itäsaksalaisten enemmistön näkemyksiä¹⁵³. Tätä PDS pyrki käyttämään hyväkseen omassa retoriikassaan myös liittopäivillä. McAdamsin mukaan myös PDS puolusti itäsaksalaisten arkielämän kokemuksia DDR:ssä tarkoituksenaan luoda DDR:stä romantisoitu kuva, jota voitiin käyttää puolueen poliittisiin tarkoituksiin. McAdams katsoo, että PDS onnistui tässä pyrkimyksessä, sillä vuoden 1994 vaaleissa PDS kasvatti ääniosuuttaan monissa idän osavaltioissa.¹⁵⁴ Parlamentin keskusteluissa tämä kuva näkyi erityisesti PDS:n pyrkimyksessä korostaa DDR:n hyviä sosiaalisia oloja sekä sosiaalista turvallisuutta. Tämä on historiapolitiikkaa, jossa pyritään menneisyyden negatiivisten asioiden häivyttämiseen korostamalla positiivisia puolia.

Muiden puolueiden pyrkimys kamppailla PDS:n vaalimenestystä vastaan näkyikin erityisesti toisella vaalikaudella. Toisen komission jäsenmäärä oli CDU/CSU:n, FDP:n

1945 jälkeen, historiallisen oikeutuksen torjuminen on lopulta myös Stalingradin taistelun lopputuloksen historiallisen oikeutuksen kyseenalaistamista, ja on myös toisen maailmansodan lopputuloksen kyseenalaistamista.”

¹⁵¹ Beattie, 2008, 116–117.

¹⁵² DB 1994, 234. Sitzung, 20449. Ks. myös 1995, 44. Sitzung, 3534.

¹⁵³ Ekman 2001, 324.

¹⁵⁴ McAdams 2001, 113–115.

ja SPD:n yhteisymmärryksessä pienennetty 11 jäsenen, eikä PDS saanut äänivaltaista jäsentä toiseen komissioon¹⁵⁵. PDS:n edustajat argumentoivatkin vuoden 1995 toisen komission perustamisesta käydyssä keskustelussa, etteivät itäsaksalaisten edut toteudu, jos PDS:llä ei ole täysivaltaista jäsentä. PDS:n edustajana komissiossa työskennellyt Ludwig Elm¹⁵⁶ totesi puheenvuorossaan, että hänen puolueensa halusi varmistaa tasapainoisen, täsmällisen ja oikeudenmukaisen historian arvioinnin, josta myös DDR-kansalaiset löytävät itsensä¹⁵⁷.

Toisen vaalikauden liittopäiväkeskusteluiden perusteella voidaan kuitenkin sanoa, etteivät kaikki puolueen jäsenet olleet enää yhtä innokkaita argumentoimaan DDR:n epäoikeudenmukaiseksi valtioksi määritteleviä näkemyksiä vastaan. Jo vuonna 1994 hallitusohjelmasta käydyssä keskustelussa Heuer myönsi, ettei DDR ollut kaikista edistysaskeleistaan huolimatta oikeusvaltio¹⁵⁸. Vuoden 1998 keskustelussa myös Ludwig Elm totesi, että DDR:ssä oli ollut puutteita oikeusvaltiona, kun hän puhui DDR:ssä vuonna 1953 tapahtuneen kansannousun¹⁵⁹ tukahduttamisesta:

In den repressive und autoritären Methoden zur Bewältigung der damaligen Erschütterungen durch die SED und die sowjetische Militärmacht offenbarten sich bereits grundlegende Defizite im Verhältnis zu politischen und persönlichen Freiheiten, zu Rechtstaatlichkeit und Menschenrechten, zur Würde der Persönlichkeit eines jeden.¹⁶⁰

Elm esitti oikeudenrikkomukset yksittäistapauksena ja poikkeusolosuhteista johtuneena ylilyöntinä. Hän kuitenkin myönsi sen ilmentäneen puutteita vapauksissa,

¹⁵⁵ McAdams 2001, 117–118. PDS ei nimittäin saanut puolueyhmän statusta liittopäivillä, koska se ei ylittänyt vaaleissa viiden prosentin äänikynnystä. Se sai kuitenkin edustajia parlamenttiin, sillä se sai eniten ääniä vähintään kolmessa vaalipiirissä, mikä on edellytys edustajien saamiseksi liittopäiville, jos viiden prosentin äänikynnys ei ylity. Glaessner 2005, 89.

¹⁵⁶ DB Web-Archiv. Ludwig Elm (s. 1934) on itäsaksalainen opettaja ja PDS:n poliitikko. Hän oli ollut SED:n jäsen vuosina 1952–1989, ja liittynyt sen jälkeen PDS:ään. Hän oli ollut mm. SED:n puoluejohdon jäsenenä Jenan yliopistossa ja 1967–1978 piirihohtajana Jenan kaupungissa. Hän oli ollut myös kansankamarin jäsen vuosina 1971–1981. Elm oli toisessa komissiossa PDS:n edustajana.

¹⁵⁷ DB 1995, 44. Sitzung, 3534.

¹⁵⁸ DB 1994, 13. Wahlperiode, 5. Sitzung, 23.11.1994, 153.

¹⁵⁹ DDR:ssä 17.6. vuonna 1953 itäberliiniläisten työmiesten lakko laajeni koko maan kattavaksi teollisuustyöläisten kapinaksi, jossa vaadittiin mm. hallituksen eroa, Saksan jälleenyhdistymistä ja vapaita vaaleja. Hallinto julisti maahan poikkeustilan ja puna-armeijan tankit hajottivat läsnäolollaan mielenosoitukset. Hentilä 1992, 52–54. Molempien komissioiden loppuraporttien käsittelyt pidettiin liittopäivillä symbolisesti vuoden 1953 kansannousun muistopäivänä.

¹⁶⁰ DB 1998, 240. Sitzung, 22115. ”SED:n ja Neuvostoliiton sotilasmahdin tukahduttavissa ja autoritaarisissa menetelmissä senaikaisten järjestysten käsittelyssä paljastui perustavanlaatuisia puutteita suhteessa poliittisiin ja henkilökohtaisiin vapauksiin, oikeusvaltioperiaatteisiin ja ihmisoikeuksiin, jokaisen yksilön arvoon.”.

oikeusvaltiossa ja ihmisoikeuksissa. Samaan hengenveroon Elm kuitenkin totesi, että toisenkin komission tekemä tulkinta DDR-menneisyydestä oli rajoittunut ja valikoiva erityisesti DDR-kansalaisten arkielämän osalta.¹⁶¹ PDS:llä oli myös toisen komissioon loppuraporttiin oma ehdotuksensa, jossa se kritisoi komissiota historian käyttämisestä puoluepolitiikan välineenä, DDR:ssä eläneiden näkökulman puuttumisesta sekä DDR:n kriminalisointia¹⁶². Muut puolueet äänestivät ehdotuksen hyväksymistä vastaan liittopäivien käsittelyssä.

PDS ei siten suostunut luopumaan tulkinnastaan vielä senkään jälkeen, kun kaksi DDR-menneisyyden parissa työskennellyttä komissiota oli antanut parlamentin enemmistön hyväksymän tuomionsa DDR-menneisyydestä epäoikeudenmukaisuuden historiana. PDS:n edustajat eivät missään vaiheessa väittäneet, että DDR olisi ollut oikeusvaltio. Toisella vaalikaudella PDS:n edustajat myös myönsivät, ettei DDR ollut oikeusvaltio. PDS:n jäsenet käyttivät epäoikeudenmukaisuuden käsitteitä osoittaakseen muiden puolueiden edustajien näkemykset tarkoitushakuisiksi. PDS:n edustajat argumentoivat, että muut puolueet halusivat puheellaan epäoikeudenmukaisuudesta kriminalisoida DDR-menneisyyden omiin poliittisiin tarkoituksiinsa sopivaksi. Erityisesti vuodesta 1994 eteenpäin muut puolueet hyökkäsivät puheenvuoroissaan suoraan PDS:ää vastaan, koska PDS ei suostunut tunnustamaan DDR:ää epäoikeudenmukaiseksi ja rikolliseksi valtioksi tai luopumaan sosialistisesta ideologiastaan.

Monet PDS:n jäsenet olivat osallistuneet eri tavoin DDR:n hallintoon ja olleet SED:n jäseniä, joten he eivät voineet esiintyä järjestelmän uhreina. Heidän mahdollisuudekseen jäi siten puolustaa DDR:n ideaa ja myöntää, että toteutunut käytäntö oli kaukana ideaalista. Myös uudistusmieliset SED:n jäsenet olivat SED-hallinnon syrjäyttämistä vaatineiden kansalaisoikeusaktivistien tapaan toivoneet, että kommunismin syrjäyttämisen jälkeen olisi voitu rakentaa oikeudenmukaista sosialistista DDR:ää¹⁶³. Tästä ajatuksesta PDS piti kiinni vielä yhdistymisen jälkeenkin, kun se kritisoi yhdistymisprosessia sekä pyrki osoittamaan Liittotasavallan yhteiskunta- ja oikeusjärjestelmään liittyviä ongelmia. PDS:n poliitikot eivät siis puolustaneet niinkään

¹⁶¹ DB 1998, 240. Sitzung, 22115–21116.

¹⁶² DB 1998, 13. Wahlperiode, Drucksache 13/10974, 16.6.1998, Entschließungsantrag der Gruppe PDS zu dem Schlußbericht der Enquete-Kommission „Überwindung der Folgen der SED-Diktatur im Prozess der deutschen Einheit“.

¹⁶³ Glaessner 2005, 175.

käytännössä toteutunutta DDR:ää tai SED-hallintoa. Tämän PDS:ää kritisoivat poliitikot mielellään sivuuttivat ja tulkitsivat PDS:n haluavan DDR:n diktatuurin ja järjestelmän takaisin. Tämä voidaan kuitenkin nähdä poliittisena taktikointina. DDR:ää kritisoivat edustajat siis tuomitsivat DDR:n ennen kaikkea diktatuuriksi. Seuraavassa luvussa käsitellään sitä, miten diktatuurin ja erityisesti totalitarismin käsitteitä käytettiin liittopäivien keskusteluissa DDR:n järjestelmän kritisoimiseen.

4. DDR osana Saksan totalitaarista menneisyyttä

4.1 Käsitteet ”diktatuuri” ja ”totalitarismi” liittopäivien keskusteluissa

Vääryyden ja epäoikeudenmukaisuuden käsitteiden lisäksi liittopäivien keskusteluissa puhuttiin DDR:n järjestelmän luonteesta myös diktatuurin (*Diktatur*) sekä totalitarismin (*Totalitarismus*) käsitteillä. 1920–1930-luvuilla Saksan natsien ja Italian fasistien hallintojen vastustajat omaksuivat ns. liberaalin diktatuurikäsitteen kuvamaan näitä järjestelmiä¹⁶⁴. Vuoden 1945 jälkeen diktatuurin käsitteen korvasi tai siihen yhdistettiin totalitarismin käsite. Totalitarismin käsitteellä voitiin yhdistää jo voitettu fasismi sekä läntisen maailman kanssa edelleen kilpaileva kommunismi yhden käsitteen alle.¹⁶⁵ 1960-luvulla ja kylmän sodan lähestyessä loppuaan jotkut poliittiset leirit ja tutkijat alkoivat vastustaa kolmannen valtakunnan ja Neuvostoliiton luokittelemista yhteen totalitarismin käsitteellä. Käsitteen ongelmana pidettiin sitä, että se pystyy kattamaan vain järjestelmien yhtäläisyydet, mutta jättää huomiotta näiden erot. Jo ennen vuotta 1989 liberaali diktatuurikäsitteys oli korvannut totalitarismin käsitteen tieteellisissä kansallissosialistien ja kommunistien hallintojen vertailuissa, mutta ei kuitenkaan yleisessä poliittisessä keskustelussa. Kommunistisen imperiumin sortuminen teki totalitarismi-teesistä jälleen ajankohtaisen, ja vuosien 1945 ja 1990 vertailu alkoi Saksassa varsin pian jälleenyhdistymisen jälkeen.¹⁶⁶

Andrew Beattien mukaan Saksan yhdistymisen jälkeen oli itsestään selvää, että DDR oli ollut diktatuuri. Keskustelua käytiinkin siitä, millainen diktatuuri se oli ollut.

¹⁶⁴ Tässä kontekstissa käsite ”diktatuuri” tarkoitti sortavaa ja mielivaltaista hallintoa, joka oli pystytetty voimalla tai pelotellulla, joka mahdollisti yhden henkilön tai ryhmän poliittisen vallankäytön monopolin ilman perustuslain rajoitteita, ja siten tuhosi edustuksellisen hallituksen, poliittiset oikeudet ja organisoidun vastarinnan. Diktatuuri oli siis liberaaleissa, perustuslaillisissa valtioissa vastakäsite demokratialle. Richter, Baehr 2004, 25–26. Diktatuurin käsitteen rinnakkaiskäsitteenä oli parlamentin keskusteluissa herruuden (*Herrschaft*) käsite, joka tarkoitti aikalaistietosanakirjan mukaan institutionalisoitunutta vallankäytön muotoa. Käsite liitettiin liittopäivillä usein totalitarismin käsitteeseen, ja sillä kuvattiin hallinnon epälegitiimiyttä. Brockhaus Enzyklopädie, Band 10, 9.

¹⁶⁵ Nolte 1972, 924. Aikalaistietosanakirja määrittelee totalitaarisen valtion ja totalitarismin: valtio, joka totalitaarisessa mielessä vaatii itselleen kaikkien yhteiskunnan ja elämän alueiden hallintaa eikä tunnusta valtiosta vapaata autonomista aluetta. Luonteenomaista ovat vapaan demokraattisen hallitusmuodon, vallanjaon, vapaiden puolueenmuodostuksen ja vaalien, perusoikeuksien sekä tuomiovallan riippumattomuuden puuttuminen ja kaiken valtiovallan keskittyminen yhden valtaryhmän käsiin. Totalitaarisen herruuden tavoite on kattavan uuden arvojärjestyksen läpivieminen ja sen mukaisen uuden ihmisen luominen. Totalitaarisiksi määrittelemisessä periaatteena on totaalisuuden vaatimus, ei se, kuinka pitkälle se järjestelmässä on toteutunut. Brockhaus Enzyklopädie, Band 22, 268.

¹⁶⁶ Richter, Baehr 2004, 26. Nolte 1972, 924; Hentilä 1993, 237–238.

Ensimmäisessä komissiossa keskusteltiin myös kysymyksestä, kenen diktatuuri DDR oli ollut. Beattien mukaan useimmat hyväksyivät ajatuksen, että marxistis-leninistisestä ideologiastaan huolimatta DDR ei ollut koskaan työläisten diktatuuri. Kaikkien puolueiden yhteinen näkemys oli, että DDR oli ollut SED-puolueen diktatuuri.¹⁶⁷

Myös liittopäivien keskusteluissa käytettiin DDR:stä käsitettä SED-diktatuuri (*SED-Diktatur*), eikä tämän käsitteen käytöstä ollut CDU/CSU:n, FDP:n, SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen edustajien välillä erimielisyyksiä. Tästä enemmistön kannasta kertoo myös termin sisällyttäminen molempien tutkimuskomissioiden nimeen. Kuten luvussa 3.1 todettiin, käsitteet, kuten epäoikeushallinto, yhdistivät DDR:n vääryyksien alkuperän SED-puolueeseen. Samoin SED-diktatuurin käsitteellä tehtiin selväksi, että kysymyksessä oli yhden puolueen hallinto. Tähän puhuntaan parlamentin keskustelussa osallistui edustajia kaikista puolueista¹⁶⁸. Parlamentin keskusteluissa DDR:stä puhuttiin myös yleisesti toisena diktatuurina Saksassa¹⁶⁹. Diktatuuri käsitteen käyttö olikin Beattien mukaan yksi keino epäsuoraan DDR-menneisyyden ja natsi-menneisyyden rinnastamiseen ja käsitteestä tuli hänen mukaansa tärkein samanlaisuutta osoittava termi¹⁷⁰.

Beattie katsoo, että yksi erityisesti kristillisdemokraattien edustajien käyttämä keino oli korostaa samankaltaisuuksia DDR:n ja natsi-Saksan välillä myös totalitaarisina diktatuureina. Hänen mukaansa CDU/CSU, FDP ja SPD alkoivat käyttää totalitarismin käsitettä myös DDR:ää kuvatessaan.¹⁷¹ Totalitarismin käsite oli toistuvasti käytössä myös liittopäivien keskusteluissa. Käsitettä käyttivät erityisesti hallituskoalition sekä itä- että länsisaksalaiset edustajat. Esimerkiksi itäsaksalainen Angela Merkel (CDU/CSU) puhui vuonna 1992 Saksan tarpeesta käsitellä jo toisen kerran totalitaarista menneisyyttään¹⁷². Tällä hän liitti DDR-menneisyyden kansallissosialistisen totalitaariseen menneisyyden jatkoksi. DDR:n määrittelemistä totalitarismin käsitteellä ei hallituskoalition puheenvuoroissa vuonna 1992 oikeastaan perusteltu ilman viittausta kansallissosialismiin. Totalitarismin käsitteen käytössä olikin yleensä kysymys

¹⁶⁷ Beattie 2008, 108–109, 113.

¹⁶⁸ Ks. esim. DB 1992, 82. Sitzung, 6722; DB 1994, 234. Sitzung, 20454; DB 1995, 44. Sitzung, 3528; DB 1998, 240. Sitzung, 22107.

¹⁶⁹ Ks. esim. DB 1992, 82. Sitzung, 6731.

¹⁷⁰ Beattie 2008, 199.

¹⁷¹ Beattie 2008, 194, 195, 200.

¹⁷² DB 1992, 82. Sitzung, 6751.

pyrkimyksestä vertailla DDR:ää ja kansallissosialistista Saksaa totalitaarisina järjestelminä. Poliitikot jatkoivat siten toisen maailmansodan jälkeen syntyneen kiistanalaisen totalitarismikäsitteen käyttöä. Hallituspuolueiden puheenvuoroissa kuitenkin korostettiin, ettei järjestelmien vertailu tarkoittanut niiden samaistamista¹⁷³. Puhujat tunnustivat erot järjestelmien välillä, mutta erojen ei nähty estävän vertailua. Esimerkiksi Dirk Hansen¹⁷⁴ (FDP) totesi vuonna 1992:

Dennoch stellt sich für mich die Frage, ob die seit den 60er Jahre eingestellte Diskussion um den Begriff des Totalitarismus nicht doch eine Ebene schafft, auf der bestimmte Herrschaftstechniken vergleichbar sind, Methoden gewissermaßen, die sich ähneln, auch wenn die Ziele sich nahezu vollständig unterscheiden.¹⁷⁵

Kuten tämäkin puheenvuoro osoittaa, myös parlamentin puhujat olivat tietoisia kiistoista ja ongelmista, joita totalitarismin käsitteen käyttöön kansallissosialistista ja kommunistista järjestelmää vertailtaessa liittyi. Keskustelujen tarkastelu osoittaa, että puhujien oli perusteltava totalitarismin käsitteen käyttöä ja sitä, että käsitteen käyttö on oikeutettua, vaikka se huomioikin lähinnä samankaltaisuuden järjestelmien välillä. Tässä puheenvuorossaan Hansen vihjasi, että erona järjestelmien välillä olivat lähinnä lopulliset tavoitteet, kun taas herruustekniikat ja menetelmät olivat verrattavissa.

Keskusteluissa esitettiin myös puheenvuoroja, jotka voidaan tulkita pyrkimykseksi kiistää kolmannen valtakunnan rikosten ainutkertaisuus, mikä voidaan nähdä kannanottona jo 1960-luvulta alkaen käytyihin keskusteluihin totalitarismi-käsitteestä. Esimerkiksi Roswitha Wisniewski¹⁷⁶ (CDU/CSU) perusteli puheenvuorossaan, jonka hän jätti ensimmäisen komission perustamisesta käydyin debatin pöytäkirjaan¹⁷⁷,

¹⁷³ Ks. esim. DB 1992, 92. Sitzung, 6761.

¹⁷⁴ Wikipedia. Dirk Hansen (s. 1942) on länsisaksalainen liberaali poliitikko. Hän oli kuulunut FDP:hen vuodesta 1972 ja toiminut puolueen edustajana Lüneburgin kaupunginvaltuutettuna. Hansen oli liittopäivien jäsen vuosina 1990–1994 ja toimi puolueensa edustajana ensimmäisessä komissiossa. Hän työskenteli myös SED-diktatuurin työstämiseksi perustetun liittovaltion säätöhallinnossa.

¹⁷⁵ DB 1992, 82. Sitzung, 6761. ”Kuitenkin herää kysymys, eikö 60-luvulta asti virinnyt keskustelu totalitarismin käsitteestä osoita sen, että tietyt valtatekniikat ovat vertailukelpoisia, tavallaan menetelmiä, jotka muistuttavat toisiaan, silloinkin, kun tavoitteet ovat lähes täysin erilaisia.”

¹⁷⁶ Ostdeutsche-Biographie. Roswitha Wisniewski (s. 1926) on länsisaksalainen filologi ja CDU:n poliitikko. Hän vaihtoi vuonna 1948 Itä-Berliiniin jääneestä Humboldtin yliopistosta Länsi-Berliinin *Freie Universität*:iin. Wisniewski oli liittopäivien jäsen vuosina 1976–1994 ja toimi erityisesti sisäasianvaliokunnassa, ja hoiti maastakarkoitettujen asioita sekä menneisyyden vääryyksistä hyvittämistä.

¹⁷⁷ Edustaja voi antaa liittopäivien istunnossa pitämättä jääneen puheen merkittäväksi istuntopöytäkirjaan, josta se on kaikkien luettavissa. Pitämättä jääneen puheen lisäämisestä istuntopöytäkirjaan sopivat puolueeryhmät. DB Glossar.

järjestelmien samankaltaisuutta toteamalla, että ne molemmat olivat vakavia rikkomuksia ihmisyyttä vastaan¹⁷⁸. Myös tämä näkemys jätti huomiotta järjestelmien erot. Beattie onkin todennut, että CDU/CSU:n poliitikot olivat muiden puolueiden edustajiin verrattuna halukkaampia näkemään yhtäläisyyksiä kuin korostamaan eroja DDR:n ja kolmannen valtakunnan välillä¹⁷⁹.

Vuonna 1994 komission loppuraportista käydyssä keskustelussa hallituskoalition puolueet argumentoivat edelleen, että totalitaarisia diktatuureja voi verrata, eikä vertaaminen tarkoittanut samaistamista¹⁸⁰. Nyt, kun komissio oli jo tehnyt työnsä, voitiin myös perustella, miksi DDR oli totalitaarinen. Vuoden 1994 keskustelussa Rainer Eppelmann (CDU/CSU) ja Dorothee Wilms (CDU/CSU) ilmaisivat puolueensa ja samalla komission loppuraportissa esitellyn kannan:

Es waren die SED-Machthaber, die als Diktatoren von fremden Gnaden hier ein totalitäres Regime errichtet hatten, das alle Lebensbereiche in diesem Haus bestimmte, verformte, einengte und schließlich ruinierte. Die demokratischen Aushängeschilder des SED-Regimes wie die Volkskammer, das Blockparteiensystem, die DDR-Verfassung, die scheinbar unabhängigen Medien und Rechtsorgane funktionierten alle letztlich nach dem Ulbricht-Wort – Zitat –: „Es muss demokratisch aussehen, aber wir – die SED – müssen alles in der Hände haben“.¹⁸¹

Auch das SED-Regime war eine Diktatur, da es die individuellen Menschenrechte unterdrückt und das Kollektiv höher als den Menschen gestellt hat. Die marxistisch-leninistische Ideologie in der Ausformung des realen Sozialismus erhob ihren Ausschließlichkeitsanspruch gegenüber jeder anderen Idee und übte totale Herrschaft über die Menschen aus. [...] NS-Diktatur und SED-Diktatur gleichen sich zwar in vielen Strukturen, aber sie sind nicht gleichzusetzen.¹⁸²

SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät -ryhmän edustajat olivat parlamentissa hallituspuolueita haluttomampia DDR:n ja kolmannen valtakunnan vertailuun, vaikka hekin käyttivät

¹⁷⁸ DB 1992, 82. Sitzung, 6843. Ks. myös 6735.

¹⁷⁹ Beattie 2008, 204, 209.

¹⁸⁰ Ks. esim. DB 1994, 234. Sitzung, 20444, 20463.

¹⁸¹ DB 1994, 234. Sitzung, 20440. SED-vallanpitäjät rakensivat tänne vieraasta armosta totalitaarisen hallinnon, joka määräsi, muokkasi ja lopulta turmeli kaikki elämänalueet tässä talossa. SED-hallinnon demokraattiset keulakuvat, kuten kansankamari, puolueyhymäjärjestelmä, DDR-perustuslaki, näennäisesti riippumaton media ja oikeuselimet toimivat viime kädessä Ulbrichtin sanojen mukaan – sitaatti –: ”Sen on näytettävä demokraattiselta, mutta kaiken on oltava meidän – SED:n – käsissä.”.

¹⁸² DB 1994, 234. Sitzung, 20463. ”Myös SED-hallinto oli diktatuuri, koska se sortii yksilöiden ihmisoikeuksia ja asetti yhteisön yksilön yläpuolelle. Marxistis-leninistinen ideologia Reaalisosialismin muodostuksessa nosti oman yksinvaltiusvaatimuksensa kaikkia muita ideoita vastaan ja harjoitti totaalista herruutta ihmisten yli. Natsi-diktatuuri ja SED-diktatuuri kyllä muistuttavat toisiaan monissa rakenteissa, mutta niitä ei pidä samaistaa.”.

totalitarismin käsitettä eri keskusteluissa.¹⁸³ Myös näiden puolueiden edustajat puheenvuoroissaan pyrkivät osoittamaan DDR:n totalitaarisia piirteitä. Erityisesti SPD:n edustajille DDR oli kuitenkin totalitaarinen omilla ehdoillaan ja ilman rinnastusta natsi-Saksaan. Esimerkiksi itäsaksalainen Markus Meckel (SPD) kuvaili DDR:n eroa demokraattiseen valtioon vuoden 1992 keskustelussa:

Der zentrale Unterschied zwischen der DDR und einem demokratischen Staat war die fehlende Unterscheidung von Staat und Gesellschaft. Alles sollte beherrscht und gelenkt sein. Jedes selbständige Handeln und Denken galt als gefährlich – und war es für diesen Staat auch wirklich.¹⁸⁴

Tällä Meckel tarkoitti, ettei DDR:ssä ollut sellaista yhteiskunnan aluetta, johon SED ei olisi voinut halutessaan vaikuttaa. Tämä oli aikalaiskäsityksessä yksi totalitarismin kriteeri.

Totalitarismin käsitteen käyttö tarkoitti, että myös sosiaalidemokraatit ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen jäsenet hyväksyivät ainakin joitain yhtäläisyyksiä DDR:n ja kolmannen valtakunnan välillä. Liittouma 90/Vihreät -puolueen edustaja Gerd Poppe oli valmis hyväksymään DDR-menneisyyden ja natsi-menneisyyden vertailemisen ainakin jollain tasolla. Hän oli siis tässä kysymyksessä enemmän hallituskoalition linjoilla. Hän totesi muun muassa, että DDR:n loppu ja sen seuraukset ovat verrattavissa natsi-hallinnon loppuun ja seurauksiin¹⁸⁵. Sosiaalidemokraatit korostivat toisaalta myös DDR:n ja kolmannen valtakunnan eroja. Esimerkiksi länsisaksalainen Jürgen Schmude viittasi puheenvuorossaan vuoden 1992 komission perustamisesta käydyssä keskustelussa kansallissosialistien rikolliseen sotaan ja murhanhimoiseen rasismiin erona hallintojen välillä¹⁸⁶. Sosiaalidemokraatit ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen edustajat eivät vuoden 1994 keskustelussa ottaneet kantaa DDR:n ja kolmannen valtakunnan vertailuun, mutta vuonna 1998 sosiaalidemokraatti Sigfried Vergin¹⁸⁷ vaati:

¹⁸³ Ks. esim. DB 1992, 92. Sitzung, 6756, 6759; DB 1995, 44. Sitzung, 3540–3541; DB 1998, 240. Sitzung, 22111, 22112.

¹⁸⁴ DB 1992, 82. Sitzung, 6733. ”Keskeinen ero DDR:n ja demokraattisen valtion välillä on puuttuva valtion ja yhteiskunnan erottelu. Kaikkea piti hallita ja ohjata. Kaikkea itsenäistä toimintaa ja ajattelua pidettiin vaarallisena – ja se olikin sitä todella tälle valtiolle.”

¹⁸⁵ DB 1992, 82. Sitzung, 6722.

¹⁸⁶ DB 1992, 82. Sitzung, 6749.

¹⁸⁷ DB Web-Archiv. Siegfried Vergin (s. 1933) on länsisaksalainen rehtori ja sosiaalidemokraattien poliitikko. Hän on kuulunut SPD:hen vuodesta 1960 ja ollut liittopäivien jäsen vuodesta 1990. Hän toimi toisessa komissiossa varapuheenjohtajana.

Eine Gleichsetzung von SED-Diktatur und NS-Terrorherrschaft verbietet sich. Und vergessen wie nie: Es war die von uns Deutschen herbeigeführte Diktatur des Nationalsozialismus, die ganz Europa mit Völkermord und Vernichtungskrieg überzog.¹⁸⁸

Sosiaalidemokraatit vaikuttivat pitävän jo järjestelmien vertailua niiden jonkinlaisena samaistamisena.

PDS kritisoi Beattien mukaan hallinnon kriminalisointia ja koko DDR:n samaistamista diktatuuriseen hallintoon, mutta ei avoimesti kyseenalaistanut diktatuurimääritelmää¹⁸⁹. Sosialistit eivät parlamentin keskusteluissa korostaneet DDR:n diktatuuriluonnetta, mutta käyttivät kuitenkin toisinaan diktatuurin käsitettä¹⁹⁰. Tämä voidaan osittain ymmärtää sen valossa, että kommunistiseen ideologiaan kuului positiivinen näkemys proletariaatin diktatuurista¹⁹¹. Toisaalta sillä voitiin myös osoittaa puolueen olevan kriittisessä suhteessa epäonnistuneeseen DDR:n järjestelmään ja edeltäjänsä SED:iin.

Parlamentin keskustelujen perusteella PDS:lle todellinen diktatuuri näyttää olleen natsi-Saksa. Muistomerkkeihin liittyvässä keskustelussa vuonna 1992 PDS:n Dietmar Keller jopa argumentoi, että toinen maailmansota ja kansallissosialistinen diktatuuri olivat syynä siihen, että Itä-Saksassa syntyi toinen diktatuuri:

Vergessen wir nicht, daß die faschistische Diktatur und der Zweite Weltkrieg den Boden bereiteten, daß im Osten Deutschlands unter Anleitung, Schutz und Druck einer Besatzungsmacht eine andere Diktatur entstehen konnte, die die einmalige historische Chance eines wirklichen Neubeginnens, einer wirklichen modernen historischen Alternative nicht nur nicht ermöglichte, sondern verhinderte.¹⁹²

Tässä puheenvuorossa Keller myönsi, että DDR oli diktatuuri. Hän näki kuitenkin miehitysvallan eli Neuvostoliiton syyllisenä DDR:n muuttumiseen diktatuuriksi. Tämä

¹⁸⁸ DB 1998, 240. Sitzung, 22111. ”SED-diktatuurin ja natsi-terroriherruuden vertaaminen ei ole sopivaa. Ja emme saa koskaan unohtaa: Se oli meidän saksalaisten aikaansaama kansallissosialistinen diktatuuri, joka toi kansanmurhan ja hävityssodan koko Eurooppaan.”

¹⁸⁹ Beattie 2008, 109.

¹⁹⁰ Ks. esim. DB 1992, 82. Sitzung, 6738, 6768.

¹⁹¹ Nolte 1972, 923, 924. Termin käyttöä oli kuitenkin Saksan kansallissosialistisen diktatuurin valtaantulon myötä vähennetty kommunistisissa maissa ja korvattu uusilla kansandemokratian ja antifasistisen yhteisrintaman käsitteillä.

¹⁹² DB 1992, 12. Wahlperiode, 120. Sitzung, 12.11.1992, 10170. ”Emme saa unohtaa, että fasistinen diktatuuri ja toinen maailmansota valmistivat maaperän sille, että Itä-Saksassa pääsi syntymään miehitysvallan johdolla, suojeluksessa ja paineessa toinen diktatuuri, joka ei vain haitannut ainutkertaista historiallista mahdollisuutta todelliseen uuteen alkuun, todelliseen moderniin historialliseen vaihtoehtoon, vaan esti sen.”

näkemyks on linjassa DDR:n ideaa ja sen moraalista oikeutusta puolustavien argumenttien kanssa. PDS:n edustajat myös käyttivät kansallissosialistisesta diktatuurista mieluummin fasismin kuin kansallissosialismin käsitettä, kuten tämäkin puheenvuoro osoittaa. Se kertoo sosialismin käsitteen pyhyydestä PDS:lle.

Sosialistit eivät hyväksyneet DDR:n vertaamista kansallissosialistiseen Saksaan tai DDR:n kuvaamista totalitarismin käsitteellä. PDS:n edustajille DDR:n ja kansallissosialistisen järjestelmän rinnastus oli erityisen kiusallinen, sillä DDR oli ollut sen omassa historiankirjoituksessa se osa Saksaa, joka toteutti vuosina 1945–1949 ns. antifasistis-demokraattisen vallankumouksen¹⁹³. Antifasismi oli myös tärkeä osa DDR:n johdon muotoilemassa virallisessa kansallisessa identiteetissä ja poliittisessa kulttuurissa¹⁹⁴. Beattien mukaan PDS kiisti DDR:n totalitaarisuuden omassa komissioraportissaan ja vaati, että hallinnot olivat niin erilaiset, ettei mikään termi voinut niitä yhdistää¹⁹⁵. PDS:n edustajat vetosivat myös parlamentin keskusteluissa antifasismiin sekä kansallissosialistien rikoksista ja antidemokraattisesta traditiosta irrottautumiseen DDR:n valtion pohjana.¹⁹⁶ He eivät siis olleet täysin irrottautuneet edeltäjänsä SED:n ylläpitämästä tulkinnasta.

Parlamentin keskusteluissa PDS:n edustajat kritisoivat totalitarismin käsitteen käyttöä DDR:stä puhuttaessa. Esimerkiksi Uwe-Jens Heuer argumentoi, että käsitteen käyttäjät olivat palanneet kylmän sodan terminologiaan:

Heute ist die größere Bundesrepublik in großem Umfang zur Terminologie des Kalten Krieges zurückgekehrt. Die vielkritisierte DDR-Forschung greift wieder zur Vokabeln des Totalitarismus. Honecker ist auf dem besten Wege, zum Stalin von heute zu werden.¹⁹⁷

Tämä Heuerin puheenvuoro voidaan tulkita niin, että hän hyväksyi Stalinin Neuvostoliiton olleen totalitaarinen, mutta kritisoi DDR:n kuvaamista käsitteellä sekä SED:n entisen pääsihteerin Eric Honeckerin (1971–1989) vertaamista Staliniin. Itäsaksalaiset PDS:n poliitikot olivat tietoisia totalitarismiin liittyvistä kiistoista

¹⁹³ Hentilä 1994, 183.

¹⁹⁴ Minkenberg 1993, 60.

¹⁹⁵ Beattie 2008, 212.

¹⁹⁶ Ks. esim. DB 1992, 82. Sitzung, 6740; DB 1992, 93. Sitzung, 7659.

¹⁹⁷ DB 1992, 82. Sitzung, 6737. ”Tänään suurempi liittotasavalta on palannut laajasti takaisin kylmän sodan terminologiaan. Paljon kritisoitu DDR-tutkimus tarttuu jälleen totalitarismin sanastoon. Honeckerista on tulossa hyvää vauhtia tämän päivän Stalin.”

Liittotasavallassa ja pyrkivät käyttämään niitä toistuvaksi hyväkseen kritisoidessaan totalitarismin käsitteen käyttöä.

Liittopäivien keskustelussa viitattiinkin Länsi-Saksassa 1980-luvulla käytyyn historiakiistaan (*Historikerstreit*), joka osittain liittyi totalitarismista käytyihin kiistoihin. Seppo Hentilän mukaan konservatiiviset historioitsijat olivat 1980-luvulla pyrkineet osoittamaan, etteivät natsien julmuudet olleet maailmanhistoriassa ainutkertaisia, jotta saksalaisten syyllisyydentuntojen vaivaama kansallinen identiteetti voitaisiin eheyttää. Konservatiivit olivat hävinneet 1980-luvulla historiadebatin, ja nyt heillä oli Beattien mukaan komissiossa uusi mahdollisuus yrittää perustella kantaansa.¹⁹⁸ PDS:n oli helppo käyttää hallituskoalition vertailuyrityksiä vastaan argumentteja, joiden mukaan kansallissosialistisen ja DDR:n järjestelmien vertailu asetti kolmannen valtakunnan ainutkertaisuuden kyseenalaiseksi. Esimerkiksi länsisaksalainen Andrea Lederer (PDS) totesi vuonna 1992:

Für fatal halte ich auf jeden Fall die indirekte Gleichstellung des deutschen Faschismus mit dem gesellschaftlichen System der ehemaligen DDR. [...] Diese Gleichstellung bedeutet, daß die Singularität des Faschismus bestritten und damit an die unsägliche sogenannte Historikerdebatte angeknüpft wird.¹⁹⁹

PDS:n edustaja Heuer argumentoi muissakin keskusteluissa totalitarismin käsitettä vastaan vetoamalla historioitsijoihin, joiden mukaan totalitarismi on vain tuntomerkkiluettelo ilman systemaattista sisäistä yhteyttä, ja että suuri osa ihmisistä piti DDR:n vertaamista natsihallintoon loukkaavana. Heuer jopa totesi, että Liittotasavallan vertaaminen natsi-Saksaan olisi ollut yhtä hyödyllistä.²⁰⁰ Yhtenä PDS:n käyttämänä argumenttina parlamentin keskusteluissa olikin pyrkiä osoittamaan, että kansallissosialismi oli Saksan liittotasavallan perintöä. Hentilän mukaan DDR:n

¹⁹⁸ Hentilä 1994, 213. Beattie 2008, 198. Varsinainen kiista puhkesi vuonna 1986 Länsi-Saksan lehdistössä, kun konservatiivihistorioitsija Ernst Nolte argumentoi Stalinin vankileirien saariston olleen holokaustia alkuperäisempi ilmiö, sillä se tapahtui ensin. Holokausti oli siten aasialainen ja viimekädessä puolustuksellinen teko bolshevismia vastaan, eikä se siten kuulunut Saksan normaaliin historiaan. Kiistan toisen pääosapuolen, filosofi ja sosiologi Jürgen Habermasin mukaan konservatiiviset historioitsijat pyrkivät rakentamaan Saksan liittotasavallalle uutta poliittista identiteettiä suhteellistamalla ja vähättelemällä holokaustia vertaamalla sitä historian muihin joukkomurhiin. Habermasin puoli voitti moraalisesti 1980-luvun historiakiistan. Hentilä 1994, 269–274; Nolan 2001, 115.

¹⁹⁹ DB 1992, 93. Sitzung, 7660. ”Pidän kohtalokkaana joka tapauksessa epäsuoraa fasismin ja entisen DDR:n yhteiskunnallisen järjestelmän rinnastamista. [...] Tämä samaistaminen tarkoittaa, että fasismin ainutkertaisuus kiistetään ja siten sanoinkuvaamattomalla tavalla sidotaan niin sanottuun historioitsijakiistaan.” Ks. myös 7659; DB 1998, 240. Sitzung, 22116.

²⁰⁰ DB 1994, 234. Sitzung, 20474.

historiankirjoituksessa Länsi-Saksa oli yksin kolmannen valtakunnan perillinen ja jatkaja, ja siksi kaikki Saksan pahat teot – imperialismi, militarismi, fasismi – kuuluivat Länsi-Saksan historiaan²⁰¹. PDS siis jatkoi jossain määrin tätä SED:n retoriikkaa.

Mary Nolanin mukaan vuosi 1989 avasi uusia lähestymistapoja historiaan. Totalitarismiteoria, jota haukuttiin 1970–80-luvuilla, sai uutta arvostusta. Se on hänen mukaansa rohkaissut uudenlaista vertailevaa historiaa, jossa DDR laitettiin stalinistisen Neuvostoliiton paikalle tai sen rinnalle. Nolan kutsuu näitä uustotalitaristisiksi vertailuiksi, jotka ovat hänen mukaansa voimistuneet.²⁰² Hallituskoalition puolueet harjoittivat keskustelussa DDR-menneisyydestä näitä vertailuja ja pyrkivät tekemään niistä osan yhdistyneen Saksan historiakulttuuria. Erityisesti sosiaalidemokraatit ja PDS vastustivat avoimesti näitä vertailuja, jotka he näkivät järjestelmien rinnastamisena ja niiden erojen hävittämisenä. Esimerkiksi Ludwig Elm (PDS) argumentoi, että komission jäsenet olivat edistäneet DDR:n ja kansallissosialismin järjestelmien rinnastamisen muuttumista itsestänselvyydeksi politiikassa, mediassa ja osittain myös koulutuksessa ja tieteessä. Hänen mukaansa se myrkytti poliittisen ilmaston.²⁰³

Parlamentin keskusteluissa käsitteen ”diktatuuri” käyttö noudatteli toisen maailmansodan myötä vakiintunutta liberaalia diktatuurikäsitettä, jossa diktatuuriksi voitiin määritellä kaikki parlamentaarisesta demokratiasta poikkeavat järjestelmät. Käsitteen ympärille ei parlamentissa syntynyt historiapoliittisia kiistoja, sillä DDR:n diktatuuriluonne oli itsestänselvyys. Totalitarismin käsite puolestaan vei diktatuuristen järjestelmien vertailun ja rinnastamisen pidemmälle. Siksi onkin varsin ymmärrettävää, että käsitteen käytöstä ei ollut yksimielisyyttä. Totalitarismi voidaankin nähdä niin sanottuna kiistakäsitteenä keskustelussa DDR-menneisyydestä. Nekin, jotka käsitettä käyttivät, tiedostivat käsitteen käytön ongelmat ja pyrkivät perustelemaan sen käyttöä erityisesti, kun oli kyse DDR:n ja natsi-Saksan vertaamisesta. Käsitteellä oli hallituskoalition poliitikkojen puheenvuoroissa historiapoliittinen tehtävä osoittaa samankaltaisuuksia DDR:n ja kansallissosialismin välillä, mikä liittyi DDR:n määrittelemiseen rikollisvaltioksi. Tämä vertailu ulotettiin myös järjestelmien pohjana olleisiin ideologioihin, kuten seuraavaksi nähdään.

²⁰¹ Hentilä 1994, 184.

²⁰² Nolan 2001, 116.

²⁰³ Ks. esim. DB 1998, 240. Sitzung, 22116.

4.2 Sosialismi – totalitaarinen vai demokraattinen ideologia?

Liittopäivillä keskusteltiin myös sosialistisen ideologian roolista DDR:n järjestelmässä. Keskustelu DDR-järjestelmän pohjana olleesta ideologiasta on tulkittavissa myös keskusteluksi siitä, mitkä ideologiat voivat olla hyväksyttäviä liberaalissa demokraattisessa valtiossa. Myös Andrew Beattie on todennut, että ensimmäisen komission keskustelut koskivat sekä sosialismin historiaa että tulevaisuutta²⁰⁴. Keskustelussa olikin erityisen vahvasti mukana päivänpoliittinen näkökulma, vaikka keskusteltiin menneisyydestä. Kun Neuvostoliiton vaikeudet alkoivat lopullisesti ajaa sosialismia perikatoon, DDR oli ollut monelle vasemmistolaiselle myös länessä viimeinen toivonkipinä. DDR:n romahduksen myötä sortuivat myös vasemmiston utopiat.²⁰⁵ Neuvostoliiton imperiumin romahdus aiheutti kommunismin uskottavuuskriisin, ja vasemmistolaiset puolueet Euroopassa ovatkin menettäneet kannatustaan Neuvostoliiton romahduksen jälkeen²⁰⁶.

Andrew Beattien mukaan hallituspuolueet pyrkivät tutkimuskomissioissa kiistämään oikeutuksen sosialismilta sen kaikissa muodoissa. Tämä tarkoitti, että ne pyrkivät kieltämään poliittisen hyväksyttävyyden SED:n seuraajapuolueelta PDS:ltä, mutta myös kritisoimaan Länsi-Saksan sosiaalidemokraatteja. Kritiikki oli suunnattu kaikkia niitä kohtaan, jotka olivat kannattaneet tai edelleen kannattivat sosialismia jossain muodossa. Beattien mukaan hallituspuolueet katsoivat, että DDR oli ollut sosialismin todellinen ilmentymä ja että DDR:n epäonnistuminen oli osoitus sosialismin epäonnistumisesta. CDU/CSU ja FDP eivät tehneet eroa marxismin ja marxismi-leninismien välillä tai katsoivat, että marxismi oli ollut DDR:n ideologinen perusta. Tämä kirjattiin myös ensimmäisen komission raporttiin. SPD ja PDS jättivät tästä vastaraportit, joiden mukaan marxismi-leninismi ei realisoitunut DDR:ssä.²⁰⁷ Nämä näkemykset tulivat ilmi myös parlamentin keskustelussa.

Socialismin luonteesta ja ilmentymisestä DDR:ssä keskusteltiin erityisesti ensimmäisessä DDR-menneisyyttä tutkivassa komissiossa ja siihen liittyvissä parlamentin keskusteluissa. Hallituskoalition edustajat perustelivat kolmannen

²⁰⁴ Beattie 2008, 11–12.

²⁰⁵ Hentilä 1992, 7–9, 193.

²⁰⁶ Gottfried 2005, 3.

²⁰⁷ Beattie 2008, 125, 127–128, 134–135.

valtakunnan ja DDR:n järjestelmien vertailua myös järjestelmien pohjana olleiden ideologioiden rinnastamisella. Tämä tapahtui hallituskoalition puheenvuoroissa liittämällä totalitarismin käsite myös sosialistiseen ideologiaan. Useat CDU/CSU:n ja FDP:n edustajat puhuivatkin totalitaarisesta sosialismista (*totalitäre Sozialismus*)²⁰⁸. Käsitteiden käyttö yhdessä antaa ymmärtää, että totalitaarisuus kuuluu sosialismiin, eikä ole riippuvainen DDR:n kontekstista. Kansallissosialismi ja DDR:n sosialismi myös rinnastettiin puhumalla totalitaarisista ideologioista²⁰⁹.

Länsisaksalainen Roswitha Wisniewski (CDU/CSU) vaati vuoden 1992 keskustelun pöytäkirjaan merkityssä puheessaan, että saksalaisilla on velvollisuus käsitellä molempia tällä vuosituhanella herruuteen päässeitä ideologioita ja varoittaa ihmisiä näistä vaarallisista ajattelun erehdyksistä, jotka voivat johtaa hallitusvallan väärinkäyttöön.²¹⁰ Wisniewski pyrki tällä tavalla kritisemaan sekä ideologioita että niiden kannattajia. Tämä voidaan nähdä varoituksena niille, jotka edelleen pitivät sosialismia oikeutettuna. Puheenvuorossa on kyse historian poliittisesta käytöstä, jossa menneisyyteen vetoavilla argumenteilla kritisoidaan oman puolueen poliittisia vastustajia. Hallituskoalition edustajat pystyivät kritisemaan sosiaalidemokraatteja sympatioistaan DDR:n sosialistista diktatuuria kohtaan²¹¹.

Hallituskoalition poliitikkojen pyrkimys osoittaa samankaltaisuuksia DDR:n ja kolmannen valtakunnan järjestelmissä näkyi myös ideologioiden samankaltaisuuden todisteluna. Tässä pyrkimyksessä hallituskoalition edustajat pyrkivät mm. osoittamaan DDR:n sosialismin tavoitteiden samankaltaisuutta kansallissosialistien totalitaarisiin tavoitteisiin. Esimerkiksi Roswitha Wisniewski (CDU/CSU) argumentoi, että ideologioita yhdisti myös pyrkimys ideologianmukaisen ihmisen rakentamisesta. Hän kuvaili kansallissosialistisen ideologian pyrkimystä paremman ihmisrodun rakentamiseksi ja katsoi, että sosialismilla oli samantapaisia pyrkimyksiä:

[...] real existierende, totalitäre Sozialismus hat mit teilweise erschreckender Menschenverachtung [...] versucht die Menschheit auf ein höheres Niveau zu führen. Denn um ihr Ideal des „sozialistischen Menschen“ zu verwirklichen, schreckten die Machthaber in den

²⁰⁸ Ks. esim. DB 1992, 82. Sitzung, 6726. DB 1994, 234. Sitzung, 20495.

²⁰⁹ Ks. esim. DB 1992, 82. Sitzung, 6759, 6842; DB 1998, 227. Sitzung, 20882.

²¹⁰ DB 1992, 82. Sitzung, 6842.

²¹¹ Ks. esim. DB 1992, 82. Sitzung, 6752; DB 1994, 234. Sitzung, 20454, 20460. Poliitikkojen kiistelyä länsisaksalaisten puolueiden DDR-politiikasta käsitellään enemmän luvussa 5.2.

sozialistischen Staaten des ehemaligen Ostblocks nicht davor zurück, die bestehende Lebensordnung vollständig zu verändern.²¹²

Tällä puheenvuorolla Wisniewski pyrki myös osoittamaan DDR:n totalitaarisuutta. Hallituskoalition edustajat myös puhuivat realisosialismista²¹³ (*real existierende Sozialismus*). Heidän puheenvuoroissaan käsitteen käytöllä pyrittiin osoittamaan, että todellinen sosialismi oli toteutunut DDR:ssä. Käsitettä käytettiin toistuvasti hallituspuolueiden puheenvuoroissa parlamentin keskusteluissa erityisesti vuoden 1992 komission perustamisesta käydyissä keskusteluissa²¹⁴. Ideologia tuli esille myös pohdittaessa syitä ja syyllisiä DDR:n epäonnistumiseen. Esimerkiksi FDP:n Wolfgang Mischnik²¹⁵ totesi komission perustamisesta käydyssä keskustelussa, että DDR:n ideologinen pohja oli syynä sen epäonnistumiseen²¹⁶. Roswitha Wisniewski (CDU/CSU) puolestaan totesi, että kajoaminen ihmisluontoon kuuluviin välttämättömyyksiin ja tarpeisiin, kuten yksityisomaisuuteen, johti väistämättä epävapauteen ja katastrofiin²¹⁷. Tämä lainaus paljastaa myös kristillisdemokraattisen Wisniewskin omat ideologiset kytkennät, joissa korostui erityisesti vapaan länsisaksalaisen markkinatalouden ihannointi. Sosialismin kritiikki erityisesti kristillisdemokraattien ja liberaalien puheessa voidaankin tulkita liberaalia demokratiaa ja markkinataloutta edustavan Liittotasavallan yhteiskuntajärjestyksen paremmuuden todisteluksi.

Vuoden 1994 komission loppuraportista käydyssä keskustelussa Dorothee Wilms (CDU/CSU) ilmaisi myös komission raporttiin kirjatun kannan sosialismista DDR:ssä:

Deutsche Kommunisten haben nach 1945 mitgeholfen, daß sich in der Sowjetischen Besatzungszone ein kommunistisches Zwangssystem etablieren konnte, daß auf einer

²¹² DB 1992, 82. Sitzung, 6843. "[...] reaalinen, totalitaarinen sosialismi yritti osittain pelottavalla ihmisten halventamisella [...] johtaa ihmisiä korkeammalle tasolle. Toteuttaakseen ideaalinsa "sosialistisesta ihmisestä", vallanpitäjät entisen itäblokin sosialistisissa maissa eivät pelänneet muuttaa täysin olemassa olevaa elämäntapaa."

²¹³ Realisosialismin käsite tarkoitti käytännössä toteutunutta sosialismia. Erityisesti sosialismin kannattajien näkemyksen mukaan se ei edustanut todellista sosialismia ja sen ihannetta. Ks. esim. Schieder 1984, 991–992.

²¹⁴ Ks. esim. DB 1992, 82. Sitzung, 6843. DB 1992, 93. Sitzung, 7652.

²¹⁵ Wikipedia. Wolfgang Mischnik (s. 1921) on länsisaksalainen liberaalien poliitikko. Hän toimi vuosina 1961–1963 liittotasavallan ministerinä, joka vastaa karkotettujen, pakolaisten ja sodassa vahingoittuneiden asioista. Vuosina 1968–1991 hän toimi FDP:n puolueyrhmän puheenjohtajana.

²¹⁶ DB 1992, 82. Sitzung, 6743.

²¹⁷ DB 1992, 82. Sitzung, 6843.

marxistisch-leninistischen Ideologie gründete und das zu keiner Zeit die demokratische Legitimation durch die Bevölkerung erworben hatte.²¹⁸

Tämä puheenvuoro osoittaa, etteivät hallituskoalition jäsenet tehneet eroa kommunismin, sosialismin ja marxismi-leninismän välillä, vaan käsitteitä voitiin tarpeen mukaan vaihdella. Puheenvuoro kuitenkin osoittaa, että DDR:n marxistis-leninistinen järjestelmä ymmärrettiin Neuvostoliitosta tuoduksi eli ei-saksalaiseksi. Neuvostoliiton osuudesta DDR:n järjestelmässä ei puhuttu suoraan parlamentin keskusteluissa. Neuvostoliiton osasyllisyys DDR:ään tuli esille epäsuorasti erityisesti marxistis-leninistisen ideologian tuomisessa Itä-Saksaan.

Karl Marx (1818–1883) oli omassa teoriassaan tarkoittanut sosialismin lyhyeksi välivaiheeksi ennen siirtymistä tavoitteena olevaan kommunismiin. Käsite kommunismi oli kuitenkin 1900-luvulla ollut vahvasti yhteydessä nimenomaan Neuvostoliiton sosialistisen järjestelmän teoriaan ja käytäntöön sekä käsitykseen järjestelmästä. Neuvostoliitossa kommunismi oli tulevaisuuden tavoiteyhteiskuntaa kuvaava käsite, mutta tämän tulevaisuuden katsottiin jo alkaneen Neuvostoliitossa. Kommunismin vastustajat olivat yhtyneet tähän Neuvostoliiton määrittelyyn kommunismista, sillä se mahdollisti kommunismin tuomitsemisen viittaamalla Neuvostoliiton todellisuuteen.²¹⁹ Kommunismin käsitettä käytettiin liittopäivillä nimenomaan tässä merkityksessä, ja poliitikot tuomitsivat käsitteen avulla myös DDR:n.

Beattien mukaan SPD ja Liittouma 90/Vihreät katsoivat, että toivon asettaminen sosialismiin menneisyydessä oli ollut oikeutettua. Beattien mukaan SPD ja Liittouma 90/Vihreät välttivät komissiossa termien sosialistinen ja sosialismi käyttöä ja vastustivat ajatusta, että marxismi oli käytössä DDR:ssä.²²⁰ Kuten edellisessä luvussa todettiin, myös sosiaalidemokraatit ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen jäsenet viittasivat DDR:ään totalitarismin käsitteellä. He eivät kuitenkaan hallituspuolueen tapaan puhuneet totalitaarisesta sosialismista tai käyttäneet käsitettä osoittamaan samankaltaisuuksia kansallissosialismin ja DDR:n ideologioiden välillä. He eivät myöskään perustelleet DDR:n totalitaarisuutta sosialismilla. Puolueiden edustajat käyttivät DDR:n

²¹⁸ DB 1994, 234. Sitzung, 20461. ”Saksalaiset kommunistit auttoivat vuoden 1945 jälkeen siinä, että Neuvostoliiton miehitysalueella pystyttiin perustamaan kommunistinen pakkojärjestelmä, joka perustui marxistis-leninistiselle ideologialle ja eikä missään vaiheessa saanut kansalta demokraattista oikeutusta.”

²¹⁹ Schieder 1982, 527–528; Schieder 1984, 991.

²²⁰ Beattie 2008, 127, 129, 131.

järjestelmän perustana olleesta ideologiasta erityisesti termiä kommunismi²²¹. Kuvaamalla DDR:n järjestelmää kommunismin käsitteellä sosialismin sijaan sosiaalidemokraatit halusivat osoittaa, etteivät he pitäneet DDR:n järjestelmää sosialismin ihanteen mukaisena.

Komissioon liittyvissä liittopäivien keskusteluissa sosiaalidemokraatit eivät ottaneet juurikaan kantaa ideologian rooliin DDR:ssä. Liittouma 90/Vihreät -puolueen Gerd Poppe vaatii ideologian roolin tarkastelua SED:n herruuden välineenä²²². Hän ei kuitenkaan puheenvuorossaan nimennyt tuota ideologiaa. Vuoden 1994 komission loppuraportista käydyssä keskustelussa Liittouma 90/Vihreät -puolueen edustaja Gerd Poppe ja osa sosiaalidemokraateista käytti reaaliosialismin käsitettä DDR:n järjestelmästä²²³. Kaikissa näissä tapauksissa oli kuitenkin kyse PDS:ää vastaan esitetystä kritiikistä. He käyttivät reaaliosialismin käsitettä kritisoidessaan PDS:n edustajien näkemyksiä, joita he pitivät DDR:ssä toteutuneen sosialismin puolustuksina. He kritisoivat DDR:ssä toteutettua versiota sosialismista, mutta eivät itse sosialismin ideaa. Tässä on selvä ero hallituskoalition edustajien tapaan käyttää reaaliosialismin käsitettä, jossa reaaliosialismiksi katsottiin kaikki DDR:n huonot puolet, jotka nähtiin väistämättömänä seurauksena sosialismin omaksumisesta. Näissäkin puolueissa DDR:n järjestelmä nähtiin ulkoa Neuvostoliitosta tuotuna ja ei-saksalaisena. Esimerkiksi Sigfried Vergin (SPD) totesi vuoden 1998 keskustelussa:

Als einzige Nation in Europa haben wir selbst die Diktaturen der beiden großen totalitären Bewegungen in diesem Jahrhundert erfahren. Diese beiden Bewegungen, die kommunistische und die nationalsozialistische, verband die Feindschaft gegen Rechtsstaat und Demokratie; sie waren Feinde der Freiheit und einer offenen Gesellschaft.²²⁴

Tässä puheenvuorossa totalitaariseksi liikkeeksi sekä oikeusvaltion ja demokratian vihollisiksi Vergin määritteli nimenomaan kommunismin, ei siis sosialismia.

Useimmat sosiaalidemokraattien ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen puhujista komissioon liittyvissä keskusteluissa olivat itäsaksalaisia toisinajattelijoita ja

²²¹ Ks. esim. DB 1992, 92. Sitzung, 6714–6715; DB 1998, 240.Sitzung, 221120.

²²² DB 1992, 82. Sitzung, 6724.

²²³ DB 1994, 234. Sitzung, 20450, 20457, 20476.

²²⁴ DB 1998, 240. Sitzung, 22111. ”Ainoana kansakuntana Euroopassa olemme kokeneet itse molempien tämän vuosituhannen suurten totalitaaristen liikkeiden diktatuurit. Näitä liikkeitä, kommunistista ja kansallissosialistista, yhdistivät vihollisuus oikeusvaltiota ja demokratiaa vastaan; ne olivat vapauden ja avoimen yhteiskunnan vihollisia.”

kansalaisyhteisöaktiivisteja. DDR:n oppositio oli eronnut muiden Itä-Euroopan sosialististen maiden oppositioista siinä, että DDR:ssä sosialistisilla ideoilla oli vielä kannatusta²²⁵. Tämä selittää osaltaan heidän suhtautumistaan sosialismiin. Länsisaksalaiset sosiaalidemokraatit puolestaan pitivät itseään ennen kaikkea sosiaalidemokratian, eivät sosialismin, edustajina. Vuoden 1998 keskustelussa he korostivat sosiaalidemokratian oikeutusta muun muassa sillä perusteella, että sosiaalidemokraatit olivat vastustaneet molempia diktatuureja²²⁶. He eivät kuitenkaan vastustaneet hallituskoalition sosialismikritiikkiä. Sosiaalidemokraatit olivat Liittotasavallassa luopuneet jo 1950-luvulla sosialismista ja kannattaneet siitä lähtien sosiaalista markkinataloutta ja taloudellista kilpailua²²⁷. Myöskään SPD:n vuoden 1990 puolueohjelmassa ei mainittu sosialismin käsitettä, vaan puhuttiin sosiaalidemokratiasta²²⁸.

Ainoa puolue, joka aktiivisesti puolusti sosialistista ideologiaa, oli PDS. Beattien mukaan DDR oli ollut PDS:n näkemyksen mukaan sosialistisen ideologian nimissä tehty vääristymä, ei sosialismin realisoituma. PDS vaati Beattien mukaan tiukkaa eroa eri sosialismin tyyppien välille sekä ideologian ja DDR:n käytännön välille.²²⁹ Liittopäivien debateissa PDS:n edustajat eivät myöskään hyväksyneet väitteitä, joiden mukaan syynä DDR:n epäonnistumiseen olisi ollut sosialistinen ideologia²³⁰. Dietmar Keller ilmaisi vuonna 1994 muistomerkeistä käydyssä keskustelussa olevansa huolissaan kansallissosialistisen ja kommunistisen diktatuurin sekä kansallissosialismin ja marxismin ideologioiden mainitsemisesta samassa lauseessa ja korosti, että Marxin ajatuksia käytettiin väärin DDR:ssä²³¹. PDS:n vuoden 1993 periaateohjelman mukaan PDS:n aatteellisena pohjana ja tavoitteena oli edelleen sosialismi, jonka tärkeimpiä oppi-isiä Marx oli²³². Niinpä puolueen edustajat eivät hyväksyneet, että marxismi ja kansallissosialistinen ideologia rinnastettiin toisiinsa tällä tavalla. Kommunistisella diktatuurilla Keller tarkoitti nimenomaan Neuvostoliittoa. Puolueen periaateohjelmassa

²²⁵ Glaessner 2005, 174–175.

²²⁶ DB 1998, 240. Sitzung, 22110, 22124.

²²⁷ Glaessner 2005, 111.

²²⁸ Ks. SPD:n puolueohjelma. Regierungsprogramm 1990–1994: Der neue Weg: ökologisch, sozial, wirtschaftlich stark, 28.9.1990, 5.

²²⁹ Beattie 2008, 127, 128–129.

²³⁰ Ks. esim. 1992, 82. Sitzung, 6739.

²³¹ DB 1994, 205. Sitzung, 17726.

²³² Ks. PDS:n periaateohjelma. Programm der Partei des Demokratischen Sozialismus 1993.

todettiin, että DDR:n sosialistisen yrityksen epäonnistumisen syy liittyi Neuvostoliiton mallin epäonnistumiseen²³³. Siten myös PDS:n kielenkäytössä kommunismin käsite yhdistyi Neuvostoliiton järjestelmään. PDS:n edustajat eivät puhuneet kommunismista puolueen tavoitteena parlamentissa, eikä sitä mainittu myöskään puolueen periaateohjelmassa.

PDS:n edustajat puhuivat ”demokraattisesta sosialismista”, jota he katsoivat itse edustavansa. He siten pitivät kiinni demokraattisen sosialismin mahdollisuudesta. Esimerkiksi Dietmar Keller vaati, että komission on selvitettävä syyt sosialismin epäonnistumiseen 1900-luvulla ja pohdittava, voitiinko joitain demokraattisen sosialismin ideoita käyttää nykyisen Saksan parantamiseen²³⁴. PDS pyrkiikin tällä tavalla esiintymään sosialistisena puolueena, joka oli kuitenkin irrottautunut epädemokraattisesta SED:stä. PDS:n edustajat myös pitivät kiinni positiivisesta näkemyksestään sosialismista nimenomaan idean tasolla ja liittivät siihen positiivisia käsitteitä. Esimerkiksi itäsaksalainen Jutta Braband²³⁵ argumentoi vuonna 1992, että hänelle sosialismin idea tarkoitti edelleen demokratiaa ja humanismia, eikä sitä voinut idän puoluebyrokratia tai aikalaisten antikommunistien halpa voitto muuttaa.²³⁶ Braband oli siis pettynyt myös SED:n tapaan toteuttaa sosialismia. PDS:n edustajat korostivatkin toistuvasti, ettei sosialismin ideaali heidän mielestään toteutunut DDR:ssä ainakaan täysin²³⁷. Tämän muut puolueet kritiikissään mielellään sivuuttivat ja tulkitsivat PDS:n sosialismin puolustuksen nimenomaan DDR:ssä toteutuneen sosialismin puolustukseksi.

Sosialismi on ollut jo pitkään ennen Neuvostoliiton romahdusta Saksan sosiaalisessa ja poliittisessa kielenkäytössä riidanalainen ja kiistelty käsite. Myös se, mitä sosialismi poliittisessa käytännössä tarkoitti, on ollut kiistelyn kohteena.²³⁸ Tässä kysymyksessä ei löytynyt yksimielisyyttä myöskään DDR-menneisyyteen liittyvissä Saksan liittopäivien keskusteluissa. Hallituskoalition jäsenet pyrkivät käyttämään DDR-menneisyyteen

²³³ PDS:n periaateohjelma. Programm der Partei des Demokratischen Sozialismus 1993.

²³⁴ DB 1992, 82. Sitzung, 6755.

²³⁵ Jutta Brabandista ei löydy taustatietoja Internetistä tai liittopäivien arkiston Internet-sivuilta. Hänen vuonna 1992 komission perustamisesta käydyssä keskustelussa esittämänsä puheenvuoron perusteella hän on itäsaksalainen entinen Stasin urkkija, joka oli omasta aloitteestaan lopettanut työskentelyn Stasille vuonna 1975. DB 1992, 82. Sitzung, 6768.

²³⁶ DB 1992, 82. Sitzung, 6768. Ks. myös 6740; DB 1994, 234. Sitzung, 20449; DB 1998, 240. Sitzung, 22125.

²³⁷ DB 1995, 44. Sitzung, 3535–3536; DB 1998, 240. Sitzung, 22115.

²³⁸ Schieder 1984, 924.

liittyvää sosialismikritiikkiä myös nykyisten poliittisten vastustajiensa kritisointiin. Muut puolueet eivät osittain omista menneistä ja nykyisistä ideologisista kytkennöistään johtuen halunneet myöntää, että syy DDR:n epäonnistumiseen olisi ollut sosialismin luonteessa. Erimielisyyttä olikin siitä, mitä sosialismi tarkoitti sekä sosialismin teorian ja realisoituneiden sosialismikokeilujen suhteesta. Liittopäivillä keskusteltiin myös Saksan vaikean menneisyyden muistamisesta sekä poliitikkojen enemmistön hahmottelemasta antitotalitaarisen konsensuksen käsitteestä.

4.3 Totalitaaristen menneisyyksien muistaminen ja antitotalitaarinen konsensus

Saksan liittopäivillä keskusteltiin myös vaikean menneisyyden muistamisesta. Kansallissosialismin ja DDR:n vääryyksien uhreja kunnioittavista muistomerkeistä keskusteltiin ensimmäisen vaalikauden aikana parlamentissa useita kertoja komission ulkopuolella. Ensimmäinen komissio ei ottanut kantaa muistamiseen tai muistomerkkeihin. Andrew Beattien mukaan toisesta komissiosta tuli kuitenkin merkittävä tekijä Saksan yhdistymisen jälkeisessä muistamisen politiikassa ja suositusten antaminen liittovaltion muistomerkipolitiikkaan oli asetettu sen tehtäväksi.²³⁹ Ensimmäisellä vaalikaudella muistomerkeistä keskusteltiin viidessä istunnossa. Keskustelut koskivat Itä-Saksan alueella sijaitsevia natsien keskitysleirejä, joissa oli DDR:ssä muistettu erityisesti antifasistista vastarintaa. CDU/CSU, FDP, SPD ja Liittouma 90/Vihreät halusivat puhdistaa nämä muistomerkit tästä antifasismista.²⁴⁰ Lisäksi keskusteltiin ns. keskusmuistomerkestä ja kokonaiskonseptin suunnittelusta liittovaltion muistomerkipolitiikalle. Näissä ensimmäisen vaalikauden debateissa ei kuitenkaan vielä äänestetty tai tehty päätöksiä.

Erityisesti hallituskoalition edustajat vaativat sekä parlamentin muistomerkkeihin liittyvissä keskusteluissa että komissiokeskusteluissa, että Saksan kahden diktatuurisen menneisyyden uhreja oli muistettava yhdessä. Perusteluna esitettiin erityisesti, että molempien järjestelmien väärydet olivat vertailukelpoisia. Tällä perusteella

²³⁹ Beattie 2008, 215.

²⁴⁰ Itä-Saksan alueen keskitysleireillä (esim. Buchenwaldissa ja Sachsenhausenissa) oli DDR:ssä kunnioitettu erityisesti keskitysleireille joutuneiden ja kansallissosialismia vastustaneiden kommunistien ja sosiaalidemokraattien muistoa. Juutalaisia ja muita keskitysleirien uhreja oli muistettu rajoitetusti. Ks. esim. Niven 1994/2000, 161–161. Muistomerkkien puhdistaminen antifasismista tarkoitti tämän korjaamista. Beattien mukaan erityisesti hallituskoalition tavoite oli komissiossa osoittaa, että PDS:n edelleen vaalima antifasismi oli vain SED:n vallan väline. Beattie 2008, 167–169.

hallituskoalition edustajat myös argumentoivat, ettei kahden vääryyden uhreja saanut erotella. Esimerkiksi länsisaksalainen Wolfgang Lüder²⁴¹ (FDP) vaati vuonna 1991:

Im Jahre 1991 über Gedenkstätten für die Opfer deutschen staatlichen Unrechts zu sprechen ist für uns Liberale nur möglich, wenn wir an alle Opfer staatlichen Unrechts in Deutschland denken, [...] und zwar sowohl an die des NS-Terrors als auch die des SED-Terrors.²⁴²

Kristillisdemokraattien ja liberaalien pyrkimys rinnastaa DDR- ja natsimenneisyys näkyi siten myös muistomerkkeihin liittyvänä vaatimuksena, että uhreja oli muistettava yhdessä. Rinnastamista ei siten käytetty ainoastaan tutkimuskomissioon liittyvissä keskusteluissa. Vuoden 1993 Liittovaltion keskusmuistomerkistä, Berliinin päävartiosta (*Neue Wache*), käydystä keskustelusta alkaen DDR- ja natsimenneisyyksien muistaminen yhdessä kiteytyi hallituskoalition edustajien puheissa ilmaisuun ”sodan ja väkivaltaherruuden uhrien” (*Opfer von Krieg und Gewaltherrschaft*) muistaminen²⁴³. Semanttisesti tämä muotoilu yhdisti samaan muistomerkkiin sekä uhreja että tekijöitä. Muotoilussa vääryyksien tekijöinä ovat kasvottomat ja epämääräiset ”sota ja väkivaltaherruus”. Muotoilu antaa myös ymmärtää, että kaikki, joiden elämään sota ja väkivaltaherruus ovat vaikuttaneet, olivat niiden uhreja. Olennaista ei ollut, millä puolella he olivat.

Esimerkiksi Wolfgang Lüder (FDP) perusteli muotoilua ”sodan ja väkivaltaherruuden uhrit” vuoden 1994 muistomerkkikeskustelussa argumentoimalla, että saksalaisilla on vastuu muistaa koko Saksan historia, johon kuuluu se, että kunnioitetaan sekä Saksan nimissä tehtyjä rikoksia että saksalaisiin kohdistuneita rikoksia²⁴⁴. Tämä oli vastaus erityisesti PDS:n esittämään kritiikkiin, jonka mukaan suunnitellulla sodan ja väkivaltaherruuden uhrien muistomerkillä muistetaan yhdessä sekä uhreja että tekijöitä eli natsisotilaita²⁴⁵. Lüder viittasi puheenvuorossaan myös Saksan nimissä tehtyihin

²⁴¹ Berlin.de. Wolfgang Lüder (s. 1937) on länsisaksalainen liberaalien poliitikko. Lüder toimi Berliinin pormestarina vuosina 1976–1981. Hän toimi liittopäivien jäsenenä ollessaan sisäasiainvaliokunnan varapuheenjohtajana vuosina 1987–1994.

²⁴² DB 1991, 12. Wahlperiode, 45. Sitzung, 27.9.1991, 3822. ”Vuonna 1991 muistomerkeistä saksalaisen valtiollisen vääryyden uhreille puhuminen on mahdollista vain, jos ajattelemme [...] kaikkia saksalaisen valtiollisen vääryyden uhreja, ja siten sekä natsi-terrorin että SED-terrorin uhreja.” Ks. myös 3820.

²⁴³ DB 1993, 12. Wahlperiode, 159. Sitzung, 14.5.1993, 13456. Ks. myös 13447, 13451.

²⁴⁴ DB 1994, 205. Sitzung, 17725.

²⁴⁵ Ks. esim. DB 1993, 159. Sitzung, 13452.

rikoksiin. Ilmaisua ”Saksan nimissä tehdyt rikokset²⁴⁶” voidaan nähdä pyrkimyksenä etäännyttää saksalaisia tekijän roolista ja esittää Saksa ikään kuin vain traagisten tapahtumien näyttämönä. Tämä on historian poliittista käyttöä, jossa menneisyydestä halutaan muodostaa omalle kansakunnalle kansallisen itsetunnon kohottamista ja kansallista ylpeyttä edistävä kuva.

Tämä keskustelu liittyi osaltaan siihen, että toisen maailmansodan jälkeen Neuvostoliiton miehitysalueella ja DDR:ssä oli käytetty natsien keskitysleirejä poliittisten vankien internointileireinä. Beattien mukaan tämä kysymys nousi toisessa tutkimuskomissiossa muistamiseen liittyvän keskustelun kohteeksi.²⁴⁷ Myös tutkimissani ensimmäisellä vaalikaudella käydyissä, muistomerkkeihin liittyvissä keskusteluissa aihe oli esillä. Hallituskoalition edustajat vaativat näissä keskusteluissa, että Itä-Saksassa sijaitsevilla keskitysleireillä on muistettava myös näitä internoinnin uhreja. He argumentoivat, ettei se loukannut kansallissosialistisen terrorin uhrien muistamista.²⁴⁸ Ainakin osa myös muiden puolueiden jäsenistä katsoi, että keskitysleireillä oli muistettava myös internointileirien uhreja. Näitä uhreja sanottiin useimmiten stalinismin uhreiksi, koska vääryydet tapahtuivat Neuvostoliiton miehityksen aikana. Liittouma 90/Vihreät -puolueen puhuja Konrad Weiss²⁴⁹ sekä PDS:n Dietmar Keller näyttivät olevan tässä kysymyksessä hallituskoalition kannalla²⁵⁰. Neuvostoliiton syyllisyys DDR:n vääryyksiin tuli sosialismin lisäksi esille myös näiden internointileirien yhteydessä.

Sosiaalidemokraatit hyväksyivät, että kommunistien käyttämällä entisillä keskitysleireillä oli muistettava sekä stalinismin että kansallissosialismin uhreja. He kuitenkin korostivat kansallissosialistien rikosten ainutkertaisuutta, jota ei saanut loukata rinnastamalla niitä muihin rikoksiin²⁵¹. Sosiaalidemokraatit vaativat kansallissosialismin ja SED-diktatuurin uhrien erottamista toisistaan ja vastustivat

²⁴⁶ Ilmaisua käytti myös sosiaalidemokraatti Marianne Klappert. Ks. DB 1991, 45. Sitzung, 3822. DB Web-Archiv. Marianne Klappert (s. 1943) on länsisaksalainen sosiaalidemokraatti, joka on kuulunut SPD:hen vuodesta 1972 lähtien.

²⁴⁷ Ks. esim. Beattie 2008, 213–215.

²⁴⁸ DB 1994, 205. Sitzung, 17723.

²⁴⁹ Brockhaus Enzyklopädie. Konrad Weiss (s. 1942) on itäsaksalainen elokuvantekijä ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen poliitikko. Hän osallistui syksyllä 1989 kansalaisoikeusryhmä *Demokratie Jetzt* perustamiseen DDR:ssä. Edusti Liittouma 90 -puoluetta kansankamarissa maaliskuusta lokakuuhun 1990. Band 23, 1994.

²⁵⁰ DB 1991, 45. Sitzung, 3819; DB 1994, 205. Sitzung, 17727.

²⁵¹ Ks. esim. DB 1991, 45. Sitzung, 3822.

muotoilua ”sodan ja väkivaltaherruuden uhrit”²⁵². Kuten luvussa 4.1 on todettu, sosiaalidemokraatit korostivat kansallissosialistisen ja DDR:n järjestelmien eroja, joten vaatimus myös uhrien pitämisestä erillään on linjassa puolueen komissiokeskusteluissa esittämien näkemysten kanssa. Myös PDS:n poliitikot korostivat holokaustin muistamisen ensisijaisuutta ja pitivät edelleen kiinni antifasistisen vastarinnan muistamisen oikeutuksesta²⁵³. He eivät suostuneet myöntämään, että antifasismi olisi DDR:ssä ollut vain valtuutetun SED:n poliittisiin tarkoituksiinsa käyttämään propagandaa, josta erityisesti hallituskoalition edustajat sitä kritisoivat.

Saksan historiakulttuuriin kuuluu vahvasti ajatus menneisyydestä oppimisesta sekä siitä, ettei menneisyyden saa antaa toistua. Hallituskoalition, SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät - puolueen poliitikot korostivat sitä myös liittopäivien keskusteluissa tärkeimpänä oppina Saksan kansallissosialistisesta ja DDR-menneisyydestä²⁵⁴. Kansallissosialistisen menneisyyden käsittelyä ja sen vaikutusta Saksan historia- ja muistamisen kulttuuriin tutkineen sosiaalitiiteilijän Aleida Assmannin mukaan niin sanotusta ”ei koskaan enää” -teesistä on tullut Saksan ns. Auschwitz-pedagogiikan moraalinen imperatiivi²⁵⁵. Tällä hän tarkoittaa sitä, että menneisyyden vääryyksiä on opetettava tuleville sukupolville ja pidettävä kansallisessa tietoisuudessa, jotteivät ne pääse toistumaan. Nyt tähän poliittiseen kasvatukseen haluttiin parlamentin enemmistön keskuudessa liittää myös DDR-menneisyys.

Näitä opetuksellisia tehtäviä oli erityisesti negatiivisella uhrien muistamisella. Assmann katsoo, että Saksassa on siirrytty toisen maailmansodan jälkeen niin sanottuun jälkisankarilliseen muistamisen kulttuuriin, jossa aseeton uhri asetetaan ensimmäistä kertaa etusijalle muistamisessa²⁵⁶. Negatiivinen muistaminen on kuitenkin käännettävissä positiivisiksi tulevaisuuteen osoittaviksi arvoiksi, kuten ihmisoikeuksien vahvistamiseksi.²⁵⁷ Parlamentin keskusteluissa ensimmäisellä vaalikaudella CDU/CSU:n, FDP:n, SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen edustajat halusivat, että erityisesti muistomerkeillä opetetaan heidän oikeanlaisena pitämäänsä diktatuuristen

²⁵² DB 1993, 159. Sitzung, 13446; DB 1994, 205. Sitzung, 17724.

²⁵³ Ks. esim. DB 1991, 45. Sitzung, 3819; DB 1994, 12. Wahlperiode, 237. Sitzung, 29.6.1994, 20929.

²⁵⁴ Ks. esim. DB 1991 45. Sitzung, 3821; DB 1992, 82. Sitzung, 6731; DB 1992, 120. Sitzung, 10170;

²⁵⁵ Assmann 2006, 275.

²⁵⁶ Myös Saarinen on todennut, että ennen Saksassakin muistettiin ihmisiä heidän ansioistaan jossain asiassa (*commitment to*), kun nykyään muistetaan ihmisiä jonkun uhreina (*victims of*). Saarinen 2009, 98.

²⁵⁷ Assmann 2006, 277–279.

menneisyyksien ymmärrystä ja muistamista²⁵⁸. Myös PDS:n Diermar Keller oli tästä yhtä mieltä enemmistön kanssa²⁵⁹.

Toinen komissio hahmotteli niin sanotun kokonaiskonseptin liittovaltion muistomerkkipolitiikalle. Beattien mukaan toisen komission raporttiin kirjattiin vaatimus internointileirien urien muistamisesta keskitysleireillä. Raportti ei Beattien mukaan tehnyt eroa natsi-menneisyyden ja DDR-menneisyyden välillä, vaan kokonaiskonseptiin kuului vaatimus kahden diktatuurin menneisyyden muistamisesta.²⁶⁰ Myös ensimmäisen vaalikauden muistomerkkikeskustelujen kohteena olleesta liittovaltion keskusmuistomerkistä, *Neue Wache*:sta Berliinissä, tuli lopulta muistomerkki sodan ja terrorin uhreille hallituskoalition näkemysten mukaisesti, eli sen uhrinäkemys kattoi myös DDR-diktatuurin uhrit²⁶¹. Liittopäivillä toiseen komissioon liittyvissä debateissa ei keskusteltu muistomerkkien yksityiskohdista, vaan yleisesti muistamisen tärkeydestä saksalaisille.

Menneisyyden muistamiseen liittyi myös ensimmäisen tutkimuskomission myötä keskusteluun ilmestynyt uusi käsite ”antitotalitaarinen konsensus²⁶²” (*antitotalitärer Konsens*). Jo ensimmäistä komissiota perustettaessa oli nähtävissä, että DDR-menneisyydestä oli parlamentissa tarve tehdä jonkinlainen konsensustulkinta, jonka mahdollisimman moni saksalainen voisi hyväksyä. Tällaiseksi yhdistäväksi käsitteeksi muotoiltiin ensimmäisen komission myötä antitotalitaarinen konsensus, joka kirjattiin myös komission raporttiin. Komissioissa mukana ollut historioitsija Bernd Faulenbach 1994/2000 on todennut, että komissiossa vaadittiin antitotalitaarista konsensusta, joka ei kuitenkaan hänen mukaansa tarkoittanut jonkun erityisen totalitarismiteorian nostamista

²⁵⁸ Ks. esim. DB 1992, 120. Sitzung, 10168; DB 1994, 205. Sitzung, 17723. DB 1994, 234. Sitzung, 20443–20444.

²⁵⁹ Ks. esim. DB 1992, 120. Sitzung, 10170.

²⁶⁰ Beattie 2008, 217–218.

²⁶¹ Saarinen 2009, 97–98. Kohlin hallitus päätti ottaa Itä-Berliinissä sijaitsevan muistomerkkin *Neue Wache*:n uuteen käyttöön muistomerkkinä molempien sotien, tyrannian, rotuvainon, vastarinnan, maastakarkoittamisen, jaon ja terrorismin uhreille. Eli siis samalla muistomerkillä muistettiin kaikkia mahdollisia uhreja, joista osa oli vääryyksien tekijöitä. Nolanin mukaan oikeisto hyväksyi tämän, mutta vasemmisto on suhtautunut ristiriitaisesti tai kriittisesti. Erityisesti juutalaiset ovat torjuneet ajatuksen tällaisesta uhrien ja tekijöiden muistamisesta yhdessä. Tämän vastustuksen vuoksi päätettiin rakentaa vielä oma muistomerkki Euroopan murhatuille juutalaisille Berliiniin. Nolan 2001, 125.

²⁶² Aikalaissanakirja määrittelee konsensuksen yhteisymmärrykseksi, joka tarkoittaa politiikassa poliittis-sosiaalisen yhteisön yhteisymmärrystä arvojärjestelmästä, uskonnollisesta katsomuksesta, laajasta solidaarisuuden tunteesta tai poliittisista perusvakaumuksista. Brockhaus Enzyklopädie, Band 12, 283.

valtiodoktriiniksi. Faulenbachin mukaan antitotalitaarinen konsensus tarkoitti positiivista ihmis- ja kansalaisoikeuksien tunnustamista, vallanjakoa ja oikeusvaltiota.²⁶³

Parlamentin keskusteluun käsite ilmestyi ensimmäisen komission raportin käsittelyssä vuonna 1994. CDU/CSU:n, FDP:n, SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen edustajat alkoivat puhua ensimmäisessä tutkimuskomissiossa saavutetusta antitotalitaarisesta konsensuksesta, jota pidettiin komission työn tärkeimpänä tuloksena²⁶⁴. Esimerkiksi länsisaksalainen Dirk Hansen (FDP) totesi ensimmäisen komission loppuraportista keskusteltaessa:

Das wesentlichste Resultat aller Anstrengungen der Enquete-Kommission liegt für mich im Erreichen eines „immateriellen“ Wertes, im antitotalitären Konsens von Fraktionen und Gruppen im deutschen Parlament. Er setzt das Maß allen staatlichen Tuns und politischen Willens im demokratisch-liberalen Rechtsstaat.²⁶⁵

Antitotalitaarinen konsensus siis Hansenin sanoin ”asettaa mitan kaikelle valtiolliselle toiminnalle ja poliittiselle tahdolle demokraattis-liberaalissa oikeusvaltiossa”. Vuoden 1995 keskustelussa toisen komission perustamisesta Rainer Eppelmann (CDU/CSU) totesi, että antitotalitaarinen konsensus tarkoitti historiallisesti perusteltua SED-diktatuurin tuomitsemista²⁶⁶. Totalitarismin ja diktatuurin vastakohtana voidaan pitää demokratiaa, jota Liittotasavallan ajateltiin edustavan. Antitotalitaarinen konsensus tarkoittikin näissä puheenvuoroissa demokratian puolustamista erityisesti siinä liberaalissa muodossa, jota Saksan liittotasavalta edusti.

Totalitarismin käsitteen ympärillä käytyä keskustelua parlamentissa leimasi voimakas Saksan historian totalitaarisina pidettyjen järjestelmien, DDR:n ja kolmannen valtakunnan, vastakkainasettelu demokraattisena pidettyyn Saksan liittotasavaltaan ja nyt myös yhdistyneeseen Saksaan. Tälle rinnakkainen vertailu oli myös oikeusvaltion vastakohtana ja epäoikeudenmukaisena valtiona pidetyn DDR:n vastakkainasettelu Liittotasavallan edustamaan oikeusvaltioon. Huomionarvoista näissä vastakkainasetteluissa on myös lyhyt historiallinen perspektiivi, joka ei ulottunut

²⁶³ Faulenbach 1994/2000, 31.

²⁶⁴ DB 1994, 234. Sitzung, 20439, 20452, 20455, 20463.

²⁶⁵ DB 1994, 234. Sitzung, 20444. ”Minulle Enquete-komission ponnistelujen tärkein tulos on ”immateriaalisen” arvon, Saksan parlamentin puolueiden ja ryhmien antitotalitaarisen konsensuksen, saavuttamisessa. Se asettaa mitan kaikelle valtiolliselle toiminnalle ja poliittiselle tahdolle demokraattis-liberaalissa oikeusvaltiossa.”

²⁶⁶ DB 1995, 44. Sitzung, 3527.

keskusleluissa toista maailmansotaa pidemmälle. Esimerkiksi Andrew Beattie on tulkinnut nämä vastakkainasettelut Saksan liittotasavallan historiallisen ylemmyyden todisteluksi ja sen irrottamiseksi Saksan diktatuurisista menneisyyksistä²⁶⁷. Schraten on puolestaan pitänyt tätä vastakkainasettelua diskurssin tuloksena. Hän on tulkinnut, että DDR:n ja kansallissosialismin rinnastuksesta tuli kollektiivisesti pätevä rinnastus antitotalitaarisen konsensuksen muodossa, koska siitä ei enää keskusteltu toisella vaalikaudella²⁶⁸. Myös orientalismin teorian avulla DDR:n kuvaamista mm. elokuvissa ja kirjallisuudessa tarkastelleen Paul Cooken mukaan DDR oli Saksan liittotasavallan ”toinen”, jonka kautta Länsi-Saksa etäännytti itsensä diktatuurin perinnöstä ja korosti ylemmyyttään demokraattisena Saksana.²⁶⁹

Tämä pitää varmasti osittain paikkansa, mutta parlamentin keskustelujen perusteella vastakkainasetteluissa ja antitotalitaarisen konsensuksen korostamisessa oli kuitenkin kyse myös todellisesta huolesta demokratian tulevaisuudesta, eikä ainoastaan historiallisen ylemmyyden korostamisesta. Syynä tähän huoleen saattoi olla se, että suuri osa itäsaksalaisista oli tyytymättömiä siihen, miten demokratia yhdistyneessä Saksassa toimi. Toisaalta vielä 1990-luvun lopullakin suuri osa itäsaksalaisista piti sosialismia hyvänä ideana, joka vain toteutettiin huonosti.²⁷⁰ Osa poliitikoista näytti tulkitsevan tämän DDR:n ihannoimiseksi.

Antitotalitaarinen konsensus yhdisti parlamentin muut puolueet yhteisymmärrykseen, josta sosialistit suljettiin ulkopuolelle. Nämä puolueet nimittäin korostivat antitotalitaarista konsensusta demokraattisten puolueiden saavutuksena. Tämä määritelmä demokraattisista puolueista sulki PDS:n ulkopuolelleen ei-demokraattisena puolueena, sillä perusteella, ettei se tunnustanut DDR:ää diktatuuriksi ja totalitaariseksi valtioksi.²⁷¹ PDS määriteltiin siis demokratian vastaiseksi, vaikka sen puolueohjelma ja organisaatio olivat demokraattiset. Kuitenkin myös PDS:n edustajista ainakin Dietmar Keller halusi mukaan tähän antitotalitaariseen konsensukseen²⁷². Vuoden 1994 keskustelussa ensimmäisen komission loppuraportista esimerkiksi kristillisdemokraatti

²⁶⁷ Beattie 2008, 232–236.

²⁶⁸ Schraten 2006, 122, 125.

²⁶⁹ Cooke 2005, 28, 41.

²⁷⁰ Ks. esim. Ekman 2001, 283, 285.

²⁷¹ Ks. esim. DB 1994, 234. Sitzung, 20460; DB1995, 44. Sitzung, 3539.

²⁷² DB 1994, 234. Sitzung, 20448.

Hartmut Koschyk²⁷³ vaati, etteivät muut puolueet saa tehdä SED:n seuraajapuoluetta PDS:ää hovikelpoiseksi suostumalla sen kanssa yhteistyöhön tai koalitioon²⁷⁴. Koschyk siten määritteli, että antitotalitaariseen konsensukseen kuului PDS:n vastustaminen.

Vuonna 1998 toisen komission loppuraportista käydyssä keskustelussa kristillisdemokraattien edustajat, erityisesti Lengsfeld, Eppelmann ja Koschyk, kritisoivat SPD:tä ja Liittouma 90/Vihreät -puoluetta koalitiosta PDS:n kanssa²⁷⁵. Eppelmann vertasi koalitiota PDS:n ja SPD:n välillä SED:n muodostamiseen Neuvostoliiton miehitysalueella kommunistisen puolueen ja itäisen SPD:n pakkoyhdistämisellä vuonna 1946²⁷⁶. Hän määritteli puolueiden yhdistämisen käsitteellä ”kädenpuristus”. Hän argumentoi, että silloinen kädenpuristus oli pakkokädenpuristus, mutta nyt SPD teki saman vapaaehtoisesti.²⁷⁷ SPD:n edustajat pitivät kristillisdemokraattien kritiikkiä vaalitaistelun käymisenä historian avulla²⁷⁸. Jürgen Schraten katsoo, että kristillisdemokraatit syyttivät SPD:tä ja Liittouma 90/Vihreitä antitotalitaarisen konsensuksen pettämisestä, koska he tekivät yhteistyötä PDS:n kanssa²⁷⁹. Antitotalitaarista konsensusta voitiin parlamentissa siten käyttää myös päivänpoliittisissa kiistoissa vastustajien politiikan kritisoimiseen. Myös analogia, jolla Eppelmann rinnasti SPD:n ja PDS:n koalition SED:n muodostamiseen, on historian hyödyntämistä vastustajien poliittisen uskottavuuden kyseenalaistamiseen.

²⁷³ DB Web-Archiv. Hartmut Koschyk (s. 1959) on länsisaksalainen toimitusjohtaja ja CDU:n poliitikko (vuodesta 1978). Hän on ollut jäsenenä vuodesta 1989 *Paneuropa-Union Deutschland*:n johtokunnassa. Oli puheenjohtajana ensimmäisen komission DDR:stä karkotettuja ja pakolaisia tarkastelevassa ryhmässä ja toisen komission sisäasioiden valiokunnassa.

²⁷⁴ DB 1994 234. Sitzung, 20455. Ks. myös 1998 240. Sitzung, 22119.

²⁷⁵ DB 1998, 240. Sitzung, 22106–22107, 22119, 22125. PDS:n kannatus itäisissä osavaltioissa ja paikallistasolla oli niin korkea, että joissain tapauksissa muiden puolueiden oli muodostettava koalitio joko PDS:ää vastaan tai sen kanssa. Esimerkiksi vuosina 1994–2002 PDS oli mukana SPD:n vähemmistökoalitiossa Saksi-Anhaltin osavaltion parlamentissa. Glaessner 2005, 121. Puolueiden kannatuksesta osavaltioissa ks. LIITE 3.

²⁷⁶ Neuvostoliiton miehitysvyöhykkeellä oli saanut 10.6.1945 lähtien perustaa vapaasti antifasistisia demokraattisia puolueita ja ammattiliittoja. Kommunistien vaalitappiot naapurimaissa ja liittoutuneiden lisääntynyt vastustus Neuvostoliiton vaatimia sotakorvauksia vastaan muutti sen strategiaa Itä-Saksan miehitysalueella, jolloin itäinen miehitysalue liitettiin tiukemmin Neuvostoliittoon. Neuvostoliiton sotilashallinto eliminoi kommunistisen puolueen (*Kommunistische Partei Deutschlands*, KPD) päävastustajan Sosiaalidemokraattisen puolueen (SPD) pakottamalla sen ja KPD:n yhdistymään ja muodostamaan SED-puolueen huhtikuussa 1946. SED muutettiin vuoden 1948 aikana keskusjohtoiseksi, hierarkkiseksi ja kurinalaiseksi marxistis-leninistiseksi puolueeksi ja puhdistuksissa eliminoitiin sellaiset jäsenet, jotka eivät olleet uskollisia Neuvostoliitolle. Richter 1994, 95–96.

²⁷⁷ DB 1998, 240. Sitzung, 22119.

²⁷⁸ Ks. esim. DB 1998, 240. Sitzung, 22121.

²⁷⁹ Schraten 2006, 117.

Vuoden 1995 keskustelusta alkaen korostettiin tarvetta vaalia ja uusintaa antitotalitaarista konsensusta²⁸⁰. Esimerkiksi Hartmut Koschykin (CDU/CSU) mukaan PDS:n suosio uusissa osavaltioissa osoitti, ettei antitotalitaarinen konsensus ollut riittävästi juurtunut itäsaksalaisten keskuuteen, eivätkä itäsaksalaiset olleet riittävästi sisäistäneet DDR:n rikollista luonnetta diktatuurina ja pakkoherruutena²⁸¹. Heillä ei siis ollut oikeanlaista, erityisesti länsisaksalaisten poliitikkojen näkemysten mukaista mielipidettä DDR:stä. Myös toisen komission ehdottamaa säätiötä perusteltiin hallituskoalition, SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen puheenvuoroissa näillä demokratian, vapaan yhteiskunnan ja oikeusvaltion lujittamisen sekä antitotalitarismin säilyttämisen ja vahvistamisen argumenteilla²⁸².

Antitotalitarismi oli myös väline opettaa oikeanlaista suhtautumista menneisyyteen. Se kiteytti diktatuuristen menneisyyksien opetuksen yhdistyneelle Saksalle. Parlamentin keskusteluissa tämä vaatimus tiivistyi poliitikkojen puheenvuoroissa demokraattisen muistamisen kulttuurin käsitteeseen (*demokratische Erinnerungskultur*)²⁸³. Esimerkiksi länsisaksalainen Sigfried Vergin (SPD) totesi vuoden 1998 komission loppuraporttia käsittelevässä keskustelussa:

In der Auseinandersetzung mit dieser doppelten Diktaturerfahrung können wir unseren Blick und unserer Bewußtsein für Freiheit, Recht und Demokratie schärfen. Das ist der Kern des antitotalitären Konsenses und der demokratischen Erinnerungskultur in Deutschland.²⁸⁴

Vergin myös määritteli, että muistomerkit sekä kansallissosialistisen diktatuurin että SED-diktatuurin vääryyksien paikoilla oli osa tätä demokraattista muistamisen kulttuuria²⁸⁵.

Antitotalitarismi ei ollut Saksan liittotasavallan poliittisessa kielenkäytössä uusi käsite, joka syntyi DDR-menneisyyttä tutkivan komission myötä. Antitotalitarismi oli kuulunut toisesta maailmansodasta asti Saksan liittotasavallan poliittiseen kulttuuriin.

²⁸⁰ DB, 1995, 44. Sitzung, 3527, 3529, 3538.

²⁸¹ DB 1995, 44. Sitzung, 3538.

²⁸² DB 1997, 13. Wahlperiode, 203. Sitzung, 13.11.1997, 18398–18399, 18401; DB 1998, 227. Sitzung, 20876, 20879, 20882.

²⁸³ DB 1998, 227. Sitzung, 20878; DB 1998 240. Sitzung, 22111.

²⁸⁴ DB 1998, 240. Sitzung, 22111. ”Tähän kaksinkertaiseen diktatuurikokemukseen paneutumalla voimme terävöittää katsettamme ja tietoisuuttamme vapaudesta, oikeudesta ja demokratiasta. Se on antitotalitaarisen konsensuksen ja Saksan demokraattisen muistamisen kulttuurin ydin.”

²⁸⁵ DB 1998, 240. Sitzung, 22111.

Kansallissosialistista menneisyyttä Saksan liittopäivien debateissa tutkinut sosiaalitieteilijä Helmut Dubiel on todennut, että antitotalitarismi on Liittotasavallassa retorisiin kamppailutarkoituksiin muotoiltu käsite. Se täytti identiteettihjön, jonka kansallissosialismi oli jättänyt saksalaisten tietoisuuteen ja oli menestyksekkään identiteetti muiden ideologisten projektien joukossa. Antitotalitarismi korvasi kansallissosialismin myötä mahdottomaksi tulleen kansallisen omanarvon tunteen.²⁸⁶ Myös Seppo Hentilä on todennut, että vapaan maailman puolustaminen totalitarismia vastaan juurtui kylmän sodan perintönä Saksan liittotasavallan oikeus- ja yhteiskuntajärjestykseen ja vallitsevaan historiankäsitykseen²⁸⁷. Parlamentin keskusteluista voidaan päätellä, että poliitikkojen enemmistö halusi antitotalitarismin osaksi myös jälleenyhdistyneen Saksan poliittista ja historiakulttuuria.

Kun muistetaan, että komissioiden kyvyttömyyttä saavuttaa konsensus on pidetty osoituksena niiden epäonnistumisesta, voidaan tulkita, että antitotalitaarinen konsensus oli myös poliitikkojen pyrkimys osoittaa julkisuuteen yksimielisyyttä edes jossain kysymyksessä. Tulevaisuuteen suuntautuva antitotalitaarinen konsensus siis korvasi yhteisymmärryksen puuttumisen menneisyyden tulkinnassa. Konsensuksen käsitteen merkityksen muotoutumisen kannalta on myös olennaista, ettei tähän konsensukseen haluttu mukaan kaikkia puolueita, kun PDS tietoisesti suljettiin ulkopuolelle. Tämä osoittaa, etteivät muut puolueet, erityisesti kristillisdemokraatit, halunneet hyväksyä PDS:ää tasavertaiseksi poliittiseksi toimijaksi jälleenyhdistyneen Saksan demokratian rakentamisessa. Miina Virmasalo on tutkinut pro gradu -työssään konsensuksen käsitteen merkitystä Saksan poliittisessa kulttuurissa 1990- ja 2000-luvulla ydinenergiasta luopumisesta käytyjen keskustelujen kontekstissa. Hänen mukaansa konsensus oli yksi näiden keskustelujen ja samalla Saksan poliittisen kulttuurin keskeisistä käsitteistä. Hän on todennut, että konsensuksen käsitteen merkitykseen ja keskeisyyteen vaikutti Saksan federalistinen valtiomuoto, joka edellytti laajan konsensuksen tavoittelua vallan jakautuessa liittovaltion ja osavaltioiden välille.²⁸⁸ Tämä näkyi myös omassa tutkimuksessani, sillä erityisesti kristillisdemokraatit pyrkivät antitotalitaarisella konsensuksella sulkemaan idän osavaltioissa menestyneen PDS:n

²⁸⁶ Dubiel 1999, 280–281.

²⁸⁷ Hentilä 1994, 40–41. Liittotasavallan perustuslain mukaan ns. vapaa demokraattinen perusjärjestys on liittotasavallan perustuslaillisen järjestyksen perusta. Glaessner 2005, 26.

²⁸⁸ Virmasalo 2010, 8, 10.

ulos konsensusorientoituneesta poliittisesta toiminnasta kieltäytymällä yhteistyöstä sen kanssa ja vaatimalla samaa myös muilta puolueilta.

Virmasalo on myös havainnut muutoksia toisaalta konsensuksen käsitteen merkityksessä siirryttäessä 1990-luvulta 2000-luvulle ja toisaalta eri puolueiden tavassa määritellä käsite. Vuosina 1994–1998 konsensukselle muodostui hänen mukaansa poliittista, taloudellista ja yhteiskunnallista vakautta tuova merkitys.²⁸⁹ Ajanjaksolla 1994–1998 konsensuksen merkitys myös tässä tutkimuksessa käsitellyissä keskusteluissa korostui. Tutkimissani keskusteluissa konsensus tarkoitti erityisesti yhteisymmärrystä yhteiskunnan perusarvoista ja demokraattisen poliittisen järjestelmän tärkeydestä.

Puhe antitotalitaarisesta konsensuksesta CDU/CSU:n, FDP:n, SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen välillä voi myös tarkoittaa, että kristillisdemokraattiset ja liberaalit poliitikot saivat läpi vaatimuksensa Saksan historian totalitaaristen järjestelmien vertailusta. Toisaalta antitotalitaarisen konsensuksen hyväksyminen ei tarkoittanut välttämättä DDR:n hyväksymistä totalitaariseksi tai DDR:n ja kansallissosialistisen Saksan vertailun hyväksymistä. Tästä on osoituksena se, että PDS:n edustaja Dietmar Keller hyväksyi antitotalitaarisen konsensuksen. Konsensuksen käsitteen keskeisestä asemasta Saksan poliittisessa kulttuurissa kertoo, että myös PDS:n edustajia halusi mukaan tähän laajaan yhteisymmärrykseen menneisyyden merkityksestä yhdistyneelle Saksalle. Historiallisesti keskeinen käsite Saksan poliittisessa kulttuurissa on myös yhtenäisyys, joka oli toteutunut valtiollisessa merkityksessä Saksojen yhdistyttyä. Tähänkin teemaan liittyi parlamentissa historiapoliittisia tavoitteita.

²⁸⁹ Virmasalo 2010, 96.

5. Yhtenäisyys – Saksan historian ikuisuuskysymys?

5.1 Kiistely Saksan liittotasavallan DDR-politiikasta

Keskeinen käsite Saksan parlamentin keskusteluissa DDR-menneisyydestä oli myös ”yhtenäisyys” (*Einheit*). Käsite tarkoitti parlamentin keskusteluissa sekä valtiollista yhtenäisyyttä että kansallista yhteenkuuluvuuden tunnetta itä- ja länsisaksalaisten välillä²⁹⁰. Käsitteellä ”yhtenäisyys” on Saksan kontekstissa ainutlaatuinen merkitys, sillä Saksa on ollut historiallisesti hajanainen valtio. Saksan aiemmat yhtenäisyyden ajat olivat Saksan keisarikunnan aika (1871–1918), Weimarin tasavallan aika (1919–1933) ja Hitlerin Saksan aika (1933–1945). Kaikki Saksan aiemmat yhtenäisyyden jaksot olivat kuitenkin päättyneet epäonnistumiseen. Yhtenäisyyden käsite onkin ollut jo Saksan valtiollisesta yhdistymisestä 1800-luvulla lähtien poliittisessa ja sosiaalisessa kielenkäytössä sekä tulevaisuudenodotuksissa lähes synonyymi järjestykselle, harmonialle, oikeudenmukaisuudelle ja onnelle.²⁹¹ Myös tutkimissani liittopäivien keskusteluissa yhtenäisyys nähtiin useimmiten positiivisena ja tavoiteltavana tilana. Yhtenäisyyden tärkeydestä saksalaisille kertoo se, että käsitteeseen liittyi myös historiapolitiittisia kiistoja menneisyyden tulkinnasta.

Tutkimissani ensimmäisen vaalikauden parlamentin keskusteluissa yhtenäisyyden teemaan liittyi myös keskustelu Länsi-Saksan DDR-politiikasta. Saksan liittotasavallassa Saksojen yhtenäisyys oli ollut perustuslakiin kirjattu tavoite²⁹². Liittotasavallan hallitusten politiikan tavoitteena oli ollut edistää Saksojen yhdistymistä ja pitää yllä kansallista yhteenkuuluvuuden tunnetta²⁹³. Berliinin muurin rakentamisesta vuonna 1961 eteenpäin Länsi-Saksan johtajien oli käytännössä pakko pitää DDR:n SED-hallintoa neuvottelukumppaninaan pyrkimyksissään pitää yllä saksalaisten yhteenkuuluvuutta ja parantaa itäsaksalaisten elinolosuhteita. Näin olivat tehneet sekä sosiaalidemokraattien ja liberaalien hallitukset 1970-luvulla että kristillisdemokraattien

²⁹⁰ Parlamentissa ei kuitenkaan puhuttu kansallisesta yhteenkuuluvuuden tunteesta nationalismin merkityksessä. Käsite ”nationalismi” on Kurt Sontheimerin mukaan Saksassa historiallisesti kuormittunut kansallissosialismin ja toisen maailmansodan vuoksi. Saksojen yhdistyminen ei tuonut uutta nationalismin aaltoa. Sontheimer 1999, 220, 228.

²⁹¹ Blasius, Gall 1975, 151.

²⁹² Ks. Saksan liittotasavallan perustuslaki 23.5.1949, johdanto. DokumentArchiv.

²⁹³ Käytän tästä lähtien tästä politiikasta saksaksi käytettävää termiä Saksa-politiikka (*Deutschlandpolitik*).

ja liberaalien hallinto liittokansleri Helmut Kohlin johdolla vuodesta 1982. Yleisen käsityksen mukaan sosialismin romahdusta ja Saksojen yhdistymistä ei osannut ennustaa kukaan. Länsi-Saksan suuret puolueet olivatkin olleet huonosti valmistautuneita 1980-luvun lopussa lisääntyneisiin SED-hallinnon vastaisiin oppositioliikkeisiin. Länsisaksalaiset poliitikot olivat tottumuksesta pitäneet mieluummin yhteyttä DDR:n vallanpitäjiin kuin demokratiaa ja kansalaisyhteisyyttä vaativiin toisinajattelijoihin.²⁹⁴

McAdamsin mukaan erityisesti itäsaksalaiset toisinajattelijat eri puolueissa olisivat halunneet tarkastella ensimmäisessä tutkimuskomissiossa kriittisesti Saksa-politiikkaa ja Länsi-Saksan johtajien suhteita SED-vallanpitäjiin. McAdamsin mukaan länsisaksalaiset poliitikot kuitenkin laskelmoivat, että Saksa-politiikan kriittisellä tarkastelulla olisi saattanut olla vahingollisia vaikutuksia Saksan jaon aikana hallitusvastuussa olleiden sosiaalidemokraattien, kristillisdemokraattien ja liberaalien vaalitulokseen komission raportin valmistumisvuonna 1994 pidetyissä vaaleissa. Länsisaksalaiset poliitikot pystyivätkin enemmistöllään estämään Saksa-politiikan kriittisen tarkastelun tutkimuskomissiossa.²⁹⁵

Länsisaksalaisten edustajien konsensus Saksa-politiikan rajoittuneesta kuvaamisesta komissiossa ei kuitenkaan estänyt niitä kiistelemästä parlamentissa siitä, kenen politiikka oli parhaiten edistänyt yhdistymistä. Sekä kristillisdemokraatit että sosiaalidemokraatit halusivat todistella juuri oman puolueensa politiikan olleen merkittävin tekijä Saksan yhdistymisen takana, tai ainakin ettei oma politiikka ollut pitkittänyt DDR:n ja SED-hallinnon elinaikaa.

Vuonna 1992 komission perustamisesta käyty keskustelu alkoi kahden liittokanslerin eli sosiaalidemokraatti Willy Brandtin (kanslerina 1969–1974) ja kristillisdemokraatti Helmut Kohlin sananvaihdon puoleiden Saksa-politiikasta. Willy Brandt puolusti puheenvuorossaan oman puolueensa johdolla tehtyä liennytpolitiikkaa. Hän argumentoi, että kahden valtion olemassaolo oli realiteetti, joka kaikkien puolueiden oli politiikassaan otettava huomioon. Hän totesi, että hänen puolueensa Saksa-politiikka lomittui läntiseen liennytpolitiikkaan, jonka ansiota osaltaan oli, että kommunismi

²⁹⁴ Glaessner 2005, 50, 52; Hentilä 1992, 8; McAdams 2001, 101–103.

²⁹⁵ McAdams 2001, 101–105.

voitettiin. Hän nosti epäsuorasti esille DDR:n pääsihteerin Eric Honeckerin vierailun Liittotasavaltaan Kohlin hallituskaudella vuonna 1987²⁹⁶. Hän ei puheessaan kritisoinut tätä vierailua ja jopa totesi, että oli itsekin vierailun kannalla. Kristillisdemokraateille Honeckerin vierailu oli kiusallinen, poliittisen tilanteen sanelema pakko, ja Helmut Kohl ottikin puheenvuoron vain vastatakseen Brandtille. Kohl argumentoi, että vierailun myötä Berliinin muurista tuli avoimempi, mitä hän piti tärkeänä edellytyksenä sen murtumiselle pari vuotta myöhemmin.²⁹⁷ Myös länsisaksalainen CDU/CSU-puolueyhjhmän puheenjohtaja Wolfgang Schäuble tuli liittokanslerin tueksi puolustamaan puolueensa politiikkaa:

Die Politik der Bundesregierung, für die ich von 1984 bis 1989 als für die deutsch-deutschen Beziehungen zuständiger Chef des Kanzleramtes Verantwortung tragen durfte, war, die Folgen der Teilung zu lindern, Verbindungen im geteilten Deutschland aufrecht zu erhalten, möglichst viele Begegnungen zwischen Menschen aus beiden Teilen Deutschlands zu ermöglichen. Das konnte nur in Zusammenarbeit mit denen erreicht werden, die für die Menschen in der damaligen DDR Verantwortung trugen, und das bleibt meines Erachtens auch aus heutiger Sicht im Ziel wie in der Methode richtig.²⁹⁸

Sekä SPD:n että CDU/CSU:n puheenvuoroissa harjoitettu Saksa-politiikka, jossa tavoitteena oli parantaa suhteita DDR:n johtoon, perusteltiin siis poliittisen tilanteen sanelemana pakkona. Poliittikan argumentoititiin viime kädessä edistäneen yhdistymistä.

McAdamsin mukaan 1980-luvulla kaikkien puolueiden edustajat tuntuivat lähes välttelevän vastakkainasettelua DDR:n hallinnon kanssa. Hänen mukaansa sosiaalidemokraatit ja vihreät olivat valmiimpia menemään pidemmälle suhteissa SED:iin. SPD jopa 1980-luvun puolivälissä avoimesti ehdotti virallista Saksojen välistä keskustelua turvallisuuskysymyksistä sekä SPD:n ja SED:n yhteisistä arvoista.²⁹⁹ Kristillisdemokraatit käyttivät tätä neuvottelua ja sen tuloksena syntynyttä asiakirjaa eli

²⁹⁶ DB 1992, 82. Sitzung, 6716. Liittokansleri Helmut Kohl otti vuonna 1987 Honeckerin vastaan Bonnissa valtionpäämiehen vierailun protokollan mukaan, vaikka kyse ei ollut varsinaisesta ulkovallan valtiopäämiehen vierailusta, sillä Saksan liittotasavalta ei ollut tunnustanut DDR:ää valtiona. Karjalainen 1993, 130.

²⁹⁷ DB 1992, 82. Sitzung, 6719.

²⁹⁸ DB 1992, 82. Sitzung, 6727. ”Liittohallituksen politiikan, josta minäkin sain kantaa vastuuta, kun olin vuodesta 1984 vuoteen 1989 Saksojen välisistä suhteista vastaava johtaja liittokanslerin virastossa, tavoitteena oli vähentää jaon seurauksia, pitää yllä suhteita jaetussa Saksassa, mahdollistaa mahdollisimman paljon kohtaamisia molemmista osista Saksaa tulevien ihmisten kanssa. Se oli mahdollista vain yhteistyössä niiden kanssa, jotka olivat vastuussa ihmisistä DDR:ssä siihen aikaan, ja se on edelleen mielestäni myös tämän päivän näkökulmasta sekä tavoitteiltaan että metodeiltaan oikein.”

²⁹⁹ McAdams 2001, 102–103.

ns. ideologiapaperia toistuvasti parlamentissa sosiaalidemokraattien kritisoimiseen³⁰⁰. Kristillisdemokraatit nostivat puheenvuoroissaan esille myös muita sosiaalidemokraattipoliitikoiden toimia, joita he pitivät osoituksena SPD:n luopumisesta yhtenäisyyden tavoittelusta. Tällaisia olivat erityisesti kysymykset SPD:n kannattamasta DDR-kansalaisuuden sekä DDR:n ja Liittotasavallan välisen rajan tunnustamisesta.³⁰¹ Esimerkiksi Wolfgang Schäuble vihjasi, että sosiaalidemokraattien sympatiat DDR:ää kohtaan voidaan tulkita niin, että he olivat vastustaneet yhtenäisyyttä³⁰².

Sosiaalidemokraatit pyrkivät puolustautumaan kristillisdemokraattien hyökkäyksiltä puolueen Saksa-politiikkaa vastaan kääntämällä huomiota pois puolueensa yhteyksistä SED:iin. Jürgen Schmude (SPD) vaati, että SED:n ja SPD:n välinen ideologia-asiakirja vuodelta 1987 on jälkeensä arvioituna yhtä oikeutettu kuin Honeckerin virallinen vastaanotto liittovaltioon samana vuonna.³⁰³ SPD:n edustajat eivät vuoden 1992 keskusteluissa kritisoineet kristillisdemokraattien politiikkaa. Sen sijaan he pyrkivät, kuten Schmude puheenvuorossaan, osoittamaan, että heidän toimensa olivat yhtä oikeutettuja kuin kristillisdemokraattien. Tätä perusteltiin sillä, ettei siihen aikaan kukaan voinut tietää tulevasta DDR:n romahduksesta ja Saksojen yhdistymisestä. Sosiaalidemokraattien keskeisenä teesinä kristillisdemokraattien kritiikin torjumiseksi oli, että Kohlin hallinto oli vuodesta 1982 jatkanut sosiaalidemokraattien ja liberaalien hallituksen liennytpolitiikkaa³⁰⁴. FDP oli ollut hallituskoalitiiossa sekä sosiaalidemokraattien että kristillisdemokraattien johtamissa hallituksissa. Vaikka liberaalit olivat keskustelujen aikaan hallituksessa kristillisdemokraattien kanssa, he eivät asettuneet kysymyksessä Saksa-politiikasta selkeästi kummankaan puolelle, sillä heillä oli myös oma politiikkansa puolustettavana.

Osa itäsaksalaisista poliitikoista vaati Liittotasavallan Saksa-politiikan ja liennytyksen kriittistä tarkastelua komissiossa. Esimerkiksi Liittouma 90/Vihreät -puolueen Gerd Poppe kritisoi erityisesti sitä, ettei Saksan liittotasavalta ollut yhteydessä

³⁰⁰ DB 1994, 234. Sitzung, 20453, 20462.

³⁰¹ DB 1992, 82. Sitzung, 6728, 6752; DB 1994, 234. Sitzung, 20458, 20464.

Helmut Schmidin (SPD) kanslerikaudella 1970-luvulla DDR:n pääsihteeri Eric Honecker oli esittänyt ns. Geran vaatimukset Saksojen suhteiden uudelleenjärjestelemiseksi. Vaatimuksiin kuului, että liittotasavalta tunnustaa DDR:n kansalaisuuden. Tästä käytiin jonkin verran keskustelua liittotasavallassa, mutta vaatimukset kilpistyivät seuraavan liittokanslerin Kohlin vastustukseen. Karjalainen 1993, 118.

³⁰² DB 1992, 82. Sitzung, 6731.

³⁰³ DB 1992, 82. Sitzung, 6750–6751.

³⁰⁴ Ks. esim. DB 1992, 82. Sitzung, 6725.

toisinajattelijoihin, vaan SED-vallanpitäjiin pyrkimyksissään parantaa DDR-kansalaisten oloja. Hän kritisoi länsisaksalaisten poliitikkojen tässäkin keskustelussa käyttämää ”kahden valtion teesiä” (*Zweistaatlichkeitthese*). Teesillä oli hänen mukaansa perusteltu Liittotasavallan yhteydenpitoa SED-vallanpitäjiin välttämättömyytenä, joka johtui kahden valtion olemassaolosta. Poppen kritiikki on suunnattu sekä CDU/CSU:n että SPD:n politiikka vastaan.³⁰⁵

Kysymys Saksa-politiikan arvioinnista aiheutti rakoilua myös suurten puolueiden länsisaksalaisten edustajien välillä. Esimerkiksi länsisaksalainen sosiaalidemokraatti Gert Weisskirchen³⁰⁶ liittyi itäsaksalaisten puolelle vaatimaan kriittistä Liittotasavallan politiikan tarkastelua. Hänkin kritisoi poliitikkoja siitä, että he olivat sulkeneet silmänsä ihmisten kärsimyksiltä pitääkseen yllä yhteyksiä DDR:n hallintoon. Hän myös kritisoi poliitikkojen omahyväistä esiintymistä yhtenäisyyden aikaansaajina.³⁰⁷ Sosiaalidemokraatit vaativat 1.3.1994 tekemässään ehdotuksessa, että myös Länsi-Saksan viranomaisten asiakirjoja olisi voitava käyttää komission työssä. He vaativat pääsyä erityisesti liittokanslerinviraston, liittovaltion Saksojen välisistä suhteista vastaavan ministeriön sekä ulkoministeriön salaisiin asiakirjoihin.³⁰⁸ Ehdotuksesta keskusteltiin liittopäivillä 14.4.1994 eli vain pari kuukautta ennen kuin komission oli jo määrä jättää raporttinsa. Keskustelussa SPD:n edustajat vaativat länsisaksalaisten viranomaisten ja puolueiden arkistojen avaamista ennen 30 vuoden salassapitoajan umpeutumista, jotta länsisaksalaisten poliitikkojen toimien vaikutusta DDR:n säilymiseen ja vakauttamiseen voitaisiin tutkia³⁰⁹. Hallituskoalition edustajat eivät kuitenkaan myöntyneet tähän.

McAdamsin mukaan komission raportin Saksa-politiikkaa koskevassa osassa näkyi poliittisen enemmistön eli erityisesti kristillisdemokraattien näkemys. Hänen mukaansa raportista saa kuvan, että kristillisdemokraattien ja liberaalien koalition politiikka 1980-luvulla oli ennalta määrännyt Saksojen yhdistymisen. Raportissa myös annettiin

³⁰⁵ DB 1992, 82. Sitzung, 6722.

³⁰⁶ DB Web-Archiv. Gert Weisskirchen (s. 1944) on länsisaksalainen ammattikorkeakoulun professori ja SPD:n poliitikko. Hän on ollut liittopäivillä vuodesta 1976 lähtien ja vaalikaudella 1994–1998 liittopäivien ulkoasianvaliokunnan jäsen.

³⁰⁷ DB 1992, 82. Sitzung, 6764.

³⁰⁸ DB, 12. Wahlperiode, Drucksache 12/6933, 1.3.1994, Arbeitsmöglichkeiten der Enquete-Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“.

³⁰⁹ DB 1994, 12. Wahlperiode, 219. Sitzung, 14.4.1994, 19017, 19043.

ymmärtää SPD:n hylänneen kansallisen ideaalin yhdistymisestä. SPD jätti raporttiin eriävän mielipiteen, jossa argumentoitiin, että hallituskoalitio oli vain jatkanut sosiaalidemokraattien hyväksi todettua politiikkaa. McAdams katsoo, että SPD oli eriävässä mielipiteessään halukkaampi myöntämään virheitään kuin CDU/CSU, mutta se kuitenkin varoi antamasta vastustajilleen aineistoa enempään kritiikkiin.³¹⁰ Parlamentin keskusteluissa poliitikot kuitenkin korostivat myös DDR:n vastarinnan roolia yhtenäisyyden mahdollistamisessa.

Nämä erimielisyydet komission raportissa heijastuivat myös parlamentissa raportista vuonna 1994 käytyyn keskusteluun. Erityisesti kristillisdemokraattien länsisaksalaiset edustajat pyrkivät nyt entistä näkyvämmiin ottamaan kunnian Saksan yhdistymisestä. Esimerkiksi länsisaksalainen Heiner Geißler³¹¹ totesi, ettei yhtenäisyys olisi ollut mahdollista ilman Itä-Saksan kansalaisia ja kansalaisyhteiskuntaa. Hän kuitenkin argumentoi, ettei yhdistyminen olisi myöskään ollut mahdollista, jos kristillisdemokraattisen unionin johto olisi luopunut tavoitteestaan Saksojen yhtenäisyydestä³¹². CDU/CSU:n puheenvuoroissa kaikki kristillisdemokraattien toimet pyrittiin esittämään ratkaisuina, jotka viime kädessä mahdollistivat yhtenäisyyden. Esimerkiksi Dorothee Wilms esitti kristillisdemokraattisen liittokansleri Konrad Adenauerin (kanslerina 1949–1963) kaudella tapahtuneen Liittotasavallan poliittisen ja henkisen suuntautumisen länteen tietoisena valintana, joka lopulta oli edellytyksenä yhdistymiselle³¹³. Adenauerin politiikasta on kiistelty mm. siksi, että hän oli torjunut Neuvostoliiton ehdotuksen Saksojen yhdistämisestä vuonna 1952 ja muutenkin tyytynyt politiikassaan läheisiin suhteisiin länteen³¹⁴. Wilms pyrkii ottamaan omalle puolueelleen kunnian myös Willy Brandtin johdolla solmituista ns. idänsopimuksista, joilla

³¹⁰ McAdams 2001, 106–108.

³¹¹ DB Web-Archiv. Heiner Geißler (s. 1930) on länsisaksalainen CDU:n poliitikko. Hän toimi vuosina 1977–1989 CDU:n pääsihteerinä ja vuosina 1982–1985 nuoris-, perhe- ja terveysministerinä. Vuodesta 1991 lähtien hän oli CDU/CSU-puolueryhmän varapuheenjohtaja.

³¹² DB 1994, 234. Sitzung, 20457–20458; ks. myös 20461.

³¹³ DB 1994, 234. Sitzung, 20461.

³¹⁴ Karjalainen 1993, 87–88. Ns. Stalinin nootissa Neuvostoliitto ehdotti vuonna 1952 jo kahdeksi valtioksi eronneiden Saksojen yhdistämistä, sillä ehdolla, että uusi yhdistynyt Saksa sitoutuu olemaan puolueeton. Nootti lupasi riippumattomuuden, omat sotavoimat ja miehityksen päättymisen. Liittokansleri Adenauer torjui ehdotuksen, mistä häntä on myöhemmin kritisoitu. Karjalainen 1993, 87–88.

normalisoitiin Saksan liittotasavallan suhteet DDR:ään ja muihin itäblokin maihin. Tämä kirvoitti vastalauseita sosiaalidemokraattien leirissä³¹⁵.

Sosiaalidemokraattien Hartmut Soell³¹⁶ vastasi Wilmsille, että historia ei ole oikeuttanut ainoastaan Adenauerin politiikkaa, vaan myös sosiaalidemokraattisten liittokanslerien Willy Brandtin ja Helmut Schmidtin (liittokanslerina 1974–1982) politiikan³¹⁷. Sosiaalidemokraattien edustajat kritisoivat CDU:ta siitä, että se yritti monopolisoida itselleen kaikki Saksa-politiikan saavutukset³¹⁸. Itäsaksalainen sosiaalidemokraatti Wolfgang Thierse myös argumentoi, että Brandtin idänpolitiikan ja liennytyksen konkreettiset teot olivat auttaneet itäsaksalaisia enemmän kuin CDU/CSU:n pitäytyminen 1950- ja 1960-lukujen retoriikassa yhtenäisyyden tavoittelusta³¹⁹. Sosiaalidemokraatit siten argumentoivat, että kristillisdemokraattien politiikassa yhtenäisyyden retoriikka oli ollut tärkeämpää kuin toiminta. Sosiaalidemokraatit kuitenkin vaikenivat ns. ideologiapaperista, jota oli varmasti myöhemmän kehityksen valossa vaikea enää perustella.

Myös liberaalit olivat vuoden 1994 vaalien lähestyessä heränneet puolustamaan omaa politiikkansa. Dirk Hansen argumentoi, että myös FDP oli pitänyt Saksojen yhdistymistä vuodesta 1945 lähtien Saksa-politiikkansa tavoitteena:

Ziel liberaler Politik in allen Besatzungszonen Deutschlands war seit 1945 die Wiederherstellung der gesamtdeutschen Staatlichkeit. Ungeachtet der spätestens ab 1950 eingeschränkten Handlungs- und Entscheidungsfreiheit der Liberalen in der SBZ/DDR hat die F.D.P. nach der selbstverschuldeten Niederlage des Deutschen Reiches die Überwindung der Spaltung als vorrangige Aufgabe betrachtet; dies war unlösbar verbunden mit der Überwindung der europäischen Teilung.³²⁰

³¹⁵ DB 1994, 234. Sitzung, 20462.

³¹⁶ Stadt Heidelberg. Hartmut Soell (s. 1939) on länsisaksalainen historianprofessori ja SPD:n poliitikko. Hän oli liittopäivien jäsen vuosina 1980–1994. Soell toimi ennen liittopäiville pääsyään SPD:n puolueyhmän avustajana liittokansleri Helmut Schmidtin alaisuudessa.

³¹⁷ DB 1994, 234. Sitzung, 20470.

³¹⁸ DB 1994, 234. Sitzung, 20462, 20466.

³¹⁹ DB 1994, 234. Sitzung, 20464.

³²⁰ DB 1994, 234. Sitzung, 20446. ”Liberaalien politiikan tavoite kaikilla Saksan miehitysalueilla oli vuodesta 1945 lähtien Saksan valtiollisen yhtenäisyyden palauttaminen. Huolimatta liberaalien viimeistään vuodesta 1950 lähtien kaventuneista toiminta- ja päätöksentekovapauksista Neuvostoliiton miehitysalueella/DDR:ssä, on F.D.P. kolmannen valtakunnan itse aiheutetusta tappiosta lähtien pitänyt jaon voittamista ensisijaisena tavoitteenaan; tämä oli erottamattomasti sidottu eurooppalaisen jaon voittamiseen.”

Myös Hansen vetosi sisäpoliittisiin ja kansainvälisiin reunaehtoihin joiden puitteissa puolueet joutuivat Saksa-politiikkaansa harjoittamaan³²¹.

Kaikkien kolmen suurimman puolueen edustajat siis pyrkivät suhteellisen samoilla argumenteilla vastaamaan niiden Saksa-politiikkaa kohtaan esitettyyn kritiikkiin. Kaikki argumentoivat pitäneensä yhdistymistä politiikkansa perimmäisenä tavoitteena, mutta ulkoa annetut olosuhteet estivät välillä yhtenäisyyden suoraviivaisen tavoittelun. Kaikki vetosivat siihen, että heidän toimensa edistivät viime kädessä niiden olosuhteiden syntyä, jossa SED-hallinto romahti ja Saksat yhdistyivät. Erityisesti kristillisdemokraatit pystyivät oikeuttamaan omaa politiikkaansa heidän hallituskaudellaan tapahtuneella jälleenyhdistymisellä. Sosiaalidemokraattien lyömäaseena keskustelussa oli erityisesti Eric Honeckerin vierailu Liittotasavaltaan. Sosiaalidemokraatit katsoivat vierailun todisteeksi siitä, että CDU/CSU jatkoi SPD:n politiikkaa ja oli riippuvainen samoista kansainvälisen politiikan realiteeteista kuin sosiaalidemokraatitkin. Neuvostoliiton romahduksen merkitystä Saksojen yhdistymiselle ei keskustelussa korostettu, vaikka Saksojen yhdistyminen ei olisi ollut mahdollista ilman Neuvostoliiton johtajan Mihail Gorbatshovin perestroikan epäonnistumista ja Neuvostoliiton romahdusta³²².

Länsisaksalaisten poliitikkojen puheissa korostettiin Länsi-Saksan politiikan vaikutusta SED-hallinnon kaatumiseen ja sitä seuranneeseen yhtenäisyyteen. Esimerkiksi itäsaksalainen Markus Meckel (SPD) vastasi länsisaksalaisten väittelyyn Saksa-politiikasta vaatimalla, että Saksojen yhtenäisyyden tavoittelu oli pidettävä erillään itäsaksalaisten saavuttamasta DDR:n demokratisoinnista³²³. Itäsaksalaiset kritisoivat keskustelussa varsin vähän länsisaksalaisten kollegojensa toimia. On mahdollista, ettei liittopäivävaalien lähestyessä haluttu kuitenkaan kiinnittää oman puolueen tekemiin virheisiin yhtään enemmän huomiota kuin oli pakko.

Länsisaksalainen sitoutumaton kansanedustaja Ortwin Lowack³²⁴ kritisoi kuitenkin puheenvuorossaan oman entisen puolueensa (CDU) politiikkaa 1980-luvulla. Hän

³²¹ DB 1994, 234. Sitzung, 20446.

³²² Ks. esim. Hentilä 1992, 153.

³²³ DB 1994 234. Sitzung, 20465.

³²⁴ Wikipedia. Ortwin Lowack (s. 1942) on länsisaksalainen asianajaja ja poliitikko. Hän oli Bundestagin jäsen vuosina 1980–1994. Hän oli vuoteen 1991 asti CDU:n jäsen, mutta erosi puolueesta ja oli perustamassa CDU:sta eronnutta *Freie Bürger Union* -puoluetta. Lowack oli vuosina 1987–1991 CDU:n puhuja ulko-, puolustus- ja Saksa-politiikkaan liittyvissä kysymyksissä liittopäivillä.

kritisoi CDU/CSU:tä siitä, että se lainoitti vielä 1980-luvun lopussakin DDR:ää, vaikka tiesi sen olevan lähes konkurssissa. Hän myös nosti esille liittokanslerinviraston kristillisdemokraattien poliitikkojen salaiset tapaamiset DDR:n johtajien kanssa.³²⁵ Lowack totesikin ironisesti, ettei yhdistymistä saatu aikaan politiikalla, vaan Itä-Saksan kansalaisten asettumisella politiikkaa vastaan:

Der Weg zur deutschen Einheit bietet ein bizarres Bild. Es war nicht die Politik, die sie ermöglicht hat, sondern es waren die Menschen, die den Mut hatten, sich gegen die Politik durchzusetzen.³²⁶

Schraten on tulkinnut, että Lowack kyseenalaisti puheenvuorollaan koko menneisyyden selvitystyön, koska samat länsisaksalaiset poliitikot olivat edelleen vallassa. Schratenin mukaan Lowackin argumentaatio ei kuitenkaan saanut kollektiivista hyväksyntää parlamentissa.³²⁷

Jouni Tillin mukaan menneisyyden monumentaalisilla tapahtumilla on mahdollista tehokkaasti legitimoida omaa tai puolueen politiikkaa, joten niihin liittyvät määritelmät, analogiat ja metaforat ovat yleinen politikointikeino³²⁸. Saksojen yhdistyminen oli tärkeä teema erityisesti Liittotasavallan poliittisessa kulttuurissa. Se oli myös tällainen Tillin kuvailema monumentaalinen tapahtuma, jonka avulla erityisesti länsisaksalaiset poliitikot pyrkivät oikeuttamaan oman puolueen politiikkaa ja toisaalta kritisoimaan vastustajien politiikkaa. Toisen vaalikauden komissioon liittyvissä keskusteluissa Saksa-politiikasta ei enää kiistely. Saksalaisen yhtenäisyyden ongelmat eivät kuitenkaan ratkenneet Saksojen yhdistymiseen. Näihin yhdistymisen jälkeisiin yhtenäisyyden ongelmiin otettiin kantaa myös parlamentissa.

³²⁵ DB 1994, 234. Sitzung, 20472. Lowack viittaa puheenvuorossaan mm. kristillisdemokraatti Franz Josef Straussin (CSU) vuonna 1983 tekemään yksityiseen vierailuun DDR:ään, jonka aikana hän tapasi pääsihteeri Honeckerin ja järjesti DDR:lle miljoonan D-markan lainan liittotasavallasta. Karjalainen 1993, 129.

³²⁶ DB 1994, 234. Sitzung, 20471. ”Kuva tiestä saksalaiseen yhtenäisyyteen on omituinen. Sitä ei mahdollistanut politiikka, vaan ihmisten, joilla oli tarvittavaa rohkeutta, asettumisella politiikkaa vastaan.”

³²⁷ Schraten 2006, 141.

³²⁸ Tilli 2009, 286.

5.2 Saksalaisten yhtenäisyyden edistäminen DDR-menneisyyden käsittelyllä

Tärkeä syy DDR-menneisyyden selvittämiseen yhdistymisen jälkeisessä Saksassa oli ollut itä- ja länsisaksalaisten yhteenkuuluvuuden tunteen edistäminen³²⁹. Poliitiikan tutkija Markus Linden tarkastelee vuonna 2006 ilmestyneessä tutkimuksessaan yhdistymisen jälkeisessä Saksassa käytyä keskustelua poliittisesta integraatiosta ja yhtenäisyydestä. Hänen mukaansa Saksan julkisessa keskustelussa erottui kansan sisäisen yhtenäisyyden (*innere Einheit*) ja valtiollisen ulkoisen yhtenäisyyden (*äußere Einheit*) käsitteet, joiden ristiriita vauhditti yhtenäisyydestä käytyjä keskusteluja.³³⁰ Tällä hän tarkoittaa, että yhtenäisyyden ongelmat liittyvät erityisesti sisäisen yhtenäisyyden eli kansallisen yhteenkuuluvuuden tunteen puuttumiseen itä- ja länsisaksalaisten väliltä. Lindenin mukaan lokakuussa 1990 Saksan valtiojohto katsoi, että sekä ulkoinen valtiollinen että sisäinen yhtenäisyys olivat toteutuneet. Tähän aikaan yhdistymisen ongelmia kuvattiinkin muilla käsitteillä kuin sisäisen yhtenäisyyden puuttumisella. Kuitenkin jo pian yhdistymisen jälkeen sisäisen yhtenäisyyden käsite oli tullut kuvaamaan kansan yhteen kasvamista ja sen loppuunsaattamisesta tuli pian poliittinen tavoite.³³¹

Saksan parlamentin keskusteluissa tulivat ilmi Lindenin esittelemät yhtenäisyyden käsitteen merkitykset ja ongelmat. Keskusteluista on nähtävissä, että jo vuonna 1991 hallitusohjelmasta käydyissä debateissa edustajat tiedostivat, että Saksan yhtenäisyys ei ollut loppuunsaatettu, vaikka valtiollinen yhtenäisyys olikin toteutunut. Näissä keskusteluissa katsottiin, että idän ja lännen osavaltioiden väliset taloudelliset erot häirtasivat yhtenäisyyden loppuunsaattamista, ja että tilanteen korjaaminen edellytti elintasoerojen tasaamista.³³² Kaikki puolueet olivat yhtä mieltä tästä. Näissä keskusteluissa yhtenäisyyden ongelmat nähtiin siis vielä lähinnä taloudellisina ja yhtenäisyyden esteenä nähtiin taloudellinen ja sosiaalinen eriarvoisuus. Vuoden 1991 selvityksessä hallitusohjelmasta liittokansleri Helmut Kohl (CDU/CSU) jopa totesi, että jaon aikana yhteinen kulttuuri, kieli ja historia olivat pohjana kestäväälle kansan

³²⁹ Beattie 2008, 72.

³³⁰ Linden 2006, 53.

³³¹ Linden 2006, 53–54.

³³² Ks. esim. DB 1991, 6. Sitzung, 69–70, 115, 123, 145–146, 199–200; DB 1991, 7. Sitzung, 243.

yhtenäisyydelle ja olivat myös tärkein side kaikkien saksalaisten yhteiselle identiteetille³³³.

Mitä enemmän aikaa Saksojen jälleenyhdistymisestä oli kulunut, sitä enemmän yhtenäisyyskäsitteen merkitys alkoi myös tutkimissani liittopäivien keskusteluissa tarkoittaa kansallista yhteenkuuluvuuden tunnetta valtiollisen yhtenäisyyden sijaan. Ensimmäisen tutkimuskomission perustamisesta käydyissä keskusteluissa oli jo alettu puhua tarpeesta yhtenäisyyden loppuunsaattamiseen tässä merkityksessä. Menneisyyden selvittämisen katsottiin näissä keskusteluissa edistävän yhtenäisyyttä, ja se oli yksi komission tärkeimmistä tavoitteista. Esimerkiksi itäsaksalainen Gerd Poppe (Liittouma 90/Vihreät) totesi vuonna 1992:

Die Auseinandersetzung mit der Vergangenheit lenkt uns nicht ab von den aktuellen Aufgaben der Vollendung der deutschen Einheit, sondern schafft erst eine ihrer unabdingbaren Voraussetzungen: die Erlangung des inneren Friedens.³³⁴

Yhtenäisyys nähtiin keskusteluissa tilana, jota ei ollut vielä saavutettu, mutta jota DDR-menneisyyden kanssa tilin tekemisen katsottiin edistävän. Tästä tavoitteesta oltiin parlamentissa laajasti yhtä mieltä erityisesti hallituskoalition, SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen edustajien keskuudessa. Poliitikot katsoivat, että selvittämätön menneisyys häittäsi yhtenäisyyden saavuttamista.

Komissioihin liittyvissä keskusteluissa hallituskoalition, SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen edustajat puhuivat DDR-menneisyydestä yhteissaksalaisena historiana (*gesamtdeutsche Geschichte*). Käsitettä yhteissaksalainen historia käytettiin yleisesti ja sillä perusteltiin erityisesti länsisaksalaisten osallistumista DDR-menneisyyden selvittämiseen. Myös länsisaksalaiset nähtiin tuon historian osallisina ja kärsijöinä. CDU/CSU:n FDP:n, SPD:n sekä Liittouma 90/Vihreät -puolueen edustajat pitivät vuonna 1992 yhtenäisyyden kannalta tärkeänä, että menneisyyden työstämiseen tapahtui itä- ja länsisaksalaisten yhteistyössä. Esimerkiksi Itäsaksalainen Angela Merkel (CDU/CSU) totesi puheenvuorossaan vuonna 1992: ”Saksan jako on toisen

³³³ DB 1991, 5. Sitzung, 79.

³³⁴ DB 1992, 82. Sitzung, 6725. ”Menneisyyden selvittäminen ei vie meitä pois ajankohtaisesta tehtävästä: saksalaisen yhtenäisyyden loppuunsaattamisesta, vaan saa aikaan yhden sen ehdottomista edellytyksistä: sisäisen rauhan varmistamisen.” Ks. myös 6727, 6730, 6751, 6753.

maailmansodan seuraus ja siten yhteissaksalaisen historiamme seuraus.”³³⁵ Tämän puheenvuoron perusteella yhteissaksalainen historia ulottui DDR-menneisyyden lisäksi myös aikaan ennen toista maailmansotaa. Kun DDR-menneisyyttä haluttiin korostaa yhteissaksalaisena menneisyytenä, korostettiin erityisesti Saksan jakoa, jonka syy ei ollut saksalaisissa. Jaon historia käsitti keskusteluissa kuitenkin vain toisen maailmasodan jälkeisen, kahden Saksan ajan. Komissioon liittyvissä parlamentin keskusteluissa käsitteellä ei siis viitattu pidemmän aikaperspektiivin Saksan valtiolliseen hajaannukseen ja epäyhtenäisyyteen. Syynä voi olla yksinkertaisesti se, että komissioiden tarkoituksena oli ollut keskittyä erityisesti DDR:n ajan historiaan ja 1900-lukuun. Vielä ensimmäisen vaalikauden keskusteluissa käsitteillä ”jako” (*Teilung*) ja ”hajaannus” (*Spaltung*) kuvattiin valtioiden erillisyyttä, jotka oli voitettu yhdistymisen myötä³³⁶.

Yhteissaksalaisen menneisyyden korostaminen antoi PDS:lle mahdollisuuden vaatia myös Länsi-Saksan historian liittämistä menneisyyden selvittämiseen. Tämä vaatimus ei kuitenkaan saanut varsinkaan länsisaksalaisilta edustajilta vastakaikua.³³⁷ PDS:n edustajat eivät puhuneet ensimmäisellä vaalikaudella keskusteluissa yhtenäisyyden tavoittelusta. Puolueen edustajien puheenvuoroissa yhtenäisyyden idea ja sen saavuttamiseksi harjoitettu politiikka esitettiin jopa ironisessa valossa. PDS piti parlamentissa kiinni näkemyksestään, etteivät Saksat olleet yhdistyneet, vaan Länsi-Saksa oli kolonialisoinut Itä-Saksan tai liittänyt sen itseensä³³⁸. Yhtenäisyyden tavoitteen ajaminen esitettiin PDS:n edustajien retoriikassa enemmän negatiivisena DDR:n elämäntavan tuhoamisena kuin positiivisena tavoitteena³³⁹. Voidaan sanoa, että PDS pyrki parlamentissa jopa erillisen itäsaksalaisen identiteetin säilyttämiseen, sillä se oli edullista puolueen oman politiikan kannalta. Puolue pyrki nimittäin tässäkin asiassa esiintymään itäsaksalaisten ainoana edustajana.

Menneisyysuhde on tärkeä osa poliittista kulttuuria. Se on yksilön yhteisön ja jopa kokonaisen kulttuuripiirin itseymmärryksen ja identiteetin yksi merkittävimmistä

³³⁵ DB 1992, 82. Sitzung, 6751. Ks. myös 6727, 6719, 6721, 6731, 6763; DB 1992, 93. Sitzung, 7657.

³³⁶ Ks. edellinen lainaus ja esim. DB 1992, 82. Sitzung, 6714; DB 1994, 234. Sitzung, 20446.

³³⁷ Beattie 2008, 39.

³³⁸ Ks. tämän työn sivu 43.

³³⁹ Ks. esim. DB 1991, 6. Sitzung, 118; DB 1992, 82. Sitzung, 6740. Myös itäsaksalaisille tehdyissä mielipidekyselyissä on saatu sellaisia tuloksia, että suuri osa itäsaksalaisista ajatteli näin länsisaksalaisten toimista idässä. Ks. Minkenberg 1993, 64–65.

rakennusaineista. Saksalaisten historiakulttuurissa menneisyys ei pääosin ole kansallinen ylpeydenaihe tai lähde positiiviselle kansalliselle identiteetille. Seppo Hentilän mukaan toisen maailmansodan jälkeen kansakunnan menneisyys olisi pitänyt arvioida kokonaan uudelleen, mutta kun tämä ei heti ollut mahdollista, historia sysättiin pois kansakunnan tietoisuudesta. Länsi-Saksasta tuli Hentilän mukaan 1950-luvulla maa, jolla ei ollut historiaa, menneisyyttä tai kansallista identiteettiä. Kansallisen ylpeyden kohteina Liittotasavallassa toisen maailmansodan jälkeen ovatkin historian sijaan olleet erityisesti poliittinen ja taloudellinen järjestelmä sekä sosiaalipolitiikka. Myös Minkenberg on todennut, että Länsi-Saksan poliittiseen kulttuuriin kuului muihin maihin verrattuna vähän kansallista ylpeyttä. Liittotasavallan hauras kansallinen identiteetti perustuikin enemmän Liittotasavallan saavutuksille kuin menneisyyden perintöön. DDR:ssä puolestaan historia oli johtavan puolueen propagandassa valjastettu kansallisen identiteetin rakentamiseen, mutta esimerkiksi Ekman on todennut, etteivät itäsaksalaiset ottaneet tuota propagandaa tosissaan. Hänen mukaansa itäsaksalaiset ovat vielä vähemmän ylpeitä historiastaan kuin länsisaksalaiset. Saksassa myös alueelliset identiteetit ovat historiallisesti olleet vahvempia kuin kansallinen identiteetti.³⁴⁰

Keskusteluun saksalaisten kansallisen yhteenkuuluvuuden tunteen parantamisesta menneisyyttä käsittelemällä liittyi parlamentissa myös positiivisten kiinnekohtien hahmottelua vaikeasta menneisyydestä. Liittopäivien keskustelussa pyrittiin siten myös rakentamaan puuttuvaa positiivista yhteenkuuluvuuden tunnetta historian kautta. Esimerkiksi puhe Saksan jaosta saksalaisten yhteisenä kohtalona voidaankin nähdä osana tätä yhteisen menneisyyden hahmottelua. Saksojen jälleenyhdistyminen oli positiivinen tapahtuma Saksan menneisyydessä, joten positiivisen muistamisen kohteeksi nostettiin parlamentissa tapahtumia, joilla katsottiin olleen tärkeä merkitys Saksan valtiollisen yhtenäisyyden saavuttamisen kannalta. Vuoden 1994 ensimmäisen komission loppuraportista käydystä keskustelusta alkaen CDU/CSU:n, FDP:n ja SPD:n edustajat nostivat positiivisen muistamisen kohteeksi erityisesti diktatuureja vastaan tehdyn vastarinnan. Vastarinnan merkkitapahtumina näiden puolueiden puheenvuoroissa esitettiin erityisesti vuoden 1953 kansannousu³⁴¹ ja vuoden 1989 rauhanomainen vallankumous. PDS ja Liittouma 90/Vihreät eivät osallistuneet tähän

³⁴⁰ Ekman 2001, 298–299, 208–309; Hancock & Welsh 1994, 314; Hentilä 1998, 117; Hentilä 2001, 28; Minkenberg 1993, 57–58.

³⁴¹ Ks. tämän työn sivu 46 viite 159.

keskusteluun, mutta niiden edustajat eivät myöskään ilmaisseet vastustavansa tällaista vastarinnan hahmottelua. Näiden merkkitapahtumien muistaminen kirjattiin myös toisen komission raportissa muotoillun muistamisen piiriin³⁴².

Liittopäivien keskusteluissa erityisesti SPD:n ja CDU/CSU:n jäsenet argumentoivat, että SED-hallinnon vastainen vastarinta sekä vuosien 1953 ja 1989 kansannousut olivat yhteisen saksalaisen demokraattisen vastarinnan ja vapauden perinteen ilmentymiä.³⁴³ Siten myös länsisaksalaisten pitäisi olla niistä ylpeitä. Erityisesti kristillisdemokraattien edustajat esittivät vuoden 1989 jatkumona vuodelle 1953 ja pitivät molempia osoituksena itäsaksalaisten pyrkimyksestä yhtenäisyyteen.³⁴⁴ Esimerkiksi länsisaksalainen Dorothee Wilms (CDU/CSU) totesi vuonna 1994:

Der Volksaufstand von 1953 gehört in die Reihe der über die Jahrzehnte immer wieder entstehenden oppositionellen und widerständigen Bewegungen und Strömungen in der DDR, aber auch in Polen, Ungarn und der Tschechoslowakei, was 1989 dann mit zur Befreiung der Völker von der kommunistischen Diktatur beitrug. [...] Aber gerade an einem Tag wie heute, an einem 17. Juni, müssen wir daran erinnern, daß auch dieser Widerstand, diese Opposition zur Tradition und zur demokratisch-politischen Kultur Deutschlands und Europas Gehört.³⁴⁵

Jouni Tillin mukaan kansallinen identiteetti on rakennettu tietyille kansallisesti merkittäviksi nostetuille tapahtumille, joita on aina myös mahdollista tulkita toisin³⁴⁶. Tässäkin on siten kysymys menneisyyspolitiikasta ja muistamisen politiikasta, jossa menneisyydestä syntyvää kuvaa muokattiin nykyisyyden tarpeisiin sopivaksi. Antoon van den Braembusschen mukaan muistamisen politiikassa (*politics of memory*) historiallinen tietoisuus on taipuvainen valitsemaan ne osat historiallisesta kokemuksesta, jotka sopivat vahvistamaan kollektiivista identiteettiä³⁴⁷. Näin tehtiin myös DDR:n tapauksessa. Erityisesti länsisaksalaiset poliitikot valitsivat muistamisen

³⁴² DB 1998, 13. Wahlperiode, Drucksache 13/11000, 10.6.1998, Schlußbericht der Enquete-Kommission „Überwindung der Folgen der SED-Diktatur im Prozeß der deutschen Einheit“, 238–239.

³⁴³ DB 1994, 234. Sitzung, 20442, 20461. DB 1998, 240. Sitzung, 22109, 22110.

³⁴⁴ Ks. esim. DB 1994, 234. Sitzung, 20437; DB 1998, 240. Sitzung, 22106, 22108.

³⁴⁵ DB 1994, 234. Sitzung, 20461. ”Vuoden 1953 kansannousu kuulu vuosikymmenten kuluessa aina uudelleen syntyneisiin oppositio- ja vastarintaliikkeisiin ja virtauksiin DDR:ssä, mutta myös Puolassa, Unkarissa, Tšekkoslovakiassa, mikä 1989 osaltaan vaikutti kansojen vapautumiseen kommunistisista diktatuureista. [...] Mutta tällaisena päivänä, kesäkuun 17. päivänä, meidän on muistettava, että myös tämä vastarinta ja tämä oppositio kuuluvat Saksan ja Euroopan demokraattis-poliittisen kulttuurin ja traditioon.”

³⁴⁶ Tilli 2009, 282. Esimerkiksi vasemmistolainen oikeushistorioitsija Inga Markovits on kritisoinut komissioita ja Saksan yhdistymisen jälkeistä muistamisen politiikkaa DDR-menneisyyden valikoivasta muistamisesta, jonka tarkoitus on nykyisen tilanteen legitimointi. Markovits 2001, 513–514.

³⁴⁷ Van den Braembussche 1999, 185.

kohteeksi vastarinnan, kun taas esimerkiksi PDS:n korostamia DDR:n sosiaalipolitiikan saavutuksia ei katsottu tarpeelliseksi muistaa. Ainoa positiivisen muistamisen arvoinen asia DDR:ssä oli siis näiden poliitikkojen puheenvuoroissa DDR:ää vastaan tehty vastarinta. Sen sijaan itäsaksalaiset edustajat olivat valmiita ottamaan huomioon myös itäsaksalaisten positiivisia kokemuksia. Tällainen muistaminen ei kuitenkaan olisi voinut toimia kansallisen yhteenkuuluvuuden tunteen parantajana.

Lisäksi natsihallinnon vastaisen vastarinnan perintö oli toiminut jo Saksan liittotasavallassa vuoden 1945 jälkeen lähimpänä ja lähes ainoana positiivisena kiinnekohtana lähihistoriaan³⁴⁸. DDR:n vastarinta sopikin hyvin tämän valmiin historiallisen kertomuksen jatkoksi. Esimerkiksi alun perin itäsaksalainen, mutta DDR:stä karkotettu Vera Lengsfeld (CDU/CSU) totesi vuonna 1998:

Ohne die moralische Kraft des deutschen Widerstandes wäre nach der nationalsozialistischen Terrorherrschaft ein demokratischer Neuanfang nicht möglich gewesen. Die friedliche Revolution der Deutschen in der DDR vom Herbst 1989 schuf die Grundlage für die freiheitliche Demokratie im vereinten Deutschland. Widerstand und Opposition gegen die Diktaturen sind wichtiger Teil des demokratischen und freiheitlichen Erbes aller Deutschen.³⁴⁹

Diktatuurien vastustaminen myös sopi yhteen edellisessä luvussa käsitellyn antitotalitaarisen konsensuksen kanssa. Tässä itäsaksalaisen antitotalitarismin ilmentymiksi DDR-menneisyydessä valittiin vuoden 1953 kansannousu ja vuoden 1989 vallankumous, vaikka tätä ei parlamentissa suoraan sanottukaan. Vuoden 1998 keskustelussa PDS:n edustaja Ludwig Elm tyytyi kritisoimaan sitä, että vain niiden itäsaksalaisten toimia ja elämänsaavutuksia arvostettiin, jotka vastustivat systeemiä.³⁵⁰

Tässä keskustelussa on huomionarvoista pidemmän aikavälin historiallisen perspektiivin lähes täydellinen puuttuminen. Toista maailmansotaa edeltävästä ajasta ei juuri puhuttu myöskään tässä yhteydessä. Vuonna 1994 hallitusohjelmasta käydyssä

³⁴⁸ Hentilä 2001, 38.

³⁴⁹ DB 1998, 240. Sitzung, 22109. ”Ilman saksalaisen vastarinnan moraalista voimaa, demokraattinen uusi alkua ei olisi ollut mahdollinen kansallissosialistisen terroriherruuden jälkeen. DDR:n saksalaisten rauhanomainen vallankumous syksystä 1989 loi perustan vapaalle demokratialle yhdistyneessä Saksassa. Diktatuureja kohtaan suunnattu vastarinta ja oppositio ovat tärkeä osa kaikkien saksalaisten demokratian ja vapauden perintöä.”

³⁵⁰ DB 1998, 240. Sitzung, 22115–21116.

keskustelussa länsisaksalainen Alfred Dregger³⁵¹ (CDU/CSU) kuitenkin totesi, ettei kansaa saisi arvioida vain sen menneisyyden pimeiden aikojen perusteella. Hän lisäsi, että Saksan historia on kestänyt 1200 vuotta, ja että saksalaiset voivat olla ylpeitä noista vuosista³⁵². Dregger oli kuitenkin vaatimuksineen yksin. Vuonna 1998 säätiön perustamisesta käydyssä keskustelussa itäsaksalainen sosiaalidemokraatti Markus Meckel puolestaan otti esille vuoden 1848 vallankumouksen³⁵³ päivämäärän osoituksena demokraattisesta traditiosta:

Ich möchte einen Tag hinzufügen, der in Verbindung mit der Erinnerung an ein ganz anderes Datum gerade jetzt sehr häufig erwähnt wird, und zwar den 18. März. Wir haben ja in den letzten Wochen oft des 18. März als des 150 Jahrestages der 1848er Revolution und damit einer wesentlichen demokratischen deutschen Tradition gedacht. In dieser ganzen Debatte hat fast nirgendwo die Tatsache eine Rolle gespielt, dass der 18. März zugleich das Datum der freien Wahl in der DDR war, das Datum, an dem wir eine siegreiche Revolution zu Ende geführt haben und ein demokratischer deutscher Staat entstand, der dann die Möglichkeit und auch die Fähigkeit hatte, zusammen mit der Bundesrepublik die deutsche Vereinigung zu organisieren.³⁵⁴

Tässä puheenvuorossa tuli ilmi muistamiseen liittyvä pidempi, toista maailmansotaa edeltävään aikaan ulottuva perspektiivi. Esimerkiksi muihin Saksan historian yhtenäisyyden ajanjaksoihin ei keskusteluissa viitattu. Tässä puheenvuorossa on kyse historiallisen yhtymäkohdan löytämisestä vuoden 1989 tapahtumien ja Saksan aiemman historian välillä. Pidemmän aikavälin puuttuminen keskustelusta johtui todennäköisesti toisen maailmansodan ja sitä seuranneen lähihistorian hallitsevuudesta saksalaisten historiallisessa kokemuksessa. Toisaalta pidemmän aikavälin puuttuminen tarkastelusta yleisesti johtui siitä, että komission oli tarkoituskin tutkia erityisesti DDR:n aikaa.

³⁵¹ DB Web-Archiv. Alfred Dregger (s. 1920) on länsisaksalainen CDU:n poliitikko. Hän oli palvellut Saksan armeijassa toisessa maailmansodassa kapteenina ja pataljoonankomentajana vuosina 1939–1945. Dregger oli ollut liittopäivien jäsen ja CDU/CSU-puolueyhjmän johtokunnan jäsen vuodesta 1972 ja vuosina 1982–1991 CDU/CSU-puolueyhjmän puheenjohtaja.

³⁵² DB 1994, 5. Sitzung, 107.

³⁵³ Maaliskuun vallankumous vuonna 1848 oli osa Euroopan ns. hullun vuoden liikehdintää ja johti Saksassa ns. Saksan liiton perustamiseen ja ensimmäisen yhteissaksalaisen perustuslain säätämiseen, mutta yritys perustaa saksalainen kansallisvaltio kariutui. Ks. esim. Brockhaus Enzyklopädie, Band 14, 268–269.

³⁵⁴ DB 1998, 227. Sitzung, 20878–20979. ”Haluaisin lisätä yhden päivän, joka mainitaan usein erään aivan toisen päivämäärän muistamisen yhteydessä, nimittäin 18. maaliskuuta. Olemme viimeisinä viikkoina ajatelleet 18. maaliskuuta vuoden 1848 vallankumouksen 150-vuotispäivänä, ja siten olennaisena demokraattisena saksalaisena traditiona. Tässä koko debatissa ei lähes missään ole ollut merkitystä sillä tosiasialla, että 18. maaliskuuta on samalla DDR:n vapaiden vaalien päivämäärä, päivämäärä, jona saatoimme voittoisan vallankumouksen loppuun ja syntyi demokraattinen saksalainen valtio, jolla oli mahdollisuus ja kyky yhdessä Liittotasavallan kanssa organisoida Saksojen yhdistyminen.”

Poliitikot myös mahdollisesti katsoivat, että pidemmän aikavälin tapahtumista puhuminen olisi loukannut itäsaksalaisten pyrkimystä työstää omaa lähihistoriaansa.

Vuoden 1994 keskustelusta alkaen tiedostettiin yhä enemmän, ettei yhtenäisyyttä nimenomaan kansallisen yhteenkuuluvuuden tunteen merkityksessä ollut vielä saavutettu. Esimerkiksi itäsaksalainen Markus Meckel (SPD) totesi:

Willy Brandt hat 1989 vom Zusammenwachsen dessen gesprochen, was zusammengehört. Er sagte es angesichts der tiefen Erfahrung der Zusammengehörigkeit unmittelbar nach dem Fall der Mauer. Inzwischen sind wir wieder in einem Staat geeint, doch das reicht für die Erfahrung von Zusammengehörigkeit immer weniger aus. Diese Zusammengehörigkeit näher zu beschreiben und zu bestimmen angesichts einer langen, unser Leben prägenden Erfahrung von Trennung [...] ist eine Aufgabe, für die wir noch einige Zeit brauchen werden.³⁵⁵

Meckel ennakoi tässä jo toista DDR-menneisyyttä selvittävää komissiota. Yhtenäisyyden ongelmista ja niiden syistä alettiinkin keskustella komissioihin liittyvissä keskusteluissa vasta toisella vaalikaudella. DDR-menneisyyden vaikutus yhdistymisen jälkeisiin ongelmiin oli keskeinen teema toisessa komissiossa.

5.3 Yhdistymisen jälkeiset ongelmat ja puuttuva sisäinen yhtenäisyys

Kun Saksat yhdistyivät, lännessä oli yleisesti odotettu, että itäsaksalaiset sopeutuvat Liittotasavaltaan. Oli ajateltu, että itäsaksalaisten asenteet, arvot ja poliittinen kulttuuri mukautuvat länsisaksalaisiin, jolloin sisäinen yhtenäisyys saavutetaan.³⁵⁶ Työttömyys ja monen itäsaksalaisen kokemat pettymykset kasvattivat kuitenkin pian yhdistymisen jälkeen Itä-Saksassa yhteiskunnallista tyytymättömyyttä ja levottomuutta. Taloudelliset ja sosiaaliset kriisit aiheuttivat monelle itäsaksalaiselle tunteen, että he kuuluivat yhtenäisyyden häviäjiin. Tämä oli myös johtanut erilliseen identiteettiin itäsaksalaisten keskuudessa.³⁵⁷ Itäsaksalaisten keskuudessa nousikin 1990-luvun puolivälissä DDR-

³⁵⁵ DB 1994, 234. Sitzung, 20441. ”Willy Brandt puhui vuonna 1989 sen yhteen kasvamisesta, joka yhteen kuuluu. Hän sanoi sen syvän yhteenkuuluvuuden kokemuksen edessä välittömästi muurin murtumisen jälkeen. Sen jälkeen olemme jälleen yhdistyneet yhteen valtioon, mutta se riittää yhteenkuuluvuuden tunteen kokemiseen yhä vähemmän. Tämän yhteenkuuluvuuden lähempi kuvailu ja määrittely pitkän ja elämäämme leimaavan jaon kokemuksen edessä [...] on tehtävä, johon tulemme tarvitsemaan vielä jonkin aikaa.” Ks. myös 20440.

³⁵⁶ Rießig 2005, 296.

³⁵⁷ Karjalainen 1993, 141; Brie 2005, 219.

aikaa kohtaan nostalgian tunteita (*Ostalgie*), jotka perustuivat DDR:ssä koettuihin sosiaalisen turvallisuuden ja tasa-arvoisuuden kokemuksiin.³⁵⁸

Nämä yhtenäisyyden ongelmat nousivat parlamentin keskusteluun erityisesti toisella vaalikaudella ja toisessa komissiossa. Vuonna 1994 toisen vaalikauden hallitusohjelmasta käydyissä keskusteluissa hallituskoalition edustajat korostivat, että ongelmat saksalaisten yhteenkuuluvuuden tunteessa johtuivat erillisistä historiallisista kokemuksista ja olivat siten seurausta SED-diktatuurista. Esimerkiksi länsisaksalainen Alfred Dregger (CDU/CSU) totesi, että erilaisten elämäkokemusten takia saksalaisten yhteen kasvaminen oli vaivalloinen prosessi. Hän argumentoi kuitenkin, että todellisuudessa kaikki saksalaiset olivat Saksan yhtenäisyyden voittajia, sillä kaikki saivat ihmisoikeudet ja olivat vapaita. Hän myös totesi, että kansa oli antanut hänen puolueelleen jälleen hallitusvastuun, ja että sisäinen yhtenäisyys oli hänen puoleensa ensisijainen tavoite.³⁵⁹ Oppositio puolueiden, SPD:n ja PDS:n, edustajat puolestaan kritisoivat, ettei hallitusohjelmassa riittävästi oltu kiinnitetty huomiota itäsaksalaisten kokemuksiin ongelmiin, mikä häiritsi myös yhteenkuuluvuuden tunteen kehittymistä³⁶⁰. Oppositio puolueiden poliitikkojen puheissa yhteenkuuluvuuden tunteen ongelmien nähtiin siis olevan vahvasti yhteydessä itäsaksalaisten kokemuksiin sosiaalisiin ongelmiin, joihin hallitus oli ollut riittävästi puuttunut.

Vuonna 1995 perustetun toisen komission nimestä voi päätellä, että kysymys yhtenäisyydestä haluttiin keskeiseen asemaan komission työssä. Toisen DDR-menneisyyttä tutkivan komission nimeksi tuli ”SED-diktatuurin seurausten voittaminen Saksan yhtenäisyyden prosessissa“ (*Überwindung der Folgen der SED-Diktatur im Prozeß der deutschen Einheit*). Kun tarkastellaan komission tehtäviä sekä parlamentin keskusteluja, voidaan päätellä, ettei tässä komissioissa ollut enää kyse vain tulkinnan tekemisestä DDR-menneisyydestä vaan erityisesti ajankohtaisista ongelmista ja niiden syistä.

Toisella vaalikaudella jo hallitusohjelmasta käydyistä keskusteluista alkaen puhujat alkoivat käyttää sisäisen yhtenäisyyden (*innere Einheit*) käsitettä kuvaillessaan

³⁵⁸ Cooke 2005, 49; Minkenbergr 1993, 64–56.

³⁵⁹ DB 1994, 5. Sitzung, 107–108. Ks. myös 178.

³⁶⁰ DB 1994, 5. Sitzung, 55, 83, 153; DB 1994, 7. Sitzung, 260.

saksalaisten yhteenkuuluvuuden tunteeseen liittyviä ongelmia³⁶¹. Linden on todennut, että leimallista sisäisen yhtenäisyyden käsitteen ympärillä käydylle keskustelulle on ollut, ettei käsitettä ole pyritty määrittelemään tai asettamaan varsinaisia mittareita sen toteutumiselle. Hänen mukaansa se ymmärrettiin yleensä yksipuolisena itäsaksalaisten sopeutumattomuutena länsisaksalaisiin standardeihin.³⁶² Myöskään tutkimissani liittopäivien debateissa sisäisen yhtenäisyyden käsitettä ei määritelty eksplisiittisesti. Parlamentissa ei kuitenkaan kummallakaan vaalikaudella argumentoitu, että yhtenäisyyden ongelmat johtuisivat itäsaksalaisten sopeutumattomuudesta. Tämä poikkeakin Lindenin havainnoista. Tämä voi olla tietoinen valinta, joka johtui parlamentti-instituution poliittisesta luonteesta. Muut puolueet eivät todennäköisesti halunneet antaa itäsaksalaisten äänistä kilpailevalle PDS:lle mahdollisuutta kritisoida muita puolueita itäsaksalaisten syylistämisestä.

Toisella vaalikaudella toiseen komissioon liittyvissä keskusteluissa esitettiin kuitenkin näkemyksiä siitä, mikä haittasi sisäisen yhtenäisyyden toteutumista. Esimerkiksi itäsaksalainen Rainer Ortleb (FDP) katsoi, että yhtenäisyys vaatii dialogia itä- ja länsisaksalaisten välillä ennakkoluulojen ylittämiseksi. Hän vaati myös, että komission tulisi herättää ja tukea ymmärrystä käyttäytymis- ja elintavoille molemmissa saksalaisissa valtioissa, jotta yhtenäisyys voidaan saavuttaa. Parlamentissa oli siten tiedostettu, ettei puolueiden omiin poliittisiin tarkoituksiin sopiva, vain DDR:n negatiivisia puolia korostava tulkinta ainakaan edistänyt itäsaksalaisten identifioitumista yhdistyneeseen Saksaan. Lisäksi, kuten Ortlebkin puheenvuorossaan argumentoi, parlamentissa korostettiin nimenomaan keskinäistä ymmärrystä, ei itäsaksalaisten yksipuolista sopeutumista Liittotasavaltaan. Ortleb määritteli puheenvuorossaan yhtenäisyyden toteamalla: ”Kun me eräänä päivänä ymmärrämme käsitteet ”itäsaksalainen” ja ”länsisaksalainen” vain maantieteellisesti, sitten olemme saavuttaneet tavoitteen.”³⁶³

SPD ja PDS puolestaan syyttivät yhtenäisyyden ja yhdistymisprosessin ongelmista hallituskoalition politiikkaa. Ne käyttivätkin tätä poliittisena aseenaan keskusteluissa. Puolueiden edustajat vaativat, että menneisyyden työstämiseen olisi otettava toisessa

³⁶¹ Ks. esim. DB 1994, 5. Sitzung, 108; DB 1995, 44. Sitzung, 3532, 3534, 3536; DB 1998, 240. Sitzung, 22116.

³⁶² Linden 2005, 56–57.

³⁶³ DB 1995, 44. Sitzung, 3533–3534.

komissiossa mukaan myös yhdistymisen jälkeiset vuodet ja niiden aikana tehdyt virheet. Esimerkiksi Ludwig Elm (PDS) vaati vuonna 1995 toiselta komissioltta:

Es kann nicht nur um die Überwindung der Folgen des vergangenen deutschen Staates gehen, sondern es muß auch darum gehen, das Bedenkens- und Bewahrenswerte seiner Geschichte und Gesellschaft in den Blick zu nehmen. Vor allem geht es aber um Leistungen und Fehlleistungen in den letzten fünf Jahren.³⁶⁴

Tämä oli osa PDS:n strategiaa, jossa se pyrki viemään huomiota pois DDR:n negatiivisista puolista korostamalla senhetkisiä ongelmia. PDS oli ensimmäisellä vaalikaudella esittänyt yhtenäisyyden tavoittelun negatiivisessa valossa. Toisella vaalikaudella PDS pyrki esittämään yhtenäisyyteen liittyvät ongelmat liittohallituksen yhdistymisen jälkeisen politiikan seurauksina.

Oppositio puolueet PDS ja SPD olivat tässä kysymyksessä samalla puolella. Sosiaalidemokraatit halusivat kuitenkin irrottautua sosialisteista kritisoimalla myös PDS:n näkemystä yhdistymisen jälkeisistä ongelmista. Itäsaksalainen Markus Meckel (SPD) totesikin puheenvuorossaan, että PDS halusi osoittaa, että kaikki ongelmat olivat vuoden 1990 jälkeen syntyneitä, ja hallituskoalitio halusi osoittaa, että kaikkien ongelmien juuret ovat ajassa ennen vuotta 1990³⁶⁵. Liittouma 90/Vihreät -puolueen Gerd Poppe ei pitänyt hallituskoalition politiikkaa syyllisenä yhdistymisen jälkeisiin ongelmiin. Sen sijaan hän piti ongelmina SED-diktatuurin seurauksia ja jälkivaikutuksia, jotka kuormittivat hänen mukaansa edelleen sisäisen yhtenäisyyden prosessia³⁶⁶. Hän ei kuitenkaan määritellyt puheenvuorossaan, mitä nuo seuraukset ja jälkivaikutukset olivat.

Toisen vaalikauden keskusteluissa yhtenäisyys esitettiin yleisesti määrittämättömään tulevaisuuteen sijoittuvana tilana. Tästä kertoo esimerkiksi, että parlamentissa oli alettu yleisesti puhua yhdistymisprosessista ja sen loppuunsaattamisesta³⁶⁷. Itäsaksalainen Markus Meckel (SPD) kuvasi vuonna 1997 säätiön perustamista koskevassa

³⁶⁴ DB 1995, 44. Sitzung, 3534. ”Se ei voi koskea vain menneen saksalaisen valtion seurausten voittamista, vaan on katsottava myös, mitä huomioon otettavaa ja säilyttämisen arvoista sen historiassa ja yhteiskunnassa oli. Ennen kaikkea se koskee viimeisten viiden vuoden aikaansaannoksia ja epäonnistumisia.”. Ks. myös 3530.

³⁶⁵ DB 1995, 44. Sitzung, 3540.

³⁶⁶ DB 1995, 44. Sitzung, 3532.

³⁶⁷ Ks. esim. DB 1994, 13. Wahlperiode, 7. Sitzung, 25.11.1994, 260; DB 1995, 44. Sitzung, 3532, 3533; DB 1998, 240. Sitzung, 22114, 22117, 22121, 22126.

keskustelussa yhtenäisyyden ongelmaksi sen, että valtiollisesta yhtenäisyydestä huolimatta saksalaiset elivät edelleen kahdessa yhteiskunnassa. Syynä Meckel piti sitä, että itä- ja länsisaksalaisten välillä oli valtiollisesta yhtenäisyydestä huolimatta liian vähän kohtaamisia.³⁶⁸ Itäsaksalainen sosiaalidemokraatti Stepan Hilsberg käytti jopa käsitettä yhdistymiskriisi (*Einigungskrise*) arvostellessaan yhtenäisyyden ongelmien hoitoa vuonna 1998 käydyssä keskustelussa komission loppuraportista. Hän esitti, että tämä yhdistymiskriisi voitiin voittaa vahvalla valtion sosiaalisella verkostolla ja heikompien tukemisella. Lisäksi hän vaati, että on oltava sellainen yhteiskunnallinen ilmapiiri, jossa kaikkien elämäkokemukset tunnustetaan.³⁶⁹ Myös länsisaksalainen sosiaalidemokraatti Siegfried Vergin katsoi, että erityisesti työttömyys itäisissä osavaltioissa oli syynä yhteenkuuluvuuden tunteen heikkenemiseen³⁷⁰. Sosiaalidemokraatit määrittelivät siten myös komissioon liittyvissä keskusteluissa sisäisen yhtenäisyyden ongelmiksi sekä itäsaksalaisten sosiaaliset ongelmat että poliittisen kulttuurin, joka ei tunnustanut itäsaksalaisten kokemuksia.

Itäsaksalainen sosiaalidemokraatti Tilo Braune³⁷¹ korosti, että yhdistymisen jälkeiset ongelmat olivat seurausta sekä DDR:n diktatuurin ajoista että hallituksen yhdistymisen jälkeisen politiikan virheistä. Hän piti myös tapaa, jolla yhdistyminen oli toteutettu, yhtenä syynä ongelmiin saksalaisten yhteenkuuluvuudessa:

Der Einigungsprozeß hatte nicht nur unter erheblichen Geburtsfehlern zu leiden, die noch heute negative wirken, sondern in ihm findet sich eine Abfolge von Fehlern, die es politisch auszugleichen gilt. Die historische Chance zur Schaffung eines neuen geeinten Deutschlands, einer Berliner Republik im besten Sinne, wurde schon in verschiedenen historischen Schritten vertan, zumindest in Frage gestellt. Dies beginnt damit, daß man den Prozeß der deutschen Einheit nicht als wirkliche Einigung zweier unterschiedlicher Teile vollzogen hat, sonder als Beitritt.³⁷²

³⁶⁸ DB 1997, 203. Sitzung, 18400.

³⁶⁹ DB 1998, 240. Sitzung, 22120–22121.

³⁷⁰ DB 1998, 240. Sitzung, 22112.

³⁷¹ DB Web-Archiv. Tilo Braune (s. 1954) on itäsaksalainen lääkäri ja SPD:n poliitikko vuodesta 1989. Hän oli liittopäivillä vuodesta 1994 alkaen ja toimi puolueensa puhujana korkeakouluihin ja tieteeseen liittyvissä asioissa. Hän toimi toisessa komissiossa SPD:n varajäsenenä.

³⁷² DB 1998, 240. Sitzung, 22126. ”Yhdistymisprosessi ei kärsinyt vain huomattavista syntymävirheistä, jotka tänäkin päivänä vielä vaikuttavat negatiivisesti, vaan siitä löytyy myös virheiden sarja, jota pitää poliittisesti lievittää. Historiallinen mahdollisuus uuden yhdistyneen Saksan luomiseen, Berliinin tasavallan parhaassa merkityksessä, menetettiin, ainakin kyseenalaistettiin, jo eri historiallisissa vaiheissa.

Braunen puheenvuoro osoittaa, että PDS:n lisäksi myös sosiaalidemokraateissa oli itäsaksalaisia, jotka kritisoivat tapaa, jolla Saksojen jälleenyhdistyminen oli toteutettu. Tällaisia näkemyksiä ei sosiaalidemokraattien puheenvuoroissa esitetty vielä ensimmäisellä vaalikaudella. Braune kritisoi kristillisdemokraatteja myös siitä, että PDS pystyi käyttämään retoriikkaa, jossa Länsi-Saksan väitettiin harjoittavan voittajahistoriaa. Syynä hän piti nimenomaan yhdistymisen toteutusta, jossa DDR lakkautettiin ja liitettiin Liittotasavaltaan. Hallitus oli hänen mukaansa ennen yhdistymistä johtanut itäsaksalaisia harhaan mielikuvilla läntisen hyvinvoinnin saavuttamisesta, jotta hallituksen ajama jälleenyhdistyminen toteutuisi.³⁷³ Braune korosti puheenvuorossaan hallituskoalition politiikan epäonnistumista ja jätti sisäisen yhtenäisyyden ongelmien historialliset ulottuvuudet tarkoituksellisesti vähemmälle huomiolle.

Hallituspuolueet halusivat selittää yhdistymisen jälkeiset ongelmat sekä puuttuvan yhteenkuuluvuuden tunteen seurauksiksi SED-diktatuurin menneisyydestä. He eivät hyväksyneet SPD:n ja PDS:n väitteitä hallituksen politiikan epäonnistumisesta. Esimerkiksi Hartmut Koschyk (CDU/CSU) argumentoi, ettei SPD tarkoituksellisesti ottanut huomioon, mitä hallituksen politiikalla oli saavutettu, kun se arvosteli politiikkaa komission loppuraporttiin jättämässään eriävissä mielipiteessä³⁷⁴. Rainer Eppelmann (CDU/CSU) puolestaan määritteli vuosikymmenten aikana kehittyneet erilaiset näkökulmat syiksi saksalaisten yhtenäisyyden prosessin vaikeuksiin. Yhdistymisen jälkeisistä ongelmista hän puolestaan totesi, että ne olivat SED hallinnon päätösten seurausta.³⁷⁵ Kristillisdemokraatit myös pyrkivät argumentoimaan, että PDS:n kannatus hidasti yhtenäisyyden loppuunsaattamista. Esimerkiksi kristillisdemokraatti Vera Lengsfeld syytti SPD:tä ja Liittouma 90Vihreät -puoluetta jakohistorian (*Teilungsgeschichte*) jatkamisesta, koska ne tekivät yhteistyötä SED:n seuraajan, PDS:n kanssa osavaltiotasolla³⁷⁶.

Tämä alkoi sillä, että Saksan yhtenäisyyden prosessia ei toteutettu kahden erilaisen osan todellisena yhdistymisenä, vaan liittymisenä.”

³⁷³ DB 1998, 240. Sitzung, 22126.

³⁷⁴ DB 1998, 240. Sitzung, 22124.

³⁷⁵ DB 1998, 240. Sitzung, 22117–22118.

³⁷⁶ DB 1998, 240. Sitzung, 22106.

PDS:n Ludwig Elm, joka oli puolueensa ainoa puhuja vuoden 1998 keskustelussa, määritteli, ettei yhtenäisyys toteutunut, koska itäsaksalaisia moitittiin heidän historiastaan³⁷⁷. Tällä hän todennäköisesti tarkoitti sitä, etteivät itäsaksalaiset saaneet itse määritellä historiaansa, mistä PDS oli koko ajanjakson kritisoinut molempia komissioita. Liittouma 90/Vihreät -puolueen edustaja, itäsaksalainen Gerd Poppe ei asettunut tässä kysymyksessä kummallekaan puolelle, vaan kritisoi sekä SPD:tä että hallituskoalition puolueita vaalitaistelun käymisestä komission loppuraportissa:

Wenn einerseits die Koalition polemisch gegen die SPD-Entspannungspolitik argumentiert, dagegen den Kanzler und Gorbatschow durchgängig ob ihrer weisen und einsamen Entscheidungen bejubelt, wenn andererseits von der SPD die von der Bundesregierung seit 1990 zweifellos gemachten Fehler schwerer gewogen werden als die traurige Hinterlassenschaft des SED-Staats, dann stellt sich mitunter die Frage, ob nicht manche Berichtsteile nach einem zu groben Muster gestrickt wurden.³⁷⁸

Tämä puheenvuoro osoittaa, että itäsaksalainen Poppe tunnisti, että poliitikkojen väliset kiistelyt Saksa-politiikasta ja yhdistymisen jälkeisistä ongelmista olivat pyrkimyksiä tulkita menneisyyttä omalle puolueelleen edullisella tavalla.

SPD käytti eriävää mielipidettä myös toisen komission raportissa esittääkseen hallituskoalition politiikan huonossa valossa³⁷⁹. Loppuraportista käydyin debatin aikaan vuoden 1998 liittopäivävaalit olivat jo lähellä. Tämä näkyi DDR-menneisyydestä käydyssä debatissa lisääntyneenä keskusteluna päivänpoliittisista teemoista. Voidaan sanoa, ettei vuoden 1998 toisen komission loppuraportista käydyssä keskustelussa enää keskusteltu yhtä paljon DDR-menneisyyden tulkinnasta kuin aiemmissa keskusteluissa. Erityisesti vuoden 1998 keskustelussa oppositiopuolueet pyrkivät arvostelemaan hallituskoalitiota yhdistymisen jälkeisen politiikan epäonnistumisessa erityisesti sisäisen yhtenäisyyden loppuunsaattamisessa. Hallituskoalition poliitikot puolestaan kritisoivat oppositiopuolueista SPD:tä ja Liittouma 90/Vihreitä niiden yhteistyöstä PDS:n kanssa

³⁷⁷ DB 1998, 240. Sitzung, 22116.

³⁷⁸ DB 1998, 240. Sitzung, 22113. ”Kun toisaalta koalitio argumentoi poleemisesti SPD:n liennytysohloitiikkaa vastaan, ja sitä vastoin tervehtii riemuiten kansleria ja Gorbatshovia kauttaaltaan heidän toimintatavoistaan ja yksittäisistä päätöksistä, kun toisaalta SPD painottaa enemmän liittohallituksen vuoden 1990 jälkeen epäilemättä tekemiä virheitä kuin SED-valtion jälkivaikutuksia, minulle herää kysymys, että onko jotkut raportin osat piirretty liian karkealla kädellä.”

³⁷⁹ McAdams 2001, 119.

osavaltiotasolla. He jopa argumentoivat, että se haittasi SED-diktatuurin ja jaon seurausten voittamista.

Yhtenäisyys oli valtiollisessa mielessä toteutunut, mutta yhtenäisyys säilyi edelleen yhteiskunnan tulevaisuuden tavoitetilaa kuvaavana käsitteenä. Parlamentin keskustelujen perusteella käsitteen merkitys tulevaisuuteen sijoittuvana tilana oli siis alkanut tarkoittaa kansallista yhteenkuuluvuuden tunnetta sekä taloudellisten ja sosiaalisten elinolosuhteiden tasaamista. DDR-menneisyyden tulkintaan liittyvissä keskusteluissa puolestaan korostui yhtenäisyyskäsitteen merkitys kansallisena yhteenkuuluvuuden tunteena. Muut yhdistymisen jälkeiset ongelmat Itä-Saksassa nähtiin yhteenkuuluvuuden tunteen kehittymisen esteenä. Sisäisen yhtenäisyyden ongelmien esittäminen osittain taloudellisina ja sosiaalisina voi johtua siitä, että yhtenäisyys haluttiin esittää ongelmana, johon voidaan vaikuttaa politiikalla. Epämääräinen kansallinen yhteenkuuluvuuden tunne on vaikeammin hallinnollisilla politiikkatoimenpiteillä korjattavissa. Yhtenäisyyden teeman tärkeydestä kertoo se, että poliitikot pyrkivät etsimään syyllisiä yhtenäisyyden ajan epäonnistumisiin. Hallituskoalition edustajat halusivat osoittaa ongelmien syiden olevan menneisyydessä. Oppositio puolueista erityisesti sosiaalidemokraatit ja sosialistit puolestaan pyrkivät argumentoimaan, että hallituskoalition kahden vaalikauden aikana harjoittama politiikka oli suurin syyllinen sisäisen yhtenäisyyden ongelmiin. Molemmissa on kysymys historian tulkitsemisesta omalle puolueelle edullisella tavalla.

Markus Lindenin mukaan yhtenäisyyden puuttumisesta on tullut yhdistyneessä Saksassa poliittisen yhteisön rasite ja pitkäkestoinen tavoite poliittisessa integraatiossa.³⁸⁰ DDR-menneisyyttä tutkivien komissioiden tavoite oli Andrew Beattien mukaan ollut sisäisen yhtenäisyyden edistäminen, mutta tavoite ei toteutunut niin kuin oli ajateltu. Hän katsoo, että komissioiden tärkein panos sisäiseen yhtenäisyyteen oli yritys kehittää yhteinen ymmärrys jaetusta menneisyydestä.³⁸¹ Faulenbach on jopa todennut, että joidenkin itäsaksalaisten mielestä komissiot kasvattivat eroa itä- ja länsisaksalaisten välillä³⁸². Liittopäivien debaattit osoittavat, kuinka poliittisesta aiheesta DDR-

³⁸⁰ Linden 2006, 52–53. Lindenin mukaan yhtenäisyyden käsitettä käytetään erityisesti hallituksen vuosikertomuksissa Saksan yhtenäisyyden tilasta, ja siinä on havaittavissa jatkuvuutta Kohlin ja häntä seuranneen liittokansleri Gerhard Schröderin (SPD, liittokanslerina vuodet 1998–2005) hallintojen välillä.

³⁸¹ Beattie 2008, 72, 233.

³⁸² Faulenbach 1994/2000, 32.

menneisyyden tulkinnassa oli kysymys. Voidaan sanoa, että poliitikot ainakin osittain uhrasivat komissioiden mahdollisuuden edistää yhteenkuuluvuuden tunnetta ja yhteistä ymmärrystä jaetusta menneisyydestä pyrkimyksissään luoda omien poliittisten näkemystensä mukainen ja ajankohtaisia tavoitteitaan palveleva kuva DDR-menneisyydestä.

6. Päätäntö

Parlamentissa käydylle keskustelulle DDR-menneisyydestä ei selkeästi jälleenyhdistymisen jälkeisessä Saksassa ollut vaihtoehtoja, vaan menneisyyteen oli otettava kantaa poliittisesti. Kun menneisyyttä pyritään tulkitsemaan ja arvottamaan parlamentissa, joka koostuu toisiaan vastaan kannatukselta kamppailevista puolueista, on väistämätöntä, että syntyy tulkintaerimielisyyksiä. Saksan liittopäivien keskustelu DDR-menneisyydestä onkin malliesimerkki historiankäsitysten poliittisuudesta. Kuten Saksan liittopäivien debaattit osoittavat, politiikassa on olemassa intressejä, jotka vaikuttavat siihen, miten menneisyys poliittisessa keskustelussa halutaan esittää.

Tässä pro gradu -tutkielmassa tarkastelin, miten DDR-menneisyydestä puhuttiin Saksan liittopäivillä Saksojen jälleenyhdistymisen jälkeen vuosina 1991–1998. Analysoin liittopäivien debatteja erityisesti niissä käytettyjen keskeisten käsitteiden näkökulmasta. Pyrin selvittämään, miten käsitteet keskustelussa määriteltiin, ymmärrettiin ja arvotettiin sekä miten niitä käytettiin argumentoinnissa omien historiapolitiittisten tavoitteiden ajamiseksi. Koko DDR-menneisyydestä käyty keskustelu oli historia- ja menneisyyskäsitteiden ympärillä käytyä keskustelua. Myös näiden käsitteiden debateissa saamat merkitykset liittyivät historiapolitiittisiin tavoitteisiin ja muihin keskustelun keskeisiin käsitteisiin. Keskeisiksi käsitteiksi historiapolitiittisessa keskustelussa nousivat erityisesti ”vääräys”, ”oikeusvaltion vastakohta” (*Unrechtstaat*), ”diktatuuri”, ”totalitarismi” ja ”yhtenäisyys” sekä niiden johdannaiset, vastakäsitteet ja niihin liittyvät käsitteet. Näiden keskeisten käsitteiden kautta DDR-menneisyydestä käydyt keskustelut kytkeytyivät myös kylmän sodan aikaisiin vastakkainasetteluihin. Nämä vastakkainasettelut olivat sekä länsisaksalaisten keskinäisiä että Saksan liittotasavallan ja DDR:n välisiä, ja laajemmin idän ja lännen välisiä. Toisaalta käsitteet liittyivät myös ajankohtaisiin kysymyksiin yhdistyneessä Saksassa.

Käsitteet ”vääräys” ja ”oikeusvaltion vastakohta” sekä diktatuurin ja totalitarismin käsitteet liittyivät DDR:n valtion luonteesta käytyyn keskusteluun. Vääräyden käsitteiden ympärillä käydyn keskustelun tavoitteena oli perustella DDR:n luonnetta laittomana, rikollisena ja oikeusvaltiosta poikkeavana valtiona, joka muodosti vastakohdan Liittotasavallan edustamalle oikeusvaltiolle. Tätä vastakkainasettelua

käyttivät keskustelussa erityisesti hallituskoalition ja sosiaalidemokraattien länsisaksalaiset edustajat, ja se voidaankin tulkita Liittotasavallan edustaman yhteiskuntajärjestyksen paremmuuden perustelemiseksi kylmän sodan ajalta periytyvässä vastakkainasettelussa. Itäsaksalaiset edustajat kuitenkin ilmaisivat itäsaksalaisten yhdistymisenjälkeisiin kokemuksiin perustuvan epäilyksensä länsisaksalaisten ylistämän oikeusvaltion mahdollisuudesta hyvittää menneitä vääryyksiä. DDR määriteltiin oikeusvaltiosta poikkeavaksi valtioksi oikeudellisessa, lainkäytön merkityksessä, koska sen oikeusjärjestelmän ei katsottu täyttäneen oikeusvaltion kriteereitä. Sen lisäksi DDR:n määrittely oikeusvaltion vastakäsitteellä oli moraalinen tuomio DDR:stä epäoikeudenmukaisena sekä vääryyttä ja uhreja tuottaneena järjestelmänä.

Länsisaksalaisten suhtautuminen DDR-menneisyyteen oli ns. totalitarismimallin mukainen. Niinpä kaikki DDR:n yhteiskunnassa haluttiin tulkita totalitaarisen diktatuurin ja siihen liittyvän sarron, valtamekanismien sekä hallinnon tason kautta. Tämä johti siihen, etteivät monet länsisaksalaiset poliitikot halunneet parlamentissa myöntää, että DDR:ssä olisi voinut olla minkäänlaista onnellista elämää irrallaan diktatuurista ja vääryydestä. Tässä kysymyksessä itäsaksalaiset edustajat olivat puolueesta riippumatta länsisaksalaisia valmiimpia näkemään ihmisten elämän ja kokemuksen DDR:ssä laajemmin. Parlamentissa vallitsi konsensus siitä, että suurimman syyllisyyden kantoi SED-puolueen hallinto, ja pahiten vääryyksiin syyllistyneiden joukko oli erotettavissa itäsaksalaisten enemmistöstä. PDS:n jäsenet olivat monissa kysymyksissä vastakkainasettelussa muiden puolueiden kanssa. PDS:n edustajat käyttivät retoriikassaan käsitettä ”oikeusvaltion vastakohta”, mutta heidän tavoitteenaan oli käsitettä käyttämällä puolustaa DDR:n oikeutusta ja myös asettaa Saksan liittotasavallan oikeusvaltio kyseenalaiseksi.

Parlamentissa ei ollut juurikaan erimielisyyttä diktatuurikäsitteen käytöstä DDR:ää kuvattaessa. Sen sijaan DDR:n määrittely totalitaariseksi diktatuuriksi oli kiistanalaisempaa, ja totalitarismin käsitteen käyttöä oli parlamentissa perusteltava. Kiistanalaista ei ollut niinkään käsitteen käyttö DDR:ää kuvaamaan, vaan käsitteen käyttö DDR:n ja kansallissosialistisen Saksan vertailussa. Totalitarismin käsitteen käyttö oli osa erityisesti hallituspuolueiden sekä itä- että länsisaksalaisten poliitikkojen

pyrkimystä osoittaa samankaltaisuuksia DDR:n ja kansallissosialistisen Saksan välillä erityisesti valtarakenteissa ja -pyrkimyksissä. Parlamentissa esitetyissä puheenvuoroissa kuvailtiin samankaltaisuuksia järjestelmien välillä ja argumentoitiin, ettei järjestelmien vertailu tarkoittanut samaistamista tai kansallissosialismin rikosten vähättelyä. Tähän pyrkimykseen liittyi hallituspuolueiden edustajien puheenvuoroissa myös DDR:n järjestelmän pohjana olleen sosialistisen ideologian rinnastaminen kansallissosialistiseen ideologiaan. Tämä tapahtui leimaamalla molemmat totalitaarisiksi ideologioiksi. DDR:n sosialismi nähtiin myös perimmäiseksi syyksi järjestelmän epäonnistumiseen. Kristillisdemokraattien ja liberaalien tavoite oli kiistää sosialismin oikeutus poliittisena tavoitteena liberaalissa demokraattisessa valtiossa.

Sosiaalidemokraattien ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen edustajat hyväksyivät totalitarismin käsitteen käytön DDR:ää kuvattaessa, mutta eivät pitäneet sosialismin luonnetta syynä vääryyteen ja diktatuuriin. Molempien puolueiden riveissä olikin itäsaksalaisia kansalaisoikeusaktivisteja, jotka olivat halunneet demokraattisen sosialistisen DDR:n rakentamista SED:n hallinnon syrjäyttämisen jälkeen. Näiden puolueiden jäsenet käyttivätkin käsitettä ”kommunismi” DDR:n ideologiaa kuvatessaan. Kommunismin käsite liittyi erityisesti Neuvostoliiton käsitykseen omasta järjestelmästä, ja käsitettä käyttämällä voitiin tuomita myös DDR:n järjestelmä kritisoimatta kuitenkaan sosialismin ideaa. PDS:n edustajat eivät hyväksyneet totalitarismin käsitteen käyttöä DDR:n järjestelmästä, vaan käyttivät DDR:n virallisesta historiapropagandasta peräisin olevia argumentteja, joiden mukaan DDR:n pohjana oli ollut irrottautuminen totalitaarisesta fasismista toisen maailmansodan jälkeen. PDS myös puolusti sosialismin oikeutusta, vaikka se myönsi DDR:n olleen epäonnistunut sosialismikokeilu.

Ensimmäisen komission myötä keskusteluihin ilmestyi CDU/CSU:n, FPD:n, SPD:n ja Liittouma 90/Vihreät -puolueen yhteisymmärryksessä ns. antitotalitaarisen konsensuksen käsite. Konsensuksen käsite on keskeinen käsite Saksan poliittisessa kulttuurissa. Antitotalitaarinen konsensus korvasikin DDR-menneisyyden yksittäisiä kysymyksiä koskevan yhteisymmärryksen puuttumisen enemmistön keskuudessa. Käsite yhdistettiin puheenvuoroissa demokratian, vapauden ja Saksan liittotasavallan vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen puolustamiseen. Tällä perusteella PDS suljettiin

antitotalitaarisen konsensuksen ulkopuolelle, sillä sen katsottiin olevan epädemokraattinen ja uhkaavan Liittotasavallan vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä. Antitotalitarismi ei ollut uusi DDR-menneisyyden käsittelyn myötä syntynyt käsite, vaan se oli kuulunut Liittotasavallan poliittiseen kulttuuriin jo toisen maailmansodan jälkeisestä ajasta lähtien. Nyt se haluttiin juurruttaa myös jälleenyhdistyneen Saksan poliittiseen kulttuuriin.

Hallituskoalition pyrkimys osoittaa samankaltaisuuksia DDR:n ja kansallissosialistisen Saksan välillä totalitaarisina diktatuureina näkyi myös muistomerkeistä käydyissä keskusteluissa. Hallituskoalition edustajat katsoivat, että molempien järjestelmien vääryydet olivat verrattavissa ja siksi niitä voitiin muistaa yhteisellä muistomerkillä. Tämä rinnastus kiteytyi ilmaisuun ”sodan ja väkivaltaherruuden uhrin”. Sosiaalidemokraatit, Liittouma 90/Vihreät sekä PDS eivät hyväksyneet tätä muotoilua, koska sen katsottiin vähättelevän kansallissosialismin rikoksia ja asettavan niiden ainutkertaisuuden kyseenalaiseksi. Muistomerkkikeskustelujen tarkasteleminen komissioihin liittyvien keskustelujen rinnalla osoitti, että komissiokeskusteluissa käytetyt argumentit olivat käytössä myös muissa keskusteluissa, ei vain DDR-menneisyyden poliittiseen arviointiin liittyvissä keskusteluissa.

Keskustelut muistomerkeistä ensimmäisellä vaalikaudella sekä toisella vaalikaudella komission yhteydessä ilmensivät Saksan historiakulttuuriin kuuluvaa negatiivista uhrien muistamista ensisijaisena muistamisen kohteena. Komission yhteydessä käydyissä keskusteluissa oli kuitenkin myös viitteitä siitä, ettei muistamisessa haluttu rajoittaa vain aseettomien vääryyden uhrien muistamiseen. Molempien Saksojen historiakulttuuriin oli kuulunut myös kansallissosialismia vastaan tehdyn vastarinnan muistaminen. Nyt yhdistymisen jälkeisessä Saksassa tähän erityisesti Länsi-Saksan vastarinnan perintöön haluttiin liittää myös DDR:ssä tehty vastarinta ja vuoden 1989 vallankumous. Tämä vastarinta rakennettiin keskustelussa jatkumoksi Saksan ja Euroopan demokraattisessa vastarinnan perinnössä diktatuureja vastaan. Tämä voidaan tulkita yhdeksi pyrkimykseksi yhdistymisen jälkeisessä Saksassa löytää positiivisia kiinnekohtia vaikeaksi miellettyssä menneisyydessä. Keskusteluille ominaista oli pidemmän aikavälin, erityisesti toista maailmansotaa edeltävään aikaan ulottuvan, perspektiivin puuttuminen. Tämä on todennäköisesti osoitus Saksan historiakulttuurista,

jossa vaikea lähimenneisyys on kansakunnan historiallisessa kokemuksessa ja muistamisessa hallitsevassa asemassa. Osasyynä on todennäköisesti myös se, että näiden keskustelujen tarkoituksena oli keskittyä lähimenneisyyden käsittelyyn.

Myös käsite yhtenäisyys oli merkittävässä asemassa keskusteluissa koko tutkitun ajanjakson. Saavutettu valtiollinen yhtenäisyys oli tärkeä asia poliitikoille, mistä kertoo yhtenäisyyden käsitteen ympärillä ensimmäisellä vaalikaudella käyty menneisyyspoliittinen kiista Liittotasavallan Saksa-politiikasta, jonka tavoite oli ollut yhdistyminen. Erityisesti kristillisdemokraattien ja sosiaalidemokraattien länsisaksalaiset edustajat pyrkivät argumentoimaan, että juuri oman puolueen Saksa-politiikka oli tärkein tekijä yhdistymisen mahdollistamisessa. Tässä keskustelussa yhtenäisyys ymmärrettiin sekä valtiollisessa että yhteenkuuluvuuden tunteen merkityksessä. Länsisaksalaiset poliitikot argumentoivat molempien olleen ennen kaikkea Liittotasavallan pitkäaikaisen politiikan ansiota, eikä erityisesti Neuvostoliiton romahduksen merkitystä yhdistymiselle korostettu.

Mitä enemmän aikaa Saksojen jälleenyhdistymisestä oli kulunut, sitä enemmän yhtenäisyyskäsitteen merkitys alkoi keskusteluissa tarkoittaa kansallista yhteenkuuluvuuden tunnetta valtiollisen yhtenäisyyden sijaan. Menneisyyden selvittämisen katsottiin parlamentin keskustelussa mahdollistavan yhtenäisyyden viemisen valtiollisesta yhtenäisyydestä myös kansalliseksi. PDS oli ainoa puolue, joka ei pitänyt yhtenäisyyttä positiivisena tavoitteena, vaan määritteli yhtenäisyyden itäsaksalaisten DDR-kansalaisten elämäntavan ja kaiken DDR:ään liittyvän tuhoamiseksi. Toisella vaalikaudella oppositiopuolueet SPD ja PDS saivat yhdistymisen jälkeisistä ongelmista ja saksalaisten keskinäisen yhteenkuuluvuuden tunteen puuttumisesta asean hallituskoalition politiikan arvostelemiseen. Tässä keskustelussa kiistaa oli erityisesti siitä, ovatko ongelmat enemmän SED-diktatuurin perintöä vai hallituksen politiikan epäonnistumista.

Keskustelussa DDR-menneisyydestä ei liittopäivillä erottunut selkeää hallitus vastaan oppositio asetelmaa. Kyseessä ei ollutkaan perinteinen parlamentissa käsiteltävä asia, josta tehtäisiin täysistunnossa päätös ja joka johtaisi konkreettisiin toimenpiteisiin. Puolueiden välillä suurimmat erot DDR-menneisyyden arvottamisessa löytyivät siis PDS:n ja kaikkien muiden puolueiden väliltä. Hallituspuolueet CDU/CSU ja FDP sekä

oppositiopuolueet SPD ja Liittouma 90/Vihreät käyttivät samoja negatiivisesti latautuneita käsitteitä keskustelussa DDR-menneisyydestä. Eroja näiden neljän puolueen välillä oli erityisesti yksittäisissä asiakysymyksissä, kuten DDR:n ja kansallissosialismin vertaamisessa. PDS:n edustajat olivat lähes kaikissa kysymyksissä eri mieltä muiden puolueiden kanssa eivätkä hyväksyneet DDR-menneisyyden negatiiviseksi arvottaneiden käsitteiden käyttöä. Puolueen edustajien erilaista suhtautumista selittääkin heidän menneisyytensä DDR:n valtapuolueen SED:n jäsenenä sekä sosialismin kannattajina vielä DDR:n romahduksen jälkeen. Puolueen sisällä oli kuitenkin myös erilaista suhtautumista DDR:ään.

Keskusteluissa suurimman osan puheenvuoroista saivat käytettäväkseen puolueiden itäsaksalaiset edustajat, joiden käyttämät käsitteet ja näkemykset noudattelivat useimmiten heidän puolueidensa linjaa. Suuri osa muiden puolueiden paitsi PDS:n itäsaksalaisista edustajista oli ollut DDR:ssä toisinajattelihoita ja DDR:n demokratisoimisen ajajia. Tämä selittää heidän usein varsin kriittistä suhtautumistaan DDR-menneisyyteen. Toisaalta itäsaksalaiset edustajat eivät yleisesti ottaen olleet yhtä valmiita asettamaan Saksan liittotasavallan yhteiskuntajärjestystä hyvän normiksi kuin länsisaksalaiset.

Historiaan vetoava retoriikka on siis moninaista, ja historian poliittisella käytöllä voi olla erilaisia muotoja ja päämääriä. Näin oli myös Saksan liittopäivien DDR-menneisyyteen liittyvissä keskusteluissa. Joissain kysymyksissä parlamentin poliittiset ryhmät taistelivat ja kilpailivat oikeudesta menneisyyden tulkintaan omalla tavallaan. Puolueiden edustajat pyrkivät oikeuttamaan oman puolueensa mennyttä ja nykyistä politiikkaa historiaan vetoavilla argumenteilla. Samalla ne usein pyrkivät asettamaan poliittisten vastustajiensa uskottavuuden kyseenalaiseksi syyttämällä heitä historian käyttämisestä poliittisesti hyväkseen ja menneisyyden tulkinnasta itselleen edullisella tavalla. Toisaalta oli myös kysymyksiä, joissa menneisyyden tulkinta tehtiin lähes yksimielisyydessä eri puolueiden poliitikkojen kesken. Tällainen kysymys oli erityisesti positiivisen muistamisen kohteiden hahmottelu DDR-menneisyydestä historiaan perustuvan kansallisen identiteetin rakentamiseksi.

Tämän tutkimuksen aihe avaa mahdollisuuksia myös jatkotutkimukseen. Tarkastelua voisi laajentaa muihin DDR-menneisyyden käsittelyyn liittyviin liittopäivien

keskusteluihin 1990-luvulla ja ehkä 2000-luvullakin. Laajentamalla tarkastelua muihin keskusteluihin voidaan selvittää, keskusteltiinko parlamentissa muista DDR-menneisyyden käsittelyyn liittyvistä teemoista samoilla käsitteillä ja argumenteilla. Tässä tutkimuksessa tarkastelussa oli vertailukohtana DDR-menneisyyttä tutkivaan komissioon liittyvien keskustelujen lisäksi hallitusohjelmista käydyt keskustelut sekä muistomerkkeihin liittyvät keskustelut. Muita mahdollisia teemoja olisivat esimerkiksi rahallisista korvauksista DDR-diktatuurin uhreille käydyt keskustelut sekä vuosittain toistuvat keskustelut Saksan yhtenäisyyden toteutumisesta hallituksen selvityksen pohjalta. Nämä hallituksen selvityksiin perustuvat, yhtenäisyyden tilasta käydyt keskustelut muodostavat jatkumon yhdistymistä edeltävästä ajasta yhdistymisen jälkeiseen aikaan. Saksassa vaihtui hallituspohja tässä tutkimuksessa tarkastellun ajanjakson jälkeen. Suurimmaksi puolueeksi vuoden 1998 vaaleissa noussut SPD muodosti hallituksen Liittouma 90/Vihreät -puolueen kanssa. Aikarajauksen laajentaminen vielä tälle vaalikaudella antaisi mahdollisuuden tarkastella, muuttuivatko puolueiden ja edustajien näkemykset, kun puolue siirtyi oppositiosta hallitukseen, tai toisin päin.

Lähdeluettelo

Alkuperäislähteet

Saksan liittopäivien keskustelut:

Deutscher Bundestag (DB):

<http://www.bundestag.de/>.

Tutkimuskirjallisuus

Assman, Aleida (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C.H. Beck.

Baehr, Peter, Richter Melvin (eds.) (2004). *Dictatorship in History and Theory. Bonapartism, Caesarism, and Totalitarianism*. Cambridge: University Press.

Barker, Peter (1994/2000). "Geschichtsaufarbeitung within the PDS and the Enquete-Kommissionen". Teoksessa: Barker, Peter (ed.), *The GDR and its History: Rückblick und Revision: Die DDR im Spiegel der Enquete-Kommissionen*. Amsterdam: Rodopi B.V., 81–95.

Bauer-Kaase, Petra (1994). "Germany in Transition: The Challenge of Coping with Unification". Teoksessa: Hancock, Donald M., Welsh, Helga (eds.), *German Unification. Processes and Outcomes*. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press, 285–311.

Beattie, Andrew (2008). *Playing Politics with History: the Bundestag Inquiries into East Germany*. New York: Berghahn Books.

Blasius, Dirk, Gall, Lothar (1975). "Einheit". Teoksessa: Brunner, Otto, Conze, Werner, Koselleck, Reinhart (Hg.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 2. Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 117–151.

Brie, Andre (2005). "Deutsch-deutsche Fremdheiten. Mentale Unterschiede und ihre sozialen Ursachen". Teoksessa: Bahrmann, Hannes, Links Christoph (Hg.), *Am Ziel vorbei. Die deutsche Einheit: Eine Zwischenbilanz*. Berlin: Ch. Links Verlag, 208–220.

Brockhaus Enzyklopädie: in Vierundzwanzig Bänden (1986–1994). 19. Aufl. Mannheim: Brockhaus.

Burkhardt, Armin (2003). *Das Parlament und seine Sprache. Studien zu Theorie und Geschichte parlamentarischer Kommunikation*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Cooke, Paul (2005). *Representing East Germany since Unification. From Colonization to Nostalgia*. Oxford, New York: Berg. (Ebrary)

Dittmar, Norbert, Bredel Ursula (1999). *Die Sprachmauer. Die Verarbeitung der Wende und ihrer Folgen in Gesprächen mit Ost- und WestberlinerInnen*. Berlin: Weidler Buchverlag.

Deutscher Bundestag (2004). *Enquete-Kommissionen des Bundestages. Schnittstellen zwischen Politik und Wissenschaft*. Berlin: SDV Saarbrücker Druckerei & Verlag GmbH.

Dubiel, Helmut (1999). *Niemand ist frei von der Geschichte. Die nationalsozialistische Herrschaft in den Debatten des Deutschen Bundestages*. München: Carl Hanser Verlag.

Ekman, Joakim (2001). *National Identity in Divided and Unified Germany. Continuity and Change*. Örebro: Örebro Studies in Political Science 3.

Faulenbach, Bernd (1994/2000). "Die Arbeit der Enquete-Kommissionen und die Geschichtsdebatte in Deutschland seit 1989. Teoksessa: Barker, Peter (ed.), *The GDR and its History: Rückblick und Revision: Die DDR im Spiegel der Enquete-Kommissionen*. Amsterdam: Rodopi B.V., 21–34.

Fulbrook, Mary (1994/2000). "Jenseits der Totalitarismustheorie? Vorläufige Bemerkungen aus sozialgeschichtlicher Perspektive". Teoksessa: Barker, Peter (ed.), *The GDR and its History: Rückblick und Revision: Die DDR im Spiegel der Enquete-Kommissionen*. Amsterdam: Rodopi B.V., 35–53.

- Glaessner, Gert-Joachim (2005). *German Democracy. From Post-World War II to the Present Day*. Oxford, New York: Berg. (Ebrary)
- Gottfried, Paul (2005). *Strange Death of Marxism: The European Left in the New Millennium*. Columbia: University of Missouri Press. (Ebrary)
- Hampsher-Monk, Ian (1998). ”Speech Acts, Languages or Conceptual History?”. Teoksessa: Hampsher-Monk, Ian, Tilmans, Karin, van Vree, Frank (eds.), *History of Concepts: Comparative Perspectives*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 37–50.
- Hancock, Donald M., Welsh, Helga (1994). ”Beyond Unification”. Teoksessa: Hancock, Donald M., Welsh, Helga (eds.), *German Unification. Processes and Outcomes*. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press, 313–321.
- Hentilä, Seppo (1992). *DDR – valtio ilman kansaa*. Helsinki: Vapokustannus.
- Hentilä, Seppo (1993). ”1945 ja 1990 – eroja ja yhtäläisyyksiä”. Teoksessa: Hentilä, Seppo Karjalainen, Erkki Valta, Raija (toim.), *Saksa – voima Euroopan keskellä*. Helsinki: Painatuskeskus Oy, 237–246.
- Hentilä, Seppo (1994). *Jaettu Saksa, jaettu historia. Kylmä historiasota 1945–1990*. Helsinki: SKS.
- Hentilä, Seppo (1998). ”Miksi vielä poliittista historiaa?”. Teoksessa: Lindroos, Ilari, Kuukkanen, Jouni, Piekka, Heini (toim.), *Poliittisen historian itsereflektio. Poliittinen historia poliittisen historian tutkijoiden silmin*. Turku: Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia no. 15, 116–131.
- Hentilä, Seppo (2001). ”Historiapoliitiikka – Holocaust ja historian julkinen käyttö”. Teoksessa: Kalela, Jorma, Lindroos, Ilari (toim.), *Jokapäiväinen historia*. Tietolipas 177. Helsinki: SKS, 26–49.
- Ihalainen, Pasi, Palonen, Kari (2009). ”Parliamentary Sources in the Comparative Study of Conceptual History: Methodological Aspects and Illustrations of a Research Proposal”. *Parliaments, Estates & Representation* 29, November 2009, 17–34.

- Ilie, Cornelia (2006). "Parliamentary Discourses". Teoksessa: Brown, Keith (ed.), *Encyclopedia of Language & Linguistics*, 2nd. ed., Vol 9. Amsterdam: Elsevier, 188–197.
- James, Peter (1998). "Government and the Political Parties". Teoksessa: James, Peter (ed.), *Modern Germany: Politics, Society and Culture*. London: Routledge, 43–64.
- Karjalainen, Erkki (1993). "Bonnin tasavalta". Teoksessa: Hentilä, Seppo Karjalainen, Erkki, Valta, Raija (toim.), *Saksa- voima Euroopan keskellä*. Helsinki: Painatuskeskus Oy, 79–142.
- Koselleck, Reinhart (1986/1998). "Social History and Begriffsgeschichte". Teoksessa: Hampsher-Monk, Ian, Tilmans, Karin, van Vree, Frank (eds.), *History of Concepts: Comparative Perspectives*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 23–35.
- Linden, Markus (2006). *Politische Integration im Vereinten Deutschland*. Baden-Baden: Nomos.
- Markovits, Inga (2001). "Selective Memory: How the Law Affects What We Remember and Forget about the Past – The Case of East Germany". *Law and Society Review*, Vol.35, No. 3. 513–563. (JSTOR, JY)
- McAdams, James (2001). *Judging the Past in Unified Germany*. Cambridge: University Press.
- Minkenberg, Michael (1993). "The Wall after the Wall: On Continuing Division of Germany and the Remaking of Political Culture". *Comparative Politics*, Vol. 26, No. 1, 53–68. (JSTOR, JY)
- Niven, Bill (1994/2000). "Redesigning the Landscape of Memory at Buchenwald: Trends and Problems". Teoksessa: Barker, Peter (ed.), *The GDR and its History: Rückblick und Revision: Die DDR im Spiegel der Enquete-Kommissionen*. Amsterdam: Rodopi B.V., 159–183.
- Nolan, Mary (2001). "Politics of Memory in the Berlin Republic". *Radical History Review*, Issue 81, Fall 2001, 113–132.
<http://muse.jhu.edu/journals/rhr/summary/v081/81.1nolan.html>, viitattu 26.4.2011.

Nolte, Ernst (1972). "Diktatur". Teoksessa: Brunner, Otto, Conze, Werner, Koselleck, Reinhart (Hg.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 1. Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 900–924.

Palonen, Kari (2011, ilmestymässä). "Begriffsdebatten und Debattenbegriffe. Zur Begriffsgeschichte der parlamentarischen Politik". *Zeitschrift für politische Theorie*, Nro 2, 2011.

Richter, Melvin (1995). *The History of Political and Social Concepts*. New York: Oxford University Press.

Richter, Michaela W. (1994). "Exiting the GDR: Political Movements and Parties between Democratization and Westernization". Teoksessa: Hancock, Donald M., Welsh, Helga (eds.), *German Unification. Processes and Outcomes*. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press, 93–137.

Riessig, Rolf (2005). "Anspruch und Realität der deutschen Einheit. Das Transformationss- und Vereinigungsmodell und seine Ergebnisse". Teoksessa: Bahrmann, Hannes, Links Christoph (Hg.), *Am Ziel vorbei. Die deutsche Einheit: Eine Zwischenbilanz*. Berlin: Ch. Links Verlag, 293–316.

Saarinen, Hannes (2008). "Symbolic Places in Berlin before and after the Fall of the Wall". Teoksessa: Aunesluoma, Juhani, Kettunen, Pauli (toim.), *The Cold War and the Politics of History*. Helsinki: Edita Prima, 81-105.

Schieder, Wolfgang (1982). "Kommunismus". Teoksessa: Brunner, Otto, Conze, Werner, Koselleck, Reinhart (Hg.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 3. Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 455–529.

Schnieder, Wolfgang (1984). "Sozialismus". Teoksessa: Brunner, Otto, Conze, Werner, Koselleck, Reinhart (Hg.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 5. Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 923–966.

Schraten, Jürgen (2006). *Die kollektive Erinnerung von Staatsverbrechen. Eine qualitative Diskursanalyse über die parlamentarische Bewertung der SED-Diktatur*. Baden-Baden: Nomos.

Skinner, Quentin (2002). *Visions of Politics. Volume 1: Regarding Method*. Cambridge: University Press.

Sontheimer, Kurt, Bleek, Wilhelm (1971/2004). *Grundzüge des politischen Systems Deutschland*. 11. Auflage. München: Piper Verlag.

Sontheimer, Kurt (1999). *So war Deutschland nie. Anmerkungen zur politischen Kultur der Bundesrepublik*. München: C.H. Beck.

Tilli, Jouni (2009). ”Tiloja, linjauksia, retoriikkaa – historiapolitiikan ulottuvuuksia”. *Historiallinen Aikakauskirja*, 3/2009, 280–287.

Van den Braembussche, Antoon (1999). ”The Politics of Time. Reflections on Time, Memory and History”. Teoksessa: Ollila, Anne (ed.), *Historical Perspectives on Memory*. *Studia Historica* 61. Helsinki: SHS, 171–193.

Virmasalo, Miina (2010). Jatkuvuus vai uudet arvot? Saksan liittopäivillä vuosina 1991–2001 käydyn ydinenergiasta luopumiskeskustelun analyysi poliittisen kulttuurin näkökulmasta. Pro gradu –työ: Jyväskylän yliopisto, Historian ja etnologian laitos.

Wilms, Dorothee (1994/2000). „Begründung, Entstehung und Zielsetzung der Enquete-Kommission 1992–94 im Deutschen Bundestag“. Teoksessa: Barker, Peter (ed.), *The GDR and its History: Rückblick und Revision: Die DDR im Spiegel der Enquete-Kommissionen*. Amsterdam: Rodopi B.V., 9–20.

Wolfrum, Edgar (2005). *Die Bundesrepublik Deutschland 1949–1990*. Gebhardt Handbuch der deutschen Geschichte. Stuttgart: Klett-Cotta.

Internet -lähteet

Saksan liittopäivien web-arkisto: Deutscher Bundestag: Web-Archiv (DB Web-Archiv):

Henkilötietoja 13. vaalikauden kansanedustajista sekä tietoja vaalituloksista ja puolueiden paikkamääristä liittopäivillä:

<http://webarchiv.bundestag.de/cgi/show.php?fileToLoad=214&id=1041>, viitattu
26.4.2011.

Saksan liittopäivien sanasto: Deutscher Bundestag: Glossar (DB Glossar):

<http://www.bundestag.de/service/glossar/>, viitattu 2.6.2011.

Berlin.de:

<http://www.berlin.de/sen/wirtschaft/struktur/historie/senatoren/lueder.html>, viitattu
12.4.2011.

Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur:

<http://www.stiftung-aufarbeitung.de/index.php>, viitattu 29.5.2011.

Chronik der Wende: Lexikon: Biographien (Chronik der Wende):

http://www.chronikderwende.de/lexikon/biografien/index_jsp.html, viitattu 12.4.2011.

Maria Mischalkin kotisivu:

<http://www.maria-michalk.de/>, viitattu 12.4.2011.

Ostdeutsche-Biographie:

<http://www.ostdeutsche-biographie.de/>, viitattu 12.4.2011.

PDS:n periaateohjelma. Programm der Partei des Demokratischen Sozialismus 1993:
Sozialisten.de:

http://archiv2007.sozialisten.de/download/dokumente/grundsatzdokumente_partei/partei-programm1993.pdf, viitattu 3.6.2011.

Saksan liittotasavallan vuoden 1949 perustuslaki: DokumentArchiv:

<http://www.documentarchiv.de/brd/1949/grundgesetz.html>, viitattu 2.6.2011.

SPD:n puolueohjelma. Regierungsprogramm 1990–1994:

<http://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/retro-scans/fa90-05465.pdf>, viitattu 3.6.2011.

Stadt Heidelberg:

<http://www.heidelberg.de/>, viitattu 2.6.2011.

Uni-Protokolle: Lexicon (Uni-Protokolle):

<http://uni-protokolle.de/Lexikon/Hauptseite.html>, viitattu 17.4.2011.

Vaalituloksia osavaltioiden vaaleissa: Wahlen in Deutschland seit 1945:

<http://www.wahlen-in-deutschland.de/>, viitattu 2.6.2011.

Wikipedia:

<http://de.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Hauptseite>, viitattu 12.4.2011.

LIITE 1: Kronologia liittopäivien debateista

12. Vaalikausi 1990–1994:

30.1.1991, 5. Istunto: Hallituksen selonteko hallitusohjelmasta

31.1.1991, 6. Istunto: Ensimmäinen keskustelu hallitusohjelmasta

1.2.1991, 7. Istunto: Toinen keskustelu hallitusohjelmasta

27.9.1991, 45. Istunto: Keskustelu PDS:n ehdotuksesta säätiön perustamiseksi antifasistisen vastarinnan muistomerkkien suojelemiseksi ja säilyttämiseksi (Drucksache 12/1117, 5.9.1991) ja SPD:n ehdotuksesta Saksan liittotasavallan muistomerkeistä (Drucksache 12/1189, 25.9.1991)

12.3.1992, 82. Istunto: Keskustelu tutkimuskomission ”SED-Diktatuurin historian ja seurausten työstäminen Saksassa“ perustamisesta

29.5.1992, 93. Istunto: Keskustelu tutkimuskomission ”SED-Diktatuurin historian ja seurausten työstäminen Saksassa“ tehtävienasettelusta

12.11.1992, 120. Istunto: Keskustelu SPD:n ehdotuksesta Saksan liittotasavallan muistomerkkien päälinoista (Drucksache 12/3179, 21.8.1992)

14.5.1993, 159. Istunto: Keskustelu SPD:n ehdotuksesta Liittotasavallan keskusmuistomerkistä (Drucksache 12/4536, 10.3.1993)

20.1.1994, 205 Istunto: Keskustelu CDU/CSU:n ja FDP:n ehdotuksesta Yhdistyneen Saksan muistomerkeistä (Drucksache, 12/6111, 10.11.1993)

14.4.1994, 219. Istunto: Keskustelu tutkimuskomission ”SED-Diktatuurin historian ja seurausten työstäminen Saksassa“ työskentelymahdollisuuksista SPD:n ehdotuksen (Drucksache 12/6933, 1.3.1994) ja CDU/CSU:n ja FDP:n vastaehdotuksen (Drucksache 12/7225, 13.4.1994) pohjalta

13.5.1994 Tutkimuskomissio ”SED-Diktatuurin historian ja seurausten työstäminen Saksassa“ jättää loppuraporttinsa (Drucksache 12/7820)

17.6.1994, 234. Istunto: Keskustelu tutkimuskomission ”SED-Diktatuurin historian ja seurausten työstäminen Saksassa“ loppuraportista

29.6.1994, 237. Istunto: Käsitellään Sisäasianvaliokunnan päätösehdotusta ja kertomusta muistomerkeistä tehtyjen esitysten pohjalta (Drucksache 12/7884, 15.6.1994)

13. Vaalikausi 1994–1998:

23.11.1994, 5. Istunto: Hallituksen selonteko hallitusohjelmasta ja ensimmäinen käsittely

25.11.1994, 7. Istunto: Kolmas keskustelu hallitusohjelmasta

22.6.1995, 44. Istunto: Keskustelu tutkimuskomission ”SED-diktatuurin seurausten voittaminen Saksan yhtenäisyyden prosessissa” perustamisesta

8.10.1997 Tutkimuskomissio ”SED-diktatuurin seurausten voittaminen Saksan yhtenäisyyden prosessissa” jättää väliraporttinsa (Drucksache 13/8700)

13.11.1997, 203. Istunto: Keskustelu komission ”SED-diktatuurin seurausten voittaminen Saksan yhtenäisyyden prosessissa” jättämästä väliraportista ja ehdotuksesta säätiön ”SED-Diktatuurin historian ja seurausten työstäminen” perustamisesta

2.4.1998, 227. Istunto: Keskustelu lakiesityksestä liittovaltion säätiön ”SED-diktatuurin historian ja seurausten työstäminen” perustamiseksi (Drucksache 13/10325). Säätiö perustetaan

10.6.1998 Tutkimuskomissio ”SED-diktatuurin seurausten voittaminen Saksan yhtenäisyyden prosessissa” jättää loppuraporttinsa (Drucksache 13/11000)

17.6.1998, 240. Istunto: Keskustelu tutkimuskomission ”SED-diktatuurin seurausten voittaminen Saksan yhtenäisyyden prosessissa” loppuraportista

Tiedot: Deutscher Bundestag.

**LIITE 2: Puolueiden paikkamäärät ja prosentit äänistä liittopäivillä
12. ja 13. vaalikausilla**

	12. vaalikausi (1990–1994)	13. vaalikausi (1994–1998)
CDU/CSU	319 (43,8 %)	295 (41,5 %)
SPD	239 (33,5 %)	251 (36,4 %)
FDP	79 (11,0 %)	47 (6,9 %)
PDS ³⁸³	17 (2,4 %)	30 (4,4 %)
Liittouma 90/Vihreät	8 (1,2 %)	49 (6,7 %)

Tiedot: DB Web-Archiv; Karjalainen 1993, 137.

³⁸³ 12. Vaalikaudella yhdessä muiden vasemmistoryhmien kanssa PDS/Linke Liste.

LIITE 3: Liittopäivillä vuosina 1990–1998 edustettuna olleiden puolueiden kannatusprosentit osavaltioiden vaaleissa

Vanhat osavaltiot (entinen Saksan liittotasavalta)

Baden-Württemberg

vaalivuosi	CDU	SPD	FDP	PDS	Liittouma90/Vihreät
1992	39,6	29,4	5,9	-	9,5
1996	41,3	25,1	9,6	-	12,1

Baijeri

vaalivuosi	CSU	SPD	FDP	PDS	Liittouma90/Vihreät
1990	54,9	26,0	5,2	-	6,4
1994	52,8	30,0	2,8	-	6,1

Berliini (itä- ja länsiosa)

vaalivuosi	CDU	SPD	FDP	PDS	Liittouma90/Vihreät
1990	40,4	30,4	7,1	9,2	9,3
1995	37,4	23,6	2,5	14,6	13,2

Bremen

vaalivuosi	CDU	SPD	FDP	PDS	Liittouma90/Vihreät
1991	30,7	38,8	9,5	-	11,4
1995	32,6	33,4	3,4	2,4	13,1

Hampuri

vaalivuosi	CDU	SPD	FDP	PDS	Liittouma90/Vihreät
1993	25,1	40,4	4,2	-	-
1997	30,7	36,2	3,5	0,7	-

Hessen

vaalivuosi	CDU	SPD	FDP	PDS	Liittouma90/Vihreät
1991	40,2	40,8	7,4	-	8,8
1995	39,2	38,0	7,4	-	11,2

Ala-Saksi

vaalivuosi	CDU	SPD	FDP	PDS	Liittouma90/Vihreät
1990	41,9	44,1	6,0	-	5,4
1994	36,5	44,4	4,5	-	7,4

Nordrhein-Westfalen

vaalivuosi	CDU	SPD	FDP	PDS	Liittouma90/Vihreät
1990	36,7	50,0	5,8	-	5,1
1995	37,7	46,0	4,0	-	10,0

Rheinland-Pfalz

vaalivuosi	CDU	SPD	FDP	PDS	Liittouma90/Vihreät
1991	38,7	44,8	6,9	-	6,5
1996	38,7	39,8	8,9	-	6,9

Saarland

vaalivuosi	CDU	SPD	FDP	PDS	Liittouma90/Vihreät
1990	33,4	54,4	5,6	-	2,6
1994	38,6	49,4	2,1	-	5,5

Schleswig-Holstein

vaalivuosi	CDU	SPD	FDP	PDS	Liittouma90/Vihreät
1992	33,8	46,2	5,6	-	5,0
1996	37,2	39,8	5,7	-	8,1

Uudet osavaltiot (entinen DDR)

Brandenburg

vaalivuosi	CDU	SPD	FDP	PDS	Liittouma90/Vihreät
1990	29,4	38,2	6,6	13,4	9,3
1994	18,7	54,1	2,2	18,7	2,9

Mecklenburg-Etu-Pommeri

vaalivuosi	CDU	SPD	FDP	PDS	Liittouma90/Vihreät
1990	38,3	27,0	5,5	15,7	9,3
1994	37,7	29,5	3,8	22,7	3,7

Saksi

vaalivuosi	CDU	SPD	FDP	PDS	Liittouma90/Vihreät
1990	53,8	19,1	5,3	10,2	5,6
1994	58,1	16,6	1,7	16,5	4,1

Saksi-Anhalt

vaalivuosi	CDU	SPD	FDP	PDS	Liittouma90/Vihreät
1990	39,0	26,0	14,6	12,0	5,3
1994	34,4	34,0	3,6	19,9	5,1

Thüringen

vaalivuosi	CDU	SPD	FDP	PDS	Liittouma90/Vihreät
1990	45,4	22,8	9,3	9,7	7,2
1994	42,6	29,6	3,2	16,6	4,5

Tiedot: Wahlen in Deutschland seit 1945.